WALLENBERG FÜZETEK VII.

Paul Marer

Részvételem a Wallenberg mentőakcióban

BACH MARIANNE VISSZAEMLÉKEZÉSE

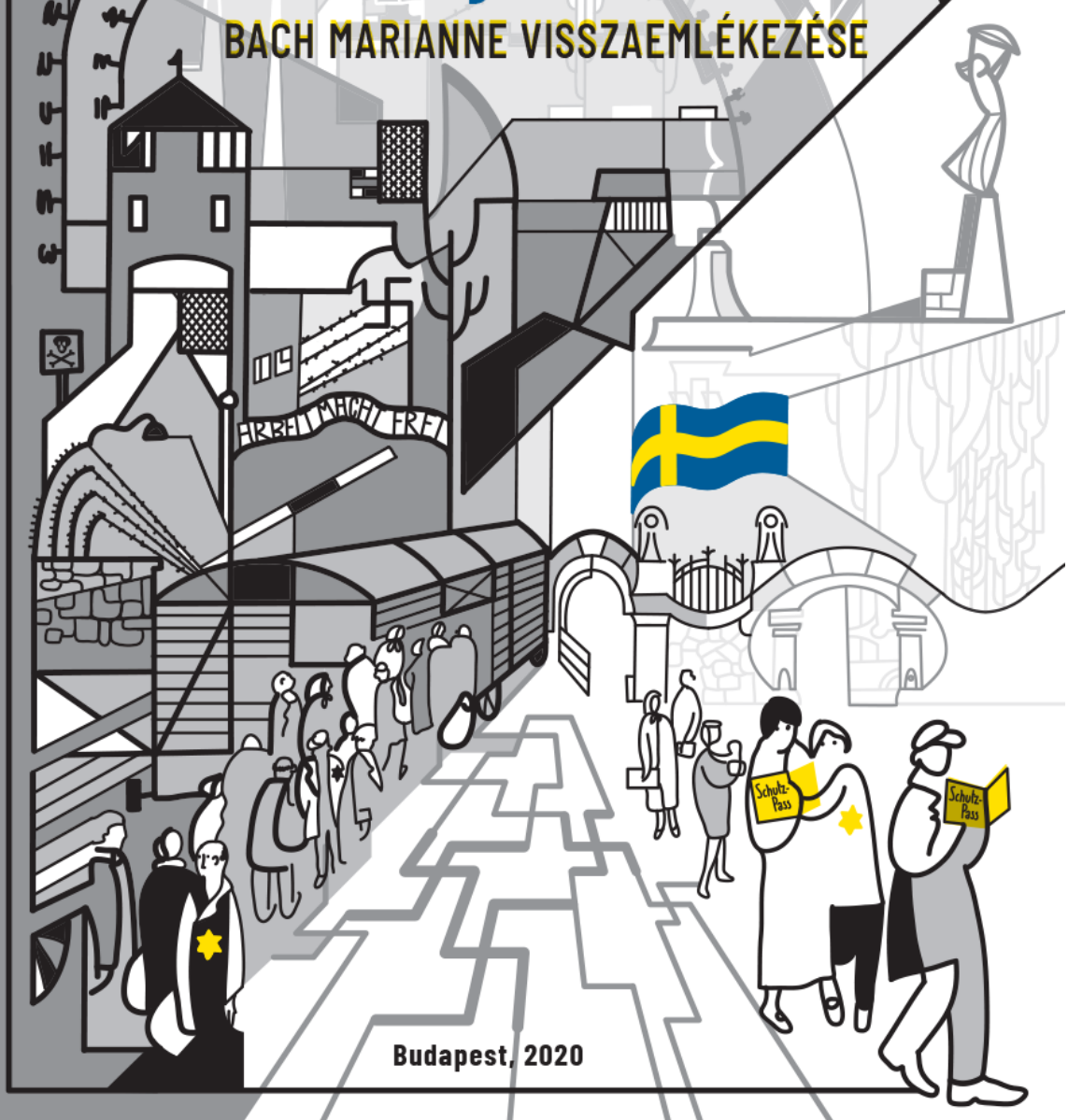

Budapest, 2020

Marianne Vaney (leánykori nevén Bach) zsidó polgári családban született. Ő is abba a generációba tartozik, akit legszebb ifjúságában nyilvánítottak közellenségé és üldözendővé, vallása és származása miatt. A számára éppen akkor megnyíló világ szinte teljesen beszűkült, majdhogy bezárult előtte. Ezt a kitaszítottságát soha nem heverte ki.

A Mindenhatóba vetett hitének gyakorlása mindig kiemelten fontos volt számára. De az egyháza hitéletét ért brutalitások, az egyre nehezebben feldolgozható feladatai a Zsidó Tanácsnál, és a halálfélelmek árnyékában tapasztalt megalkuvások egyre inkább válságba sodorták, megkérdőjelezve, hogy hitét a zsidó vallás keretei között gyakorolja-e.

Szerencsére, megtalálta önmagát a Svéd Mentőakcióban. Hat hónapig dolgozott ott -- szívvel–lélekkel -- Wallenberggel és munkatársaival, ahol kiemelten bátor tetteket is véghez vitt. Nyugalmat – hosszú keresés után – házassága és Svájci élete hozott, ahol ismét embernek tekintették.

Kortünet, hogy bujkálása, kitaszítottsága és figyelemreméltó tettei csak több évtized után nyíltak meg a külvilág számára, mindannyiunk okulására. Tisztelettel adózunk emberségéért.

ISBN 978-963-87274-2-8

Ár HUF 3.900.-

Digitális vásárlással kedvezőbb az ár:
Csak magyar: HUF 1.500, €5, $6 – koloroptika@t-online.hu
Csak angol: HUF 1.500, €5, $6 – paul.marer@gmail.com
Együtt (magyar es angol): HUF 2.000, €7, $8 – koloroptika@t-online.hu

RÉSZVÉTELEM A WALLENBERG MENTŐAKCIÓBAN

Bach Marianne visszaemlékezése

Paul Marer

BUDAPEST 2020

A kiadvány nyomtatását a Szerzőn kívül a Raoul Wallenberg Egyesület és Alapítvány, a Magyarországi Svéd Nagykövetség és Horváth-Lindberg Judit támogatta.

Írta
© Paul Marer
paul.marer@gmail.com

Magyar fordítás

© Farkas Nóra

Borító illusztráció

© Nemes Anita

Közreműködött

Forgácsné Dénes Katalin és Dr. Sebes József

ISBN 978-963-87274-2-8

Felelős kiadó

Dr. Sebes József
A Raoul Wallenberg Egyesület elnöke
wallenbergegyesulet.elnok@gmail.com

Nyomdai előkészítés

Kolor Optika Nyomda és Kiadó
1131. Budapest, Kucsma u. 6., koloroptika@t-online.hu

Felelős vezető

Forgácsné Dénes Katalin
deneskata53@gmail.com

Nyomtatva Magyarországon

Raszter Nyomda, Budapest

A kiadvány részletekben vagy egészében történő másolása vagy többszörözése csak a Felelős Kiadó engedélyével lehetséges.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szerencsésnek érzem magam, hogy kutatásom, valamint a könyv megírásának ideje alatt olyan sok baráttól és kollégától kaptam segítséget.
Elsősorban szeretnék hálás köszönetet mondani Marianne Vaney-nak, e könyv „hősnőjének", amiért hajlandó volt megosztani velem élete történetét. Különösen hálás vagyok, hogy megalkuvás nélkül ragaszkodott az igazsághoz, és tényszerűen fedte fel előttem múltbéli cselekedeteit, akárcsak egykori gondolatait – még akkor is, ha ezek alkalomadtán esendő személyként ábrázolják őt.

Mély köszönetemet fejezem ki a Raoul Wallenberg Egyesületnek, hogy társszponzorként támogatja ezt a kiadványt – és mindenekelőtt köszönöm az egyesület elnökének, Sebes Józsefnek, aki elkötelezett odaadással, idejét nem kímélve, hónapokon keresztül segített a könyvet jobbá tenni. Kettőnk munkáját nagy gondossággal és hatékonyan – szintén önkéntesként – támogatta Forgács Katalin, aki vállalta a kézirat nyomdai előkészítésének munkálatait, ideértve az illusztrációk felkutatását és beillesztését is.

Hálával tartozom a könyv korábbi változatait (az egész kéziratot vagy annak részleteit) illető éleslátó megjegyzésekért és javaslatokért Louise von Dardelnek, Deák Istvánnak, Bruce Jaffee-nek, Nattan Julanak, Elise Langdon-Neunernek, Stanislaw Lobnak, Szita Szabolcsnak és Vámos Györgynek. Köszönet illeti még Forgácsné Dénes Katit, Paul Hare-t, Paul Olsont és Darlynn Slosart az angol, illetve a magyar szövegen végzett szerkesztői munkájukért. Az elismerés? Munkájuk elismerése? azonban nem jelenti azt, hogy a nevezett kollégák egyetértenek a könyv minden állításával.

Külön elismeréssel tartozom Farkas Nórának, a szöveg lelkiismeretes fordítójának, aki az eredeti angol szöveg számos egymást követő változatát magyarra fordította, valamint hasznos javaslatokkal látta el. Ugyancsak külön elismerés illeti Nemes Anita grafikusművészt, akinek az egyedi stílusú borító illusztráció megtervezését köszönhetjük.

Igaz hálával tartozom családomnak és barátaimnak folyamatos bátorításukért, és mert megértő türelemmel támogatták és támogatják munkámat úgy Budapesten, mint az Egyesült Államokban.

Budapest, 2020. február 28. A szerző*

---

* Az Indiana Egyetem (Bloomington, USA) és a Közép-európai Egyetem (Budapest, Magyarország) emeritus professzora.

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS 5
TARTALOM 6
ELŐSZÓ 9
BEVEZETŐ 10
Miért érdemes elolvasnom ezt a könyvet? 10
Marianne inspiraló előadása Budapesten, 2019-ben 12
Jelen tanulmány szerzőjéről és hogyan és miért is készült ez a könyv? 13
1. CSALÁD ÉS GYEREKKOR: ZSIDÓ-KERESZTÉNY KALEIDOSZKÓP 16
Családi és vallási háttér 16
Angoltanulás és angliai csereút 17
Magyarország belép a II. világháborúba 19
2. TANULMÁNYOK ÉS ELSŐ MUNKAHELYEK: KIREKESZTÉS ÉS ÜLDÖZTETÉS 20
Kirekesztés az iskolában 20
Első munkahelyek és továbbképzés 21
Kereszténység iránti vonzalom 21
Németország megszállja Magyarországot: súlyos következmények 22
Megosztjuk vagy áthárítjuk a felelősséget a magyar holokausztért? 25
A budapesti zsidóság sorsa a megszállás után 29
Marianne a Zsidó Tanácsnál 30
3. WALLENBERG MAGYARORSZÁGON: MOZGALMAS HÓNAPOK ÉS INSPIRÁCIÓ 32
Családi háttér és pályája Budapestre érkezése előtt 32
Diplomataként Magyarországon 33
A svéd Mentő Misszió 35
Mi motiválta Wallenberget? 36
Sikertényezők 37
Hogyan került Sztálin börtönébe? 38
A szerző értelmezései és néhány meglepő tény 41
Miért kellett meghalnia Wallenbergnek? 42
A szovjetek kezdeti reakciói a külföldi nyomásra 42
Szovjet offenzíva: elfojtani a Wallenbergről keringő hiresztelléseket 43
Hagyaték: külföldön csodálat; otthon, mellőzés és elhallgatás 45
4. MARIANNE A SVÉD MENTŐ MISSZIÓNÁL; A VÉDLEVELEK TÖRTÉNETE 46
Hogyan jutott be Marianne? 46
Hivatali feladatok 47
A zsidók sorsa Wallenberg érkezése előtt és után 47

Kezdeti svéd próbálkozások az életmentésre 49
Wallenberg újításai 49
A zsidó követségi alkalmazottak védelme 52
Menedék a Schutz-Pass-birtokosoknak: a nemzetközi gettó 53
A Mentő Missziónak újra és újra költöznie kell 53
5. A VILÁGHÁBORÚ LEGNAGYOBB ZSIDÓMENTŐ AKCIÓJA MAGYARORSZÁGON 57
A semleges országok diplomáciai szerepe a világháborúban 58
Palesztina és az európai zsidóság a holokauszt idején 59
Hivatalos magyar állásfoglalás a zsidók kivándorlásáról 60
A svájci mentési akció 61
A mentettek számának becslése a védelmi iratok száma alapján 65
A magyar holokauszt szakaszai 66
6. A TÉGLAGYÁRI ÉLETMENTÉS 67
Politikai háttér 67
Szálasi újraindítja a deportálásokat 69
Marianne bátor lépése 71
7. A PÁLYAUDVAR ÉS A MEGBABONÁZOTT RENDŐR 73
Politikai háttér 73
Marianne veszélyes küldetése 74
8. WALLENBERG ÉS A DEPORTÁLÁSRA BEVAGONÍROZOTT MUNKASZOLGÁLATOSOK MENTÉSE 77
Politikai háttér 77
Mentőakciók a Józsefvárosi pályaudvaron 78
9. HÁZASSÁG – VAGY VALAMI OLYASMI: NEMZETKÖZI ÉS CSALÁDI KONSPIRÁCIÓK 84
A vőlegény 84
A csalódott menyasszony 85
Lakást szerezni, de kinek? 85
Mindezek dacára: házasság 87
Kikeresztelkedés és válás 87
10. ISMÉT ANGLIÁBAN: REMÉNYEK ÉS MEGPRóBÁLTATÁSOK 88
Gondolatok a jövőről 88
Anglia: a remény és dicsőség földje! 88
Viszontagságok és hányattatások 90
Marianne svájci férjet talál 91
11. HÁZASSÁG, KARRIER, SVÁJC: AZ ÉLET KIRAKóS DARABJAI ÖSSZEÁLLNAK 93
Mássá válni, ismét 93
Szerepjátszás... még Svájcban is 94
Visszatérő identitásválságok 95

Az identitás-diszharmónia belső és külső forrásai 96
Tapasztalatai zsidóként 99
Tapasztalatai a kereszténységgel 99
Kiegyensúlyozott és termékeny élet 100
Nagyhatású személyek Marianne életében 101
FELHASZNÁLT IRODALOM 105
KERETES SZÖVEGEK FELSOROLÁSA 105
A FOTÓK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK FELSOROLÁSA 105
A FOTÓK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK FORRÁSAI 106
JEGYZETEK 106

ELŐSZÓ

A Raoul Wallenberg Egyesület részéről fontosnak tartjuk, hogy minél több részlete a svéd mentőakciónak napvilágra kerüljön és egyre többen szembesüljenek azzal az elfogadhatatlan és a mai napig is nehezen feldolgozható valósággal, ami a vészkorszakban történt Európában, és Magyarországon is.

Külön is dicséretesnek tartom, hogy egy holokausztban mélyen érintett és más szakmában oktató egyetemi tanár ragadott tollat, nem sajnálva energiát és anyagiakat, hogy minél több ismeretet hozzon felszínre az évtizedekig hallgató, de végre megszólaló Raoul Wallenberg titkárnőjenek tevékenységéről.

Olvasva a könyvet egyre inkább érzékelhető – a korszak párhuzamos bemutatásával és feldolgozásával együtt –, hogy a szerző megpróbál szinte együtt „lélegezni" Bach Mariannal a minél mélyebbre ásás érdekében. Érdekes és mélyen elgondolkodtató az a szerzői törekvés, hogy indoklást, magyarázatot találjon Marianne többször is boncolgatott „identitás" problémájára, amely egy szőrnyű és embertelen korszak melléktermeke.

Hasznosnak tartom annak megismerését, hogy milyen családi környezetből került ki a fiatal zsidó lány az embertelen, gyűlölködő és állandó menekülési helyzetbe és hogyan próbálta a mentőakcióban való részvétele mellett kiépíteni, felépíteni a saját életét, boldogságát. Borzasztó belegondolni, hogy milyen sokáig titkolnia kellett tevékenységét és származását, és hogy milyen göröngyös volt az az út is, amely a kikeresztelkedéséhez vezetett.

Göncz Árpád volt köztársasági elnökünk mondta – az 1992-es budapesti - Wallenberg kiállítás megnyitóján:

„Olykor kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a történelem igenis személyes ügy. Ha hajlunk rá, hogy hűvös távolságtartással tekintsünk múltunkra, ennek valószínű oka, hogy a közösség is, és az ember is törekszik a felejtésre – imígyen segítve önmagát, a túlélést. Nekünk, túl- és továbbélőknek, hívatásunk - mint Raoul Wallenberg is tette annak idején -, hogy segítsünk megteremteni és megőrizni magunk körül azt a tisztességet, amit utódaink majd a maguk személyes történelme igazi közegének érezhetnek."

Budapest, 2020 január

Dr. Sebes József, elnök
Raoul Wallenberg Egyesület

BEVEZETŐ

Ez a történet Marianne Vaney-ről szól, aki Raoul Wallenberg utolsó még ma is élő munkatársa. Wallenberg a svéd követségen dolgozó diplomata volt, akit azért küldtek Budapestre, hogy zsidókat mentsen a magyar fővárosban a holokauszt alatt (1944–1945-ben). A könyv két nyelven, magyarul és angolul mondja el Marianne történetét.

Raoul Wallenberg személye világszerte ismert: más semleges országok diplomatáival együtt azon munkálkodott, hogy zsidókat mentsen Magyarországon. 1945 januárjában elrabolta a Magyarországot felszabadító Vörös Hadsereg. Moszkvában bebörtönözték, és a börtönben halt meg 1947-ben, 35 éves korában, (meg nem erősített hivatalos szovjet közlemény szerint) állítólagos „szívroham" következtében.[1]

A 22 éves, zsidó családba született Marianne Vaney (leánykori nevén Bach Marianna; aki nyugatra távozásakor a keresztnevét Marianne-ra változtatta), az elsők közt volt, akiket felvettek Wallenberg Mentő Missziójába. Lebilincselő a történet, hogy ez miként történhetett meg. Éjjel-nappal dolgozott: iratokat gépelt, hogy zsidókat menthessenek meg a deportálástól és a majdnem biztos haláltól. Bátran segített kimenekíteni zsidók egy csoportját a *Józsefvárosi* pályaudvarról; ez a számos pályaudvar egyike volt, amelyekről négyszázezer magyar zsidót küldtek az auschwitzi megsemmisítőtáborba. Másokat pedig az *óbudai* téglagyárból segített kimenteni, ahol az oda összeterelt zsidók az Ausztriába tartó halálmenet indulására vártak.

Marianne – aki 2019 novemberében ünnepelte 97. születésnapját családja körében, Svájcban – lenyűgöző egyéniség, figyelemre méltó élettapasztalatok birtokában. Miközben emlékeiről beszél, a magyarországi holokauszt néhány eddig ismeretlen részlete került napvilágra.

Miért érdemes elolvasnom ezt a könyvet?

Íme néhány indok:

- Egy 22 éves, fiatal zsidó nő hiteles történetét olvashatjuk benne, akinek 1944 júliusában – bátorsága, fortélya és szerencséje folytán – sikerült elérnie, hogy felvegyék Raoul Wallenberg budapesti Mentő Missziójának munkatársai közé. Hat hónapon át dolgozott Wallenberggel, hogy a holokauszt alatt zsidó életeket mentsen. Igen figyelemre méltók a mentőakciók részletei, amelyekben részt vett – nem annyira hősies voltuk

miatt, inkább azért, mert egy tapasztalatlan fiatal nő leleményességét, cselekedeteit és gondolkodási folyamatát fedik fel, miután váratlanul rendkívüli körülmények közt találta magát, amelyek megkövetelték tőle, hogy – gyorsan, és gyakran ösztönösen – cselekedjék.

- Az európai fiatalságnak becslések szerint csupán 10–20 százaléka hallott Raoul Wallenbergről, a 20. század egyik világszinten legtöbbre becsült hős személyéről. Arányuk Észak-Amerikában alighanem még kisebb. És azok közt, akik hallották is már a nevét, még kevesebben tudnak ennél többet róla, jóllehet számos nyelven több tucat könyv és film is bemutatta őt. Miután Wallenberg különösen nagy jelentőségű személy volt Marianne Bach életében, és alakja nemcsak Magyarországon, valamint szülőhazájában, Svédországban jelentős, hanem világszerte (és mai szkeptikus korunkban különösen a fiatalok számára lehet meghatározó), jelen munka Wallenberg híres élete és a korszak történetét kínálja az olvasónak.

- Egy izgalmas kémfilmnél is drámaibb az egyik legvisszataszítóbb félretájékoztató kampány története Wallenberg halálával kapcsolatban. Noha Sztálin meggyilkoltatta, a külügyminisztere 1952-ben rafinált kirakatpert tervezett – a szolgaian engedelmes kommunista magyar vezetők és titkosszolgálatuk buzgó közreműködésével –, hogy megvádoljon és elítéljen három budapesti zsidó vezetőt Wallenberg 1945 januárjában történt meggyilkolásáért. A vádlottakat és a „tanúkat" hónapokon át kínozták, hogy a perben úgy táncoljanak, ahogy ők fütyülnek nekik. A cél annak „bebizonyítása" volt, hogy Wallenberget Budapesten ölték meg, még azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg Sztálin parancsára elrabolta és Moszkvába vitte volna. Az egész kampány célja a folyamatos külföldi kérdezősködés elhallgattatása volt, és hogy elfojtsák a vádakat, melyek szerint a szovjetek tartották fogva Wallenberget. Sztálin halála véget vetett a drámának; de az áldozatok körében óriási veszteségekkel járt az akció, egyikük bele is halt.

- Wallenberg és munkatársai (köztük Marianne) történetei történeti kontextusba helyezve jelennek meg, így az olvasó értékelni tudja küzdelmeiket és a – gyakran élet-halál – döntéseket, amelyeket a főszereplőknek meg kellett hozniuk. A könyv olvasható a magyar holokauszt rövid történeteként is, amelyet annak egyik utolsó túlélője idéz

fel, és egy másikuk (a szerző) ír meg – vagy egyszerűen csak két lenyűgöző személyiség (Wallenberg és Marianne) élettörténeteként.

- Marianne „Wallenberg utáni” 75 évének (az 1945 óta eltelt évek) története különösen figyelemre méltó az identitással vívott véget nem érő küzdelme miatt: „Ki vagyok én, és hová tartozom?” Többségünk valószínűleg találkozott ezzel a dilemmával, és fel is oldotta azt; ezt életünk különböző állomásain tettük meg, de jellemzően fiatalkorunkban, a személyiségünk kialakulásának éveiben. Marianne esetében azonban a körülmények összejátszása folytán „identitása” egy egész életén át tartó küzdelem középpontjába került, és ez a küzdelem még ma, 97 éves korában is tart. A záró fejezet a szerző nézőpontjából fogalmazza meg, miért is küzdött Marianne ezzel a nehézséggel, milyen alkalmazási mechanizmusokat alakított ki, és hogyan formálta személyiségét ez a probléma.

Marianne inspiraló előadása Budapesten, 2019-ben

2019 júniusában Marianne Budapestre látogatott, ahol lendületes előadást tartott a Holokauszt Emlékközpont Wallenberg termében összegyűlt közönségnek a híres svéd diplomata munkatársaként szerzett tapasztalatairól, majd a közönség kérdéseire is válaszolt.[2]*Az alábbi fotón a szerzővel látható, közvetlenül az eseményt követően.

1. Marianne és a szerző a Holokauszt Emlékközpontban, Budapesten, 2019. június 23.

* Az eseményen készült videofelvétel megtekinthető:
https://www.youtube.com/watch?v=a8Y7dwIZfv8&feature=youtu.be

Jelen tanulmány szerzőjéről és hogyan és miért is készült ez a könyv?

A szerző maga is holokauszttúlélő, akit 1944 decemberében, 8 és fél éves gyerekként a budapesti központi gettóba zártak. Az 1956-os forradalom után az Egyesült Államokba emigrált, ahol a nemzetközi gazdaságtan és üzleti tudományok professzora lett. Miután 30 éven át tanított az Egyesült Államokban, az Indiana Egyetemen, és további 16 évig az amerikai akkreditációval rendelkező Közép-európai Egyetemen (Central European University), Budapesten, professor emeritusként nyugdíjba vonult.

Nyugdíjba vonulása után a szerző emlékezetében egyre élénkebben bukkantak fel saját és családja holokauszt alatti tapasztalatai Magyarországon, és kutatásokba kezdett ezek bizonyos vonatkozásaival kapcsolatban. Érdeklődése középpontjában – többek közt – régóta Raoul Wallenberg és az ő budapesti embermentő tevékenysége állt, részben személyes okokból:

> 1944 novemberére szüleimet és legtöbb rokonomat deportálták, én pedig Budapesten maradtam anyai nagyanyámmal. November vége felé a még Budapesten tartózkodó zsidókat (akik nem az úgynevezett „nemzetközi gettó" védelme alatt álltak, amelyről később még lesz szó) utasították, hogy költözzenek be a városban újonnan létesített központi gettóba. Röviddel a költözés előtt nagyanyám egy épülethez vitt, amely valamelyik semleges ország vagy a Vörös Kereszt „extraterritoriális védelme" alá esett, és zsidó gyermekeknek volt hivatott biztonságot nyújtani.
>
> Emlékszem: az épület előtt több tucatnyi idősebb ember gyűlt össze, mindenféle életkorú gyerekekkel, és várták, hogy kinyíljon a kapu. Amikor rájöttem, hogy a gyerekeket ott fogják hagyni, dührohamot kaptam, és torkom szakadtából üvöltöttem: „Nagymamával akarok maradni!" Nagyanyám, valószínűleg az általam okozott blamázst elkerülendő, úgy döntött: magával visz a gettóba. Szerencsésen túléltük a vészkorszakot. Azóta is eszembe jut: vajon, hogy alakult volna a sorsom, ha akkor ott hagynak a külföldi védelem alatt álló épületben? És vajon Wallenberg is közreműködött-e a zsidó fiatalokat menteni próbáló akcióban?

Akárhogyan is, miután az évek alatt számos könyvet és cikket olvastam Wallenbergről, szerettem volna még többet megtudni erről a híres személyről és az ő embermentő tevékenységéről. A kutatás elvezetett Raoul Wallenberg unokahúgához, Louise von Dardelhez, aki Svájcban él; összebarátkoztunk. Egyszer Louise ezt írta:

> Tudtad, hogy Raoul Wallenberg egyik munkatársa, *(az akkor)* 95 éves Marianne Vaney is régóta Svájcban él, és barátok vagyunk? Bemutathatlak neki, ha szeretnéd.

Örömmel elfogadtam az ajánlatot. Azt reméltem: ha megismerkedem Marianne-nal, és svájci otthonában interjúkat készíthetek vele, új dolgokat tudok majd meg a hősömről. Azonban rá kellett jönnöm, hogy bármit mondjon is a svéd diplomata jelleméről és embermentő tevékenységéről, azt valaki valahol már megjelentette. Nem ez volt a helyzet azonban azoknak a mentőakcióknak a részleteivel, amelyekben Marianne – Wallenberg által kiválasztva – személyesen vett részt. Amit ezekről az akciókról mesélt, mind teljesen új volt nekem, és lebilincselő részleteiket tárta elém. Mély beleéléssel beszélt, – mintha még mindig az a 22 éves fiatal nő lenne, mint a történtek idején – világosan emlékezett a mentőakciók részleteire és saját érzelmeire és gondolataira is.

A háború után Marianne nyugatra vándorolt, hogy új életet kezdjen, számos megpróbáltatás közepette, akárcsak sok más, Közép- és Kelet-Európából emigráló társa. Háború utáni életének és cselekedeteinek figyelemre méltó vetülete, hogy úgy döntött: áttér kereszténynek – egy olyan időszakban, amikor a zsidó hit elhagyása már nem a túlélés remélt eszköze volt, mint a holokauszt alatt. Mi késztette arra, hogy így tegyen?

Véleményem szerint áttérésének gyökerei gyermek- és fiatalkori tapasztalataira vezethetők vissza – például arra, hogy gyerekkorában, lefekvéskor több felekezet imáit is hallotta, különböző nyelveken; azokra a benyomásokra, amelyeket gyermekként a zsinagógában meg a katolikus templomban szerzett; a tizenéves korában, az angliai csereúton átéltekre; és a még mindig fiatalkori tapasztalataira, amelyeket a Zsidó Tanácsnál szerzett nem sokkal azután, hogy a német csapatok megszállták Magyarországot 1944 márciusában.

Akárhogyan is, úgy tűnik: a vallás kérdése is közrejátszott abban a sokrétű identitásválságban, amelyet ez az érdekes egyéniség élete során megtapasztalt. Mind vallási, mind egyéb értelemben ellentmondásos identitásának témája újra meg újra előjött beszélgetéseink során. A záró fejezetben erre a kérdésre is visszatérek.

* * *

Marianne neve felbukkan itt-ott a Wallenbergről szóló könyvekben és tanulmányokban, ám ez az első alkalom, hogy háborús tapasztalatai – élete többi részével együtt – megidéződnek. Wallenberg mellett volt annak fél-éves

budapesti tartózkodásának csaknem teljes ideje alatt. Ennek ellenére Marianne csak ritkán beszélt nyilvánosan tapasztatalairól, amelyeket a híres svéd Missziójának munkatársaként szerzett – egészen mostanáig.[3] A szerző kérlelésére végül beadta a derekát, és mesélt életéről, arról, hogyan választotta ki őt Wallenberg, hogy részt vegyen két veszélyes mentőakcióban, valamint, hogy fiatalkorának megrázó tapasztalatai milyen hatással voltak személyisége későbbi alakulására. Beleegyezett, hogy a története nyilvánosságra kerüljön. Ez a könyv nagyrészt az ő története. Hajlandó volt azt megosztani egy másik magyar holokaussztúlélővel, aki hozzá hasonlóan szintén kivándorolt Magyarországról, és akit idővel bizalmába fogadott.

1. CSALÁD ÉS GYEREKKOR: ZSIDÓ-KERESZTÉNY KALEIDOSZKÓP

Családi és vallási háttér

Vaney Marianne, leánykori nevén Bach Marianne, 1922-ben, zsidó családban született Debrecenben. Régi, nagy lakásban élt a Szent Anna utcában édesanyjával, Bach Szidóniával (született Landau Szidónia), édesapjával, Bach Jenővel, anyai nagyanyjával, Citrom Eszterrel, és „Liza kisasszony dadával", aki németül beszélt, és tanította neki a nyelvet. A közelben volt a Szent Anna katolikus templom, ahová Liza gyakran elvitte Marianne-t, amikor sétálni mentek. Marianne családja előtt ezt titokban tartották. Marianne nem értette, hogy miért nem szabad elmondani, de büszkén őrizte a titkot.

Lefekvés előtt Marianne-t rendszerint bevitték nagyanyja privát lakrészébe, hogy jó éjszakát kívánjon neki. A nagymama ilyenkor egy héber imát mondott el, a *Smá Jiszráél*t. A kislány nem értette, mit jelent az ima, de boldogan ismételte a szavakat nagymamája után. Ezt az imát még ma is tudja kívülről, 90 évvel később, és alkalmanként el is mondja.

Miután Marianne jó éjszakát kívánt a nagymamájának, Liza átvitte őt a szobájába, ahol egy német nyelvű imát mondott el lefekvés előtt. A kislány ezt sem értette, de biztonságban érezte magát tőle. „Olyan sok angyal oltalmaz engem!" – idézi fel Marianne elalvás közbeni gyerekkori érzéseit.[4]

Emlékszik, hogy édesanyjával és édesapjával elköltöztek egy szép villába, Debrecenben, de nagymamája és Liza nélkül. Cselédlányuk ott is volt, Mariska. Nem volt annyira kedves, mint Liza, és – szülei utasítására – nem engedte Marianne-nak, hogy olyan szomszéd gyerekekkel játsszon, akiket az édesanyja nem ismert.

Édesanyjának családja erdélyi székely szombatos volt.[5] Sok más szombatoshoz hasonlóan a nagyanyja is Magyarországra ment feleségül egy zsidó férfihoz, és mélyen vallásos zsidó lett. Tizenegy gyerekük született, közülük tíz lány. Marianne édesanyja, Szidónia volt a legfiatalabb, aki Erdélyben született. Az egyetlen fiú – édesanyja bátyja és Marianne nagybácsija – Landau Izsó volt, aki sikeres gabonakereskedő céget vezetett Debrecenben.

Édesapja lengyel zsidó családból származott. A 19. század végén költöztek Debrecenbe, hogy éljenek az üzleti lehetőségekkel, és mert Magyarország toleránsabb volt a zsidókkal. Apját a magyar hadseregben az első világháborúban kitüntették; ezt követően egy debreceni gabonakereskedő cég

társtulajdonosa lett. Debrecenben találkozott a Landau család legfiatalabb lányával, Szidóniával. Összeházasodtak, és egy gyerekük született, Marianne.

A Bach család a zsidóság társadalmilag liberális és haladó neológ ágához tartozott, melynek tagjai – akik a magyarországi zsidóság hangadó csoportját alkották – jobban hajlottak arra, hogy beilleszkedjenek a magyar társadalomba, mint azok, akik az ortodox, és különösen a haszid ághoz tartoztak. A Bach család nőtagjai péntek esténként gyertyát gyújtottak, a nagyünnepeken elmentek a zsinagógába. Formális vallási gyakorlatuk ebben merült ki.

A nagy gazdasági világválság alatt (1929–1933) Bach Jenő cége csődbe ment, így a kenyérkereső nemcsak az állását, de a tőzsdén befektetett megtakarításait is elveszítette. Az 1930-as évek közepén a család Budapestre költözött, és itt Jenő az Árutőzsdén kezdett el dolgozni. Jóllehet itt kevésbé voltak jómódúak, mint Debrecenben, beíratták Marianne-t egy kiváló római katolikus leányiskolába, amelyet Ráskay Leáról, egy domonkos rendi apácáról neveztek el. Marianne legtöbb osztálytársa katolikus volt.

A vallásoktatásért felelős pap minden tanulót megkérdezett, hogy mi a vallása. Marianne azt felelte: „Izraelita vagyok.” A pap a következőt válaszolta: „Te nem tartozol ebbe az osztályba.” A gyerekek megbámulták, őt pedig mélységes zavar fogta el. Ez volt az egyik alkalom a sok közül életében, amikor azt érezte, hogy más, mint a többiek, hogy kívülálló.

A másik ok, amiért Marianne magát kívülállónak érezte, identitását pedig határozatlannak, az volt, ahogyan a magyar nyelvet beszélte. Az édesapja debreceni, az édesanyja erdélyi kiejtéssel beszélt, Marianne beszédében pedig a két dialektus keveredett. A magyartanár dicsérte Marianne szép, kifejező magyar beszédét: „nem olyan, mint a budapesti zsidóké”. De a gyerekek kinevették, és azt mondták, hogy úgy beszél, mint egy vidéki paraszt. Hogy beilleszkedjen, Marianne megpróbálta utánozni az osztálytársai beszédét, de nem járt nagy sikerrel.

Angoltanulás és angliai csereút

Marianne édesanyja talált egy külföldi hölgyet, akivel megegyezett, hogy angolt tanít Marianne-nak, és az órákért cserébe ételt kap. Marianne imádta az angol nyelvet és a tanár Angliáról szóló történeteit. Az iskolai angolórákon kiemelkedően teljesített, és arról álmodozott, hogy egyszer majd eljut Angliába. Amikor talált egy levelezőtársat Angliában, a szülei beleegyeztek egy csereútba.

Megbeszélték, hogy Marianne utazik ki először 1939 nyarán, a következő nyáron pedig az angol lány jön Magyarországra. Az ekkor 16 éves Marianne hihetetlenül boldog volt, hogy ellátogathat álmai országába. Annál is inkább, mivel 1939 ugyancsak szomorú év volt Magyarországon a zsidók számára: ekkor lépett életbe a második zsidótörvény. Egyre szaporodtak az antiszemita megnyilatkozások. Marianne identitása még inkább megingott.

Egy izgalmas – Párizson és Londonon keresztül vezető – utazást követően angoltanárával megérkeztek a Cotswold régió egyik falujába. Vasárnaponként a vendéglátó család templomba ment, és természetesen Marianne is velük tartott. A kis anglikán templom a debreceni Szent Anna-templomra emlékeztette.

> Aztán történt valami, amit soha nem felejtek el, és ami még jobban megszerettette velem az angolokat. A lelkész imát mondott az Európa-szerte üldözött zsidókért. Egy olyan országból érkezve, ahol a zsidókat a Föld söpredékének tartják – ahol a keresztény gyülekezet biztos kivonulna, ha arra kérnék őket, hogy imádkozzanak a zsidókért – ez revelációként ért engem. Bár Angliában maradhattam volna, és csatlakozhattam volna ehhez az egyházhoz! A következő alkalommal, amikor a zsidókért szóló imát hallottam, egy jezsuita pap imádkozott – ez sok-sok évvel később történt, miután már túléltem a holokausztot –, ismét elfogott a remény, hogy ehhez az egyházhoz tartozhassam.[6]

Úgy volt, hogy a család Marianne-nal egyidős lánya, Phyllis 1940 nyarán látogat el Magyarországra a vakáció idejére. De ez a terv szertefoszlott, amikor 1939. szeptember elején Churchill miniszterelnök bejelentette, hogy válaszul a szövetséges Lengyelország német lerohanására, Anglia hadat üzen Németországnak. Elkezdődött a második világháború.

A fogadó család aggódott, hogyan jut vissza Marianne Magyarországra. Tanára, aki több lány angliai cseréjét is intézte az iskolájából, megtudta, hogy a visszajutás Franciaországon és Németországon keresztül nem lehetséges – a csereúton lévő lányok Angliában rekedtek. Marianne fogadó családja a drámaian megváltozott politikai helyzetben nem kívánt tovább felelni a lányért, és mielőbb szerettek volna „megszabadulni” tőle.

Marianne-nak egy unokatestvére élt Londonban a párjával, így családi döntés született, hogy hozzájuk költözik. A fiatal párnak nem volt más választása:

> ...kénytelen-kelletlen be kellett fogadniuk. És velük maradtam akkor is, amikor úgy döntöttek, hogy Londonból átköltöznek a felkapott tengerparti városba, Bournemouth-ba, ahol aztán egy aprócska hotelban szálltunk meg.

Marianne kolonc volt az unokatestvérék nyakán. Ők még magyar állampolgárok voltak és nem tudták, hogy a háború miként befolyásolja majd státuszukat.

Váratlan megoldás jött a segítségükre. Egy középkorú, gyermektelen pár, Mr. és Mrs. Fred Goodwin, ugyanabban a hotelben szállt meg, és felajánlották, hogy gondját viselik Marianne-nak. Volt egy házuk Croydon közelében, és meghívták Marianne-t, hogy lányukként éljen velük ott; azt is megígérték, hogy beíratják a helyi iskolába. Hosszas vita után az unokatestvérék úgy döntöttek: nem bízzák idegenek gondjaira Marianne-t, hiszen ekkor még kiskorú volt. Így aztán 1939 novemberéig az unokatestvéréékkel maradt. Ekkor a tanára végre meg tudta szervezni a visszautat Magyarországra kerülőutakon – Svájcon, Olaszországon és Jugoszlávián – keresztül.

Magyarország belép a II. világháborúba

Szlovák szomszédjával történt katonai összetűzéseket követően 1941 júniusában Magyarország Németország oldalán belépett a második világháborúba, és megtámadta a Szovjetuniót. Ez Marianne életében is drámai változásokat hozott.

1. keretes szöveg: Miért lépett szövetségre Magyarország Németországgal?

Az I. világháborúban (1914–1918) az európai nagyhatalmak két szövetsége feszült egymásnak: a Franciaországból, Oroszországból és Nagy-Britanniából álló antanthatalmak és a központi hatalmak, amelyeket Németország, Ausztria és Magyarország alkottak. 1917-ben az Amerikai Egyesült Államok is csatlakozott az antanthatalmakhoz. A 70 milliós katonai állományt megmozgató Nagy Háború, melyben több millióan vesztették életüket, az antanthatalmak győzelmével ért véget.

A háború után (Versailles-ban és Trianonban) kötött békeszerződések (elsősorban Franciaország határozott kérésére) megalázó feltételeket szabtak a legyőzött Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia számára, amely összeomlott. Magyarország elvesztette és szomszédainak odaadni kényszerült területe kétharmadát, amelyen a magyar népességnek több mint a fele élt.

Ezek a megalázó feltételek nagyban hozzájárultak Hitler felemelkedéséhez. Hitler hatalmas hadsereget állított fel, mely nemcsak bosszúra, de Európa nagy részének leigázására is készült.

Magyarország vezetői, akik hittek Hitler hadseregének legyőzhetetlenségében, támogatták Hitler hódító, leigázó törekvéseit. Végül 1941 júniusától a Szovjetunió elleni támadásban is részt vettek, jóllehet Magyarországnak nem voltak Sztálinnal territoriális vagy másfajta vitái. Magyarország hadviselő féllé vált, részben hálából, hogy Hitler segített a területei visszaszerzésében (bécsi döntések, 1938, 1940), részben azért, mert további területek visszaszerzésére számított Hitler „biztos” győzelme után.

2. TANULMÁNYOK ÉS ELSŐ MUNKAHELYEK: KIREKESZTÉS ÉS ÜLDÖZTETÉS

Kirekesztés az iskolában

1939 decemberében Marianne visszatért az iskolába, ahová előzőleg is járt, és 1940 júniusában leérettségizett. Az iskolában újabb megpróbáltatásokat kellett átélnie zsidó származása miatt.

Mielőtt elutazott Angliába, az iskolai önképzőkörbe járt, ahol a lányok kedvenc verseiket olvasták fel egymásnak. Marianne szeretett verseket olvasni és mondani, és kiválóan szavalt. Angliából arra tért vissza, hogy a klubban nem látják szívesen zsidó származása miatt.

Az egyik tanár, aki köztudottan a náci Németország csodálója volt, megpróbálta zavarba hozni. Gúnyosan megkérdezte tőle: „Most, hogy jártál Angliában, magyarázd el nekünk, ugyan mi a csudáért is harcolnak a britek ebben a háborúban!” Egy másik tanára antiszemitizmusát tükrözte egy megnyilvánulás, amikor a tanár alaptalanul megvádolta, hogy segített egyik osztálytársának puskázni az angol érettségi vizsgán, pedig csak a szótárát adta kölcsön. Az ezt követő hercehurca miatt Marianne épphogy átment az angol vizsgáján, és kis híján nem kapta meg az érettségi bizonyítványát.

> Még agresszívabb antiszemitizmus volt érezhető, mint mielőtt Angliába mentem, amelyet részben a zsidókkal szembeni egyre diszkriminálóbb törvények és rendszabályok tápláltak. A félelem és düh, amit kamaszként éreztem ezek miatt, egész életemben velem maradt. Szégyellnem kellett, el kellett rejtenem, hogy zsidó vagyok, és a társaim sem fogadtak el. Mi az identitásom, van egyáltalán?

Nehéz, sőt szinte lehetetlen lett a zsidók számára, hogy egy állami egyetemre bejussanak. Ezért Marianne a Notre Dame de Sion Nyelvi Intézet nevű katolikus iskolába iratkozott be, ahol a legmagasabb szintű haladó angol nyelvtanfolyamot végezte el.

> Tanárunk, egy ír apáca, kiváló tudású és kedves nő volt, nagyszerű humorérzékkel. Az egyik könyv, amit olvastunk Shakespeare *A velencei kalmár*ja volt. A nővér minden alkalommal belefojtotta a szót azokba a tanulókba, akik egyre-másra antiszemita megjegyzéseket tettek a darab zsidó főszereplője kapcsán. Imádtam a zárda légkörét, és néha elmentem a Boldogasszony Kápolnába (Chapel of our Lady), bár attól féltem, lehet, hogy erre nem vagyok jogosult. Megkérdeztem a tanárunkat, és ő kedvesen biztosított róla, hogy mindenkit szeretettel látnak. [7]

Első munkahelyek és továbbképzés

Marianne angol nyelvből tanári képesítést szerzett, de zsidóként nem taníthatott állami iskolában. Szerencsére 1942-ben, 19 évesen, egy felnőttképzési intézményben részmunkaidős esti tanítói állást talált. Legtöbb tanítványa a 40 és 60 év közötti korosztályból került ki.

> Látszólag fesztelen voltam, de bizonytalannak éreztem magamat; mosolyogtam, bemutatkoztam, és a háború alatti angliai emlékeimről meséltem. Lenyűgözve hallgattak, de nem azért, mert olyan jól beszéltem angolul, hanem azért, mert a legtöbbjük zsidó volt és angolpárti, és abban reménykedtek, hogy emigrálhatnak Angliába vagy az Egyesült Államokba.[8]

Az esti iskolában a tanári fizetés nagyon alacsony volt, és rengeteg szabadideje maradt az ottani teendői mellett. 1943-ban munkát vállalt egy nagy elektrotechnikai vállalatnál, a Remix Kft.-nél. A cég a német hadiipar érdekeit képviselte. Itt dolgozó barátai vették fel gyakornoknak, hogy adminisztrációs munkát, valamint kémiai kísérleteket végezzen. De az akkori törvény szerint zsidók csak alantas munkát kaphattak. A magyar katonai parancsnok – aki a termelést és az alkalmazottakat is felügyelte – azért is volt ott, hogy betartassa ezt a törvényt. Noha munkatársai támogatták, amikor tudták, hogy a parancsnok a laborba jön, Marianne-nak abba kellett hagynia, amit éppen csinált. Kémcsöveket mosogatott, felmosta a padlót, és kiürítette a szemetesládákat.

Végül a barátai elmentek a cégtől. Ezután Marianne-ra még több mosogatás és takarítás várt, amit ki nem állhatott. Ismét olyan helyzet állt elő, ahol el kellett rejtenie, hogy ki is ő valójában. Nem lehetett olyan, mint a többiek, színlelni volt kénytelen egy, a valódi énjétől eltérő személyiséget. Kevesebb, mint egy év után úgy döntött, otthagyja a Remixet, és más munka után néz.

Megfogadta apja tanácsát, hogy az 1943-as magyarországi politikai helyzetben a német nyelv hasznosabb lehet az angolnál. Beiratkozott egy német nyelvű gép- és gyorsíró tanfolyamra. Ekkor még nem is gyanította, hogy hamarosan mennyire fontossá válik ez az új készsége.

Kereszténység iránti vonzalom

Marianne már azóta, hogy gyerekkorában titokban rendszeresen látogatta Liza kisasszonnyal a Szent Anna-templomot Debrecenben, amit lenyűgözőnek talált, rokonszenvezett a keresztény vallással. Később a Notre Dame de Sionban végzett tanulmányai alatt is mélyen vonzódott a katolikus valláshoz. Amikor a

Szent Kereszt Nővérei jótékonysági akcióba kezdtek, vegyes vallású családok gyerekeiről gondoskodnak, és az Újszövetséget is tanitjak, elhatározta, hogy megpróbál csatlakozni hozzájuk.

> Féltem, hogy elutasítanak, de a Nővér nagyon kedves volt. Azt mondta, hogy olyan gyakran jöhetek, amilyen gyakran csak szeretnék, és bármeddig maradhatok, segíthetek a gyerekekkel kapcsolatos feladatokban, és részt vehetek a tanórákon is. Sokat tanultam az evangéliumról, Jézusról, aki zsidónak született, és azon tűnődtem, hogy Jézus tudja-e, mi történik most. Biztos voltam benne: nem akarhatta, hogy ennyi embert öljenek meg a nevében Európa-szerte.[9]

Németország megszállja Magyarországot: súlyos következmények

1944. március 19-én a német fegyveres erők megszállták Magyarországot (2. keretes szöveg). A német megszálló erőkkel érkezett Edmund Veesenmayer, Hitler teljhatalmú magyarországi „helytartója”, hogy a magyar belpolitikai ügyeket intézze. Vele együtt lépett be Magyarországra Adolf Eichmann *SS-Obersturmbannführer,* az *SS Sonderkommando* vezetője. A magyarországi zsidókérdés „végső megoldását” jött intézni. Ebben a „munkában” már volt tapasztalata, mivel eddigre a „végső megoldás” lezajlott számos országban, ahol Németország átvette az irányítást.

Nagy-Magyarországon ekkor kb 800 000 zsidó élt. A 14 milliós népességnek több mint 5%-át tették ki. Budapesten a lakosság közel negyede volt zsidó.[10]

Eichmann maga készített terveket a magyarországi zsidók megsemmisítésére. Szorosan együttműködött két elkötelezett magyar antiszemita politikussal, az újonnan kinevezett belügyi államtitkárokkal: Endre Lászlóval és Baky Lászlóval. Eichmann érkezésekor már mindketten készen álltak saját terveikkel. Javasolták, hogy a deportálások Budapesten kezdődjenek. Eichmann ezzel szemben vidéken akarta kezdeni, mivel az kevésbé feltűnő, és könnyebb is kivitelezni. A németek emlékeztek még az előző évi véres varsói gettófelkelésre is, ezért sem akartak sok zsidót egy helyre összegyűjteni, és egy közös, nagy gettóba zárni. Végül Eichmann döntése lett elfogadva.

Az országot hat deportálási zónára osztották, az utolsóba tartozott Budapest. Így a fővárosi zsidók kezdetben megmenekültek vidéki honfitársaik sorsától. Zónáról zónára haladva helyi gettókba gyűjtötték össze és zárták be a zsidókat. Ezután embertelen körülmények közt, zsúfolt marhavagonokba kényszerítették

őket. Tehervagonokban legtöbbjüket Auschwitz-Birkenauba szállították, ahol többségüket azonnal elgázosították, tetemeiket elégették.

2. keretes szöveg: Miért szállták meg a német csapatok Magyarországot?

Miután Németország a II. világháború kezdeti szakaszaiban (1939–1940-ben) gyors és könnyű győzelmeket aratott, fordult a kocka, és a háború nem kedvezett többé a Tengelyhatalmaknak. Seregeik elakadtak a hatalmas, barátságtalan orosz síkságokon. A Vörös Hadsereg az amerikaiak támogatásával masszív ellenoffenzívába kezdett. Az USA seregei 1944-ben szalltak partra Európában, megnyitva ezzel a második frontot Hitler ellen. 1943-ra már látszott, hogy a szövetségesek (Szovjet-Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Franciaország) meg fogják nyerni a háborút.

Ez arra késztette Németország kezdetben lelkes szövetségeseit, hogy elforduljanak Hitlertől. Olaszország ezt 1943-ban tette meg. A magyar vezető, Horthy Miklós kormányzó megpróbált különbékét kötni a szövetséges erőkkel. Csakhogy Hitler jó helyre beépített kémei jelentették a tapogatózásokat. Magyarország kiugrásának megakadályozására Hitler 1944 tavaszán elrendelte, hogy a német hadsereg szállja meg Magyarországot. Hitler mesterien tőrbe csalta Horthyt: sikeresen fenyegette azzal, hogy román és jugoszláv csapatokat is bevon Magyarország megszállásába. A magyarok számára ez úgy nézett ki, mintha Horthy hívta volna be az országba a „baráti" német csapatokat.

A „baráti" megszállás után Hitler gondoskodott arról, hogy az egyre erősebben vonakodó magyar kormányt és katonai vezetőket szolgalelkű helyi szövetségeseire cseréljék le. A kollaboránsok a végsőkig hajlandók voltak harcolni, és „Magyarország zsidóproblémájának" megoldására is készek voltak. Ez a fordulat végzetes következményekkel járt Magyarország nagyszámú zsidó lakosságára, akiket már addig is súlyos diszkrimináció sújtott, ám mindaddig az életben maradásukat közvetlen veszély nem fenyegette.

A végleges terv Eichmanntól származott, de magyarországi végrehajtását teljes egészében a magyar közigazgatás, különösen a csendőrség intézte.
Hitler magyarországi megbízottai feletteseiknek jelentették, hogy 1944 tavaszának végétől nyár elejéig 437 402 magyar zsidót deportáltak. Többségüket Auschwitzba; egy kis részüket pedig Ausztriába küldték, hogy ott munkaosztagokban szolgáljanak (3. keretes szöveg).

Közel félmillió zsidó deportálása Magyarországról alig két hónap alatt (1944 május–június) zajlott le. Ez volt a legjobban megszervezett és legbrutálisabban végrehajtott ipari tömegpusztítás az egész európai holokauszt alatt.

3. keretes szöveg: A holokausztban meggyilkolt magyarországi zsidók száma

Az imént idézett számok tényszerűek, mert a németek pontos nyilvántartást vezettek, amelyhez az adatokat rendszeresen kapták a magyar csendőröktől, akik a deportálásokat irányították. A fenti gyakran idézett számból hiányzik az a csaknem 10 000 zsidó, akiket a Magyarország által Észak-Jugoszláviától elcsatolt területekről (vagyis Magyarország déli részéről) deportáltak 1941-ben. A vidékről deportáltak tényleges száma velük együtt 447 ezer volt. A részletekért l.: Szita Szabolcs, *Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban, Budapest: Noran Libro, 2018 és Randolph L. Braham,* The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary, *I. és II. kötet (New York: Columbia University Press, 2016; harmadik, átdolgozott kiadás).*

A közel 450 ezer deportáltból 17 500 embert az osztrák Strasshofba szállítottak különböző magyar gettókból, hogy az ott végzett munkájukkal segítsék Ausztria háborús gazdaságát. Közülük a legtöbben túlélték a háborút. (Kinga Frojimovics és Eva Kovacs, „Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna, 1944-1945", Hungarian Historical Review, *4, N. 3 (2015), pp. 705-736.)*

<u>Igen óvatos</u> becsléssel a holokauszt alatt életüket vesztett magyar zsidók száma félmillióra tehető. Egyes kutatók 550–600 ezer főre becsülik a számukat. Részletes becsléseket Stark Tamás tanulmányaiban lehet olvasni (Stark, Jews*).*

Hogy titokban tartsák a deportálások valódi célját, a német és magyar hatóságok fedőtörténete az volt, hogy Magyarország 50 000–100 000 főnyi zsidó munkaerőt „kölcsönöz" Németországnak, hogy segítsenek nekik a háborús erőfeszítésekben. A családtagok pedig „velük utaznak", hogy a dolgozók annyival is hatékonyabbak legyenek, mert így nem kell az otthon maradt családtagjaik miatt aggódniuk. Ez természetesen gyalázatos hazugság volt. A koholt propagandaszöveg hihetőségét növelte a tény, hogy a munkaképes deportáltak közül sokakat ideiglenesen csakugyan munkára fogtak – jóllehet gyakran olyan szörnyűséges körülmények között kellett dolgozniuk, hogy sokan közülük hamar életüket vesztették.

Megosztjuk vagy áthárítjuk a felelősséget a magyar holokausztért?

A magyarországi zsidók számára ellentmondásos volt az a négy és fél év, ami Magyarország németek általi megszállását megelőzte.

Az „ellentmondás” magyarázatához idézzük fel, mi zajlott le Európa más részein. 1939-ben Németország lerohanta Lengyelországot. 1940-ben a német erők megszállták Norvégiát, Dániát, Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot és Franciaország északi felét. 1941-ben a német csapatok elfoglalták Görögországot és Jugoszláviát, majd megszállták a balti államokat és részben a Szovjetuniót. Ezek az országok, magával Németországgal együtt (amelybe 1938-ban beolvasztották Ausztriát az *Anschluss* során) 1942 januárjától – a Wansee (Berlin melletti kisváros) konferenciától, ahol a Nazi vezérek elhatározták a „Végső Megoldást” –, a zsidó tömegek elszenvedték az egész kontinensre kiterjedő tömegmészárlást.[11]* 1944 márciusára az európai zsidók egyetlen nagy csoportja, amelyet még nem ért utol Hitler embertelen megsemmisítő hadjárata, a magyarországi zsidóké volt.

A magyarországi zsidók helyzete már a II. világháború kezdete előtt egyre rosszabbodott, ahogy egymás után egyre több kirekesztő törvényt hoztak, 1938-tól, jóval azelőtt, hogy a náci Németország nyomást helyezett volna a magyarokra.[12] Többek közt ismét faji csoportként határozták meg őket (akárcsak a náci Németországban), és „a törvény szerint” mindenki zsidónak minősült, akinek a felmenői (nagyszülein keresztül) zsidók voltak, még akkor is, ha ő maga kikeresztelkedett. Egyre több foglalkozás lett tiltott számukra. A zsidó férfiakat kegyetlen kényszermunka-szolgálatra fogták. Ez gyakran a legveszélyesebb munkákat jelentette, mint például aknaszedést, megfelelő táplálék, ruházat és felszerelés nélkül. És az antiszemita propaganda egyre durvábban és egyre szélesebb körben árasztotta el a médiát.

---

* Igazán ajánlok egy rövid, velős és illusztrált összefoglalót arról, hogyan született meg a náci Németországban a „zsidókérdés végső megoldása”, és ezt hogyan valósították meg Európa-szerte. A 11 perces videó semmiféle szörnyűséget nem ábrázol, és ebből kifolyólag talán még drámaibb: *Final Solution* https://youtu.be/GPXPjZurupc-ban. Szintén ajánlok egy Yad Vashem által készitett, 6 perces, kiegészitő videót Auschwitz (https://www.youtube.com/watch?v=ubZH1j_zDMk&feature=youtu.be) történetéről, mely fókuszál a több mint 400 ezer magyar zsidó Auschwitzba érkezésére és az azutáni sorsukra: *Auschwitz video.* A héber hangot lehet halkítani vagy kikapcsolni, mivel az egymást követő fotókon megjelenő nagybetűs angol szövegek teljesen helyettesitik a hangot.

Mindezek ellenére az is igaz, hogy Magyarország zsidó népességének viszonylag még mindig jól ment a sora, ha a kontinentális Európa más részein élő társaikhoz hasonlítjuk őket. A Magyarországon kívül élő zsidók többsége eddigre már életét vesztette a holokausztban.[13] Akik igyekeznek menteni Magyarországot a félmillió zsidó kiirtásában, azt hangsúlyozzák, hogy a magyar zsidók nagy többségének élete nem került veszélybe 1944 márciusa előtt.[14]

Azok, akik a hivatalos Magyarország bűnösségét hangsúlyozzák, az egyre szigorodó zsidók elleni törvényekre és propagandára hivatkoznak. Ezek az intézkedések készítették elő a terepet ahhoz, hogy később annyi magyar nyújtson „segítő kezet" Németországnak a zsidók ellen folytatott háborújában (4. keretes szöveg).

A 5. keretes szöveg olyan magyarokat említ, akik – más társaikkal együtt – életüket kockáztatták, hogy zsidó életeket mentsenek a holokauszt alatt, azokra koncentrálva, akik együttműködtek Wallenberggel és munkatársaival.

Paradoxon, hogy egyes konkrétumokat Magyarország szerepének fehérre mosdatásában, míg másokat a befeketítésére lehet felhasználni. A paradoxont feloldja Ránki György történész kijelentése, miszerint a német megszállás szükséges volt, hogy ennyi magyar zsidót tudjanak deportálni és kiirtani; de nem volt elégséges feltétele, mert megannyi készséges magyar „közreműködése" nélkül a németek nem érhették volna el kegyetlen célkitűzéseiket.[15]

4. keretes szöveg: Hogyan „támogatták" a magyarok a holokausztot?

Mivel az SS csak egy kis kontingenssel képviseltette magát Magyarországon, akik „tanácsokat adtak, és felügyelték" a deportálásokat, igy a kivitelezés szinte teljesen a magyar hatóságok kezében volt. A folyamatban 200 ezer magyar vett részt; a következő feladatokat látták el[1]:

(1) annak azonosítása, hogy kit lehet a fennálló törvények alapján zsidónak tekinteni, ami nemcsak minden egyes „gyanúsított" származási hátterének átvizsgálását jelentette, hanem a szülei, illetőleg a nagyszülei átvilágítását is;
(2) a zsidó tulajdonok kisajátítása, elraktározása és újraelosztása;
(3) gettók létesítése minden jelentősebb vidéki magyar városban;
(4) megbizonyosodás afelől, hogy minden vidéki zsidó gyorsan beköltözzön a gettóba;
(5) közel fél millió zsidó túlzsúfolt és zárt marhavagonokba terelése és a személyes vagyontárgyaiktól való megfosztása, miközben durván a vonatokba tuszkolták őket;
(6) a rendőrség, a csendőrség, a helyi hivatalnokok és nagyszámú besúgó keményen dolgoztak azon, hogy elfogják azokat a zsidókat, akiknek sikerülhetett elmenekülniük;
(7) az egyre komolyabb zsidóellenes intézkedések betartatása,-amelyek becslések szerint 250 ezer budapesti zsidót érintettek;
(8) Annak a több mint százezer, 18 és 48 év közötti zsidó férfinak az adminisztrálása és őrzése, akiket katonai jellegű kényszermunkára, azaz kisegítő honvédelmi munkaszolgálatra soroztak be. Dokumentált kegyetlenkedések főként a magyar hadsereg 1942–43-as visszavonulásakor fordultak elő, amikor a megszállt Ukrajnából hátráltak, hatalmas emberveszteséggel és szörnyű szenvedéssel mindenki számára. [2]

Vannak példák arra is – noha sajnos jóval kevesebb –, hogy a zsidó munkaszolgálatosokkal a magyar hadseregparancsnokaik emberségesen bántak.

[1] A holokauszt neves amerikai kutatója, Deák István kijelenti: „Közéjük tartoztak, az olyan vezető emberek mellett, mint Baky és Endre, a főispánok és alispánok, a polgármesterek és a teljes adminisztratív gépezet, beleértve a csendőrséget, a rendőrséget, a vasúti dolgozókat és a tanárokat, akiket behívtak, hogy a hivatalnokokat segítsék. Még az orvosokat és a bábákat is felszólították, hogy kutassanak elrejtett ékszerek után a zsidó nők intim testrészeiben." (Deák, *Holocaust,* 50–70.)

[2] A munkaszolgálatos zsidók százait érintő, egyik legkegyetlenebb dokumentált tömeggyilkosság az ukrajnai Dorosicban történt, 1943. április 29-én. Az egyik túlélő, Singer Zoltán visszaemlékezéséből: „Akkor történt, azon a kitörölhetetlen éjszakán, hogy az egyik pajta, amelybe nyolcszáz ember lehetett egymás hegyén-hátán begyömöszölve, közöttük jómagam is, egyszerre mind a négy sarkán lángolni kezdett. Egymástól távol lévő négy ponton keletkezett a tűz, nem lehetett tehát kétséges, hogy nem öngyulladás történt, hanem az őrség gyújtotta fel a pajtát. Később az is kiderült, hogy az ajtókat kívülről bedrótozták. A lángok villámgyorsan futottak végig a száraz szalmán és a faburkolaton, és pillanatok alatt szörnyű, kétségbeesett ordítozás és jajgatás verte fel az éjszaka csendjét. Az egészségesek és az eszméletnél lévő betegek égő fáklyaként menekültek az omladozó gerendákon keresztül a szabadba. Az őrség azonban készenlétben állott és géppuskatűz alá vette a menekülőket. Mindössze tíz percig tartott ez a pokol, tíz örökkévaló percig. A pajta és a benne lévő emberek legnagyobb része élve elégett, (...) A menekülők nagy részét a gépfegyvergolyók ölték meg, sokukat pedig néhány órával vagy néhány nappal később a súlyos égési vagy lövési sebek következtében beállott halál váltott meg embertelen kínjaiktól. Csak néhányan menekültünk meg e szörnyű katasztrófából." Részletek Singer, *Munkaszolgálat,* 138.)

5. keretes szöveg: Néhány magyar, akik az életüket kockáztatva mentettek zsidókat

Batizfalvy Nándor (1904–1978) rendőrkapitány volt, aki lelkiismerete hatására szállt szembe a holokauszt alatt megtapasztalt, zsidókkal szembeni kegyetlenségekkel. Számos jól dokumentált, önzetlen mentési tevékenysége csak a közelmúltban kapott nyilvánosságot. Wallenbergnek hatalmas segítségére volt, amint az a szöveg későbbi részeiből kiderül.

Kálló Ferenc (1894–1944) római katolikus pap volt, aki sok évig szolgált espereskénta hadseregben. 1944-ben a budapesti helyőrségi kórházban olyan beosztásban dolgozott, amelynek köszönhetően sok zsidót tudott megmenteni. Például hamis születési bizonyítványt és más „keresztény" dokumentumokat állított ki számukra, a kórházban szökött munkaszolgálatosokat bújtatott, és elintézte, hogy a sebesült zsidó munkaszolgálatosok az előírt időn túl is a kórházban maradhassanak. „Jutalmul" 1944. október 28-án a nyilasok elrabolták, és meggyilkolták. Holttestét másnap találták meg egy erdőben – brutálisan megcsonkítva. „Ha engem a tetteimért megölnének", vallotta Kálló nem sokkal meggyilkolása előtt, „akkor kapok egy gyorsvonati jegyet a mennyországba, átszállás nélkül" (idézi: Szita-Pécsi, Zsidómentők, 240.).

(Nagybaczoni) Nagy Vilmos (1884–1976) a magyar honvédség vezérezredese volt, 1942–1943 között honvédelmi miniszter. Fáradhatatlanul dolgozott a munkaszolgálatosok körülményeinek javításán, és emiatt tiszttársaitól bántásokat szenvedett el. Számos intézkedése elismeréséül az izraeli Yad Vashem Intézet a Világ Igaza kitüntetésben részesítette. E hosszúra nyúló lista tagja lett később Kálló, Szalai és Szabó is. (Noha Nagy az egyetlen ebben a felsorolásban, aki nem állt közvetlen kapcsolatban Wallenberg missziójával, mégis említést érdemel a hadseregben és a kormányban betöltött magas pozíciója miatt.)

Szabó Károly (1916–1964) Szalai Pál gyermekkori barátja volt, aki később magasrangú rendőrtiszt lett Budapesten (l. lent). Szabó 1944–45-ben a svéd követség alkalmazottja volt, és – Szalaitól beszerzett iratoknak köszönhetően – mentesült a további katonai szolgálat alól. 1944 karácsony estéjén nyilasok törtek be a svéd követség Gyopár utcai épületébe, ahonnét 36 „mentességet élvező" zsidó alkalmazottat a központi gettóba hurcoltak. Szabó a követségre ment, és elzavarta a fosztogatókat. Később közreműködött a 36 letartóztatott zsidó mentő missziós kiszabadításában a gettóból. 1944. december 26-án Szabó bemutatta Szalait Wallenbergnek, és ezzel megkezdődött rövid, de igen hatékony együttműködésük a zsidómentésben. (Forrás: Szekeres, Pesti Gettók, 41.)

Szalai Pál (1915–1994), akit **Szalay Pál**ként vagy angolosan **Paul Sterling**ként is említenek, a budapesti rendőrség magas rangú tisztje volt, akit kiábrándítottak a zsidók ellen elkövetett tömeges kegyetlenkedések. Együttműködött Wallenberggel, és kulcsszerepet játszott abban, hogy sikerült megelőzni a zsidók lemészárlását a központi gettóban a háború vége felé. A (Sztálin-inspirálta) magyar kirakatper előkészületei közben, amelyet a „Wallenberget meggyilkoló gyilkos cionisták" ellen indítottak, Szalait és Szabót is letartóztatták és megkínozták (lásd a 3. fejezetben).

A budapesti zsidóság sorsa a megszállás után

Különböző becslések léteznek, hogy hány zsidó élt Budapesten 1944 közepe táján. A becslések 250 000–300 000 fő között mozognak.[16]

Az egyik első új korlátozás a budapesti zsidókkal szemben az a rendelet volt, mely előírta, hogy 1944. április 5-től minden hat-évesnél idősebb zsidónak 10 cm-szer 10 cm-es, kanárisárga, hatágú csillagot kell felvarrni a külső ruházatának bal oldalára. Marianne emlékszik, hogy hallotta a rádióban: a zsidóknak azért kell sárga csillagot viselniük a ruhájukon, hogy „megvédjék a magyar társadalmat a zsidó, plutokrata, bolsevik összeesküvőktől". Ismét átélte a szívfájdító érzést, hogy kirekesztették a „normális" társadalomból, csak azért, mert történetesen zsidónak született. Marianne és családja többé nem „tartoztak ide".

A zsidók összegyűjtésében és deportálásában szerzett sokéves tapasztalatra építve Eichmann közvetlenül az 1944. márciusi német megszállás után kiadta a parancsot, hogy Budapesten Zsidó Tanácsot *(Judenrat)* állítsanak fel, amelynek alárendelt testületekkel kell rendelkeznie más magyar, jelentős zsidó lakosságú városokban is. Mint korábban számos más országban és területen történt, itt is feladataik közé tartozott, hogy a zsidó tömegeket megnyugtassák, gyanakvásukat eloszlassák. Ennek következtében tudtukon és akaratukon kívül együttműködtek a németekkel és kollaboránsaikkal.

A tervnek a „végső megoldásra" vonatkozó részét természetesen nem fedték fel a Zsidó Tanács előtt. Mégis, tagjait sok történész és túlélő erősen bírálja, hogy a magyar zsidókat nem figyelmeztették a közelgő katasztrófára. Noha a Tanács tagjai tudták, vagy legalábbis erősen gyaníthatták a valóságot olyan más országokbeli zsidók tapasztalatai alapján, mely országok már évek óta náci ellenőrzés alatt voltak. A Zsidó Tanács tevékenysége gyakorlatilag elősegítette a magyar zsidók gettósítását.

Akik megértőbben viszonyulnak a helyzethez (és úgy gondolják, hogy a valódi történések homályban maradtak a Zsidó Tanács előtt), arra következtetnek, hogy a zsidók, különösen a vidéken élők, nem hittek a (sokak által „alaptalan pletykáknak" tekintett) híreknek, és nem állt szándékukban ezeknek megfelelően cselekedni. Különben is, 450 000 vidéki zsidó hová menekülhetett volna? Persze megvan az esély, hogy néhányan azok közül, akik így odavesztek, találtak volna módot rá, hogy megszökjenek.[17]

Marianne a Zsidó Tanácsnál

1944. március elején, a német megszállás előtt Marianne a Hollán utcai neológ Zsidó Központban dolgozott angoltanárként. Ezt a létesítményt a budapesti zsidó közösség központi irodája hozta létre és igazgatta, amelynek vezetői csakhamar a Zsidó Tanács tagjai lettek. Május 3-án a Zsidó Tanács azt a parancsot kapta, hogy szisztematikusan vizsgálja át Budapest kerületeinek épületeit, és jelentse azokat az épületeket, ahol a lakók többsége zsidó. Ezután a hatóságoknak kellett eldönteniük, ezek közül mely épületeket jelöljék ki úgynevezett csillagos házaknak.[18]

A Zsidó Tanács bizonyos tagjai kiszemelték a fiatal, tanult, több nyelven beszélő Marianne-t, gondolván, értékes munkaerő lenne a Zsidó Tanács számára, és segíthetne az új feladatokban. A visszautasíthatatlan ajánlatra Marianne-nak „önként" kellett jelentkeznie – így ettől fogva a Zsidó Tanácsnak dolgozott.

Miután családja Debrecenből Budapestre költözött, Pesten éltek a Csáky utca (ma Hegedűs Gyula utca) 24. szám alatt. Júniusban házuk a 2000 csillagos ház egyike lett, így a Bach családnak nem kellett költöznie. Marianne egyik nagynénje hozzájuk költözött, és egy másik, számukra idegen középkorú hölgyet is hivatalosan beköltöztettek hozzájuk. Itt éltek november elejéig, amikor is a család elköltözött egy svéd védelem alatt álló iroda- és lakóépületbe az Üllői út 2–4. szám alá (lásd alább).[19]

Marianne nem szerette a Zsidó Tanács légkörét. Keményen hajtották a dolgozókat, hogy a zsidó lakosok összeírását befejezzék még a rendkívül szoros hivatalos határidő előtt. A Tanács vezetői – velük szemben Marianne máig erős ellenszenvet érez – igyekeztek a német megszállók és magyar kollaboránsaik kedvében járni. Remélték, hogy így megőrzik kiváltságaikat, és elnyerik „további jóindulatukat".

A sors gonosz iróniáinak egyike volt, hogy az első menlevél *(Schutz-Pass)* típusú dokumentumokat (ezekről bővebben az 5. részben) Eichmann SS-kommandó egységei állították ki és osztották szét a Zsidó Tanács tagjainak, családjaiknak és a hozzájuk közel álló „befolyásos személyeknek". Az utóbbiak gyakran nagy összegeket fizettek, hogy megkaphassák a 250 ilyen menlevél egyikét. Akinek volt menlevele, arra nem vonatkoztak a zsidóellenes rendszabályok, a deportálást is beleértve. A megszállók – az elnyomás, megfélemlítés és terror mesterei – feszültséget gerjesztettek egyrészt a Zsidó

Tanács tagjai és a barátaik között, mivel az előbbiek kaptak menlevelet, az utóbbiak nem; másrészt a Zsidó Tanács és a nyolcszázezer magyarországi zsidó között, akik úgy érezték, hogy nemcsak a kormány és a népesség nagy része, de saját vezetőik is magukra hagyták őket.[20]

A Zsidó Tanácsnál Marianne megismerte Székely Iványt. Okos, kedves férfi volt, csupán három évvel idősebb nála, aki szintén ott dolgozott, és jó összeköttetésekkel rendelkezett.[21] Baráti kapcsolat alakult ki köztük, melyben Iván mentorálta a lányt. Mindkettejük előtt nyilvánvaló volt, hogy a budapesti lakosok összeírásának célja a tervezett deportálás megkönnyítése. Így aztán Marianne egyre visszataszítóbbnak találta a munkáját.

Iván elmondta neki, hogy megbízható forrásból megtudta: hamarosan Budapestre jön Stockholmból egy svéd diplomata, hogy megpróbálja menteni a zsidókat. Ha így lesz, akkor ő (Iván) lehet, hogy a mentő misszióban fog dolgozni. Tudván, mennyire szeretné otthagyni a Zsidó Tanácsot, Iván megígérte neki: tudatja vele, ha megvalósul a terv. Marianne felkiáltott: „Ó, milyen jó lenne valami értelmes munkát végezni a mostani helyett!”[22]

Miután egy ideig semmi sem történt, Marianne türelmetlen lett. Otthagyta a Zsidó Tanácsot azzal, hogy beteg.

3. WALLENBERG MAGYARORSZÁGON: MOZGALMAS HÓNAPOK ÉS INSPIRÁCIÓ

A Zsidó Tanácstól való felmondása után Marianne az elsők közt lett Wallenberg munkatársa. Ezért ez a fejezet a legendás svéd embermentő életét, munkásságát és sorsát mutatja be.

Családi háttér és pályája Budapestre érkezése előtt

Raoul Gustaf Wallenberg 1912-ben született Kappstában, közel Stockholmhoz és a tengerhez. Apai nagyapja, Gustaf Wallenberg (1863–1947) Svédország pénzügyi, ipari és diplomáciai körökben egyik legbefolyásosabb családjának, a Wallenberg-családnak kulcsfontosságú tagja volt.

Raoul apja rákban hunyt el három hónappal Raoul születése előtt, így Wallenberget a megözvegyült anya és az ő anyja (a kis Raoul nagyanyja) nevelte fel. Raoul szerény anyagi támogatást kapott a jómódú Wallenbergektől, különösen nagyapjától, Gustaftól. Nagyapja segítette anyagilag párizsi és később Egyesült Államokbeli tanulmányait, ahol Raoul 1935-ben a Michigan Egyetemen szerzett alapképzésben építészdiplomát.

Raoul anyja 1918-ban feleségül ment Fredrik von Dardelhez (1885–1979). Két közös gyermekük született, Raoul féltestvérei: Guy von Dardel (1919–2009) és Nina Lagergren (1921–2019).

Miután lediplomázott, Raoul Stockholmban próbált meg elhelyezkedni az építészeti tervezés területén. De azon túl, hogy jelentkezett egy nyilvános uszoda megtervezésének pályázatára, ezt a hivatást nem gyakorolta. A Wallenbergek azt várták tőle, hogy miután végzett „művészeti tanulmányaival”, a család által birtokolt üzleti birodalomban kezdje meg karrierjét, de Raoul teljesen másba vágta a fejszéjét.

Kalandvágyó volt, így fizetetlen gyakornoki munkákat vállalt, ezért sokat utazhatott. Gustaf nagyapja ezekre úgy tekintett, mint amelyek még tanulmányai részét képezik, és így aztán fedezte megélhetése költségeit. Ez Raoulnak lehetővé tette, hogy utazzon. Dolgozott egy svéd építkezési vállalatnak a dél-afrikai Fokvárosban, majd a Holland Banknál vállalt munkát Haifán, Palesztinában. 1941 nyarán egy Magyarországról érkezett svéd bevándorlóval, Lauer Kálmánnal kezdett együttműködni, akinek egy kis export-import cége volt Svédországban: a Közép-Európai Kereskedelmi Vállalatnál Raoul nemzetközi

értékesítőként dolgozott. Ez az állás számos alkalmat adott arra, hogy Magyarországra látogasson még a háború előtt.

Diplomataként Magyarországon

A közel félmillió magyar zsidó gettóba zárása, deportálása és tömeges legyilkolása Auschwitz-Birkenauban és más táborokban 1944 nyarának elején bekerült a nemzetközi hírekbe. (A 3. számú keretes szövegben megtalálható a magyarországi holokauszt alatt meggyilkolt zsidók becsült száma.)

Ezt a hatást tovább erősítették az 1944 májusában nyilvánosságra került, úgynevezett Auschwitz-jegyzőkönyvek (lásd. 6. keretes szöveg).

Az Auschwitz-jegyzőkönyvek hatását illusztrálandó álljon itt egy idézet Winston Churchilltől:[23]

> Kétségtelen, hogy ez a magyarországi zsidóüldözés és kiűzésük az ellenséges területre valószínűleg a legnagyobb és legszörnyűbb bűn, amit az egész világtörténelemben valaha elkövettek.

Mivel Franklin D. Roosevelt elnök nyomás alatt volt, hogy tegyen valamit, az amerikai Háborús Menekültügyi Bizottságot (War Refugee Board – WRB) bízta meg, hogy találják meg a módját, hogyan tudna az Egyesült Államok enyhíteni a magyarországi zsidók sorsán. A Bizottság képviselőjének Svédországba a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services, OSS) – a CIA, a Központi Hírszerző Ügynökség elődje – svéd ágának egyik vezetőjeként Iver C. Olsent nevezték ki.

Olsen azzal a kéréssel fordult a svéd külügyminisztériumhoz, hogy egy „diplomatát” küldjenek Magyarországra, hogy segítsen a még életben maradt magyarországi zsidók mentésében. Svédország beleegyezett. Valószínűleg azért, mert ezzel enyhíthették az Egyesült Államokból feléjük irányuló diplomáciai nyomást, miszerint: „a semleges Svédország jobban tenné, ha korlátozná a náci Németországgal folytatott túlontúl barátságos gazdaságpolitikáját, amellyel erősítik Hitler háborús erőforrásait”.

6. keretes szöveg: Az Auschwitz-jegyzőkönyvek

Az Auschwitz-jegyzőkönyvek két szlovák fogoly beszámolóit jelentik.

A megsemmisítőtáborból sikeresen megszöktek. A halálgyár működéséről részletes leírást adtak, térképekkel és adatokkal. Máig megrendítő bizonyíték többszázezer zsidó tömeges elgázosításáról és elégetéséről.

A 40 oldalas dokumentum részben kézzel íródott, részben pedig diktálták, szlovák nyelven, 1944. április 25. és 27. között. Szerzői Rudolf Vrba és Alfred Wetzler, akik április 10. körül szöktek meg Auschwitzból. Beszámolójukat a szlovákiai Zsidó Tanács egy tagja, Oscar Krasniansky gépelte le Pozsonyban, és közben mindjárt németre fordította. Április végén dr. Kasztner Rezső Pozsonyban kapott egy példányt Krasnianskytól, amelyet állítólag a budapesti Zsidó Tanács tagjainak kezébe adott. A beszámoló csakhamar eljutott más befolyásos magyarországi személyekhez, többek közt Horthy kormányzóhoz is. Nagy feltűnést keltő – sokaknak nem, vagy alig hihető – hír lett belőle a semleges európai államokban csakúgy, mint azokban az országokban, amelyek a Tengelyhatalmakkal harcban álltak.

A magyar holokauszt kiemelkedő tudósa, a nemreg elhunyt Randolph Braham, alaposan dokumentálva tárgyalja, ki mikor, mit tudott a „végső megoldás" végrehajtásáról, amely Auschwitz-Birkenauban és a többi megsemmisítőtáborban zajlott. Továbbá felsorakoztatja az érveket amellett és az ellen is, hogy a tájékozott zsidó vezetőknek nyilvánossá kellett volna-e hozniuk a tényeket, amelyekről értesültek (helyi hittestvéreiknek és másoknak is, otthon és külföldön.) Lásd Braham már idézett *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary* című könyvének 23. fejezetét („The Conspiracy of Silence").

Ungváry Krisztián történész „Horthy Miklós politikai felelősségéről" című kézirata, melyet szívélyesen rendelkezésemre bocsátott, számos példával alátámasztva, meggyőzően állítja, hogy Horthy tisztában volt a Németországba deportált zsidók valódi sorsával, már évekkel azelőtt, mint amikor állítása szerint kezébe kerültek az Auschwitz-jegyzőkönyvek – bármikor is olvasta ezeket valójában először. (Mások viszont, így például Thomas Sakmyster az *Admirális fehér lóháton c*ímű könyvében, bizonytalannak tekintik, hogy Horthy mikor győződött meg arról, hogy a „végső megoldás" pontosan mit is jelentett a gyakorlatban.)

Az Auschwitz-jegyzőkönyvek magyar fordítását Haraszti György Auschwitzi jegyzőkönyvében (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2016) olvashatjuk, amely tulajdonképpen a jegyzőkönyvek különféle verzióinak jegyzetekkel ellátott bemutatása.

A svédországi amerikai diplomaták és a helyi zsidó közösség vezetői közti hosszas egyeztetést követően a választás a 32 éves Raoul Wallenbergre esett, akit Lauer Kálmán ajánlott. Diplomáciai feladattal érkezett Magyarországra, noha sem végzettségét, sem addigi pályafutását tekintve nem volt diplomata. Megbízólevéllel rendelkező követségi másodtitkárrá történt kinevezése korlátlan mozgásszabadságot jeletett, és további intézkedésekre, túlmenően egy másodtitkár szokásos hatáskörén, jogosította fel Magyarországon. A Háborús Menekültügyi Bizottság engedélyezte Olsennek, hogy bizonyos időközönként készpénzzel lássa el Wallenberget (illegális csatornákon keresztül), amelyet belátása szerinti aktuális célok elérésére fordíthatott. Wallenberg további finanszírozást is előteremtett, és egyéb támogatásokat is szerzett svéd, helyi magyar és nemzetközi zsidó forrásokból (a Zsidó Világkongresszustól).

A svéd Mentő Misszió

Július 9-én Wallenberg Budapestre érkezett. A fővárosban becslések szerint eddigre legfeljebb 250 000–300 000 zsidó maradt.[24] Rajtuk kívül nagyjából 100.000 zsidó munkaszolgálatos is életben volt, ők ekkor Magyarországon vagy külföldön állomásoztak.

A követségen 1942 óta dolgozott Wallenberg diplomatatársa, Per Anger, aki már korábban is segített azoknak a magyar zsidóknak, akik svéd családi vagy üzleti kapcsolatokkal rendelkeztek. Per Anger úgynevezett védleveleket állított ki számukra.

Wallenberg átvette Angertől a Mentő Misszió teendőit. Teljes mértékben egy célnak szentelte magát: annyi zsidót mentsen meg, amennyit csak lehetséges. Jól tudott szervezni, embereket verbuválni és inspirálni a csapatát, amely nagyrészt tapasztalt és jó kapcsolatokkal rendelkező zsidó üzleti vezetőkből és szakemberekből állt. Könnyű volt őket rávenni, hogy jelentkezzenek, mivel a Misszió tagjai zsidók életét segíthettek megmenteni. Amiatt is, mert akik igazoltan a svéd (vagy bármely más semleges országhoz tartozó) követség alkalmazottai voltak, mentesültek a zsidótörvények hatálya alól. Így például sárga csillagot nem kellett viselniük, nem kellett csillagos házban lakniuk, nem vonatkozott rájuk a kijárási tilalom, és a deportálástól is védve voltak.

A deportálások 1944 május-júniusa közötti, megrázó időszakát követően, amikor is (a munkaszolgálatosok kivételével) már a legtöbb vidéki zsidót deportálták, újabb három hónapos periódus következett, amely a viszonylagos nyugalom időszakaként írható le (július közepétől október közepéig). Ez több

körülmény összejátszásának köszönhető: a Németországra és Magyarországra nehezedő nemzetközi nyomásnak (hogy állítsák le a kegyetlenkedést a megmaradt magyarországi zsidókkal szemben); és a Tengelyhatalmak gyorsan romló katonai helyzetének, tekintve, hogy a Vörös Hadsereg közeledett Magyarország határához. Fontos tényező volt, hogy a szövetséges csapatok június 6-án partra szálltak Normandiánál (ezzel második frontot nyitottak meg Hitlerrel szemben); továbbá Horthy Miklós kormányzó váratlan és sorsdöntő közbelépése július elején, amikor elrendelte a deportálások felfüggesztését. Ebben a három hónapban Wallenbergnek arra is jutott ideje, hogy felépítse, kiképezze és pozicionálja egyre nagyobb létszámú embermentő csapatát, mely végül a háromszázat is meghaladta. A titkár tudott arról, mit vittek véghez a megszállók korábban Magyarországon, és mit csináltak és csinálnak továbbra is más országokban. Felkészült a helyzet további romlására.

A viszonylagos nyugalom időszakának hirtelen vége szakadt. Az SS foglyul ejtette a kormányzót, és családjával együtt Bajorországba internálta. A hatalmat a Szálasi Ferenc vezette szélsőjobboldali radikális zsidógyűlölő Nyilaskeresztes Párt kezébe adta. Az október 15-én kezdődő három hónapos rémuralom idején – amely Pestnek a Vörös Hadsereg általi felszabadításával ért véget 1945. január közepén – zajlott a Wallenberg-csapat életmentő tevékenységének java része (mint ahogy számos más semleges ország követségeinek bátor munkatársai és a magyar ellenállók, a zsidómentők is ekkor tevékenykedtek legaktívabban).

Mi motiválta Wallenberget?

... hogy újra és újra kockáztassa az életét, és annyi zsidót mentsen meg, amennyit csak lehetséges? Elfogadható magyarázatok a következők:

- Amikor korábban Palesztinában dolgozott, látott a hitleri Németországból érkező menekülteket, és beszélt is velük, ők pedig érzékennyé tették a zsidók náci uralom alatti szörnyű szenvedésére.
- Állítólag kétszer is elolvasta Hitler *Mein Kampf*ját, és komolyan vette Hitler terveit.
- Utazásai és kiterjedt kapcsolatai, valamint sokrétű nyelvi készsége elegendő információt biztosítottak számára, hogy fel tudja mérni, mi zajlik a németek uralta Európában.
- Az amerikai kormány hivatalos képviselői kérték fel, hogy vállalkozzon egy küldetésre, amelyet nemesnek tartott.

- Miután az Egyesült Államokban végezte felsőfokú tanulmányait, férfi hallgatóként az amerikai tartalékostiszt-képzőben (Reserve Officers' Training Corps – ROTC) kapott kiképzést; kétségtelen, hogy ismerte és csodálta az amerikai társadalmat, és Amerika-barát volt.
- Utazó üzletemberként végzett munkája jó eséllyel nem elégítette ki ambícióját, hogy olyan feladatban jeleskedhessék, amely fontos számára.
- Esetleg be kívánt bizonyítani valamit apja illusztris családjának, mert a jelek szerint némi lenézéssel kezelték őt a nem szokványos pályaválasztása és hozzáállása miatt.
- Egy befolyásos család tagja volt, amelynek üzleti érdekeltségei voltak Magyarországon.
- Svéd-magyar üzleti partnerének, Lauer Kálmánnak a zsidó rokonait Wallenberg még a háború előttről ismerte, és most, amikor közvetlen veszély fenyegette őket, sürgős segítségért fordultak Wallenberghez.
- Raoul Wallenberg egytizenhatodrészt zsidó származású volt.[25]

Sikertényezők

Wallenberg nagyszerű diplomata volt. Német és magyar ellenségeit, akik látták, mit csinál, és megvetették mentési tevékenységéért, valószínűleg az tántorította el attól, hogy fizikailag bántalazzák vagy meggyilkolják, hogy féltek a diplomáciai következményektől, miután országuk kényes kapcsolatban állt a gazdaságilag létfontosságú Svédországgal (és Svájccal). Ezzel együtt előfordult, hogy megfenyegették, ő pedig aggódott saját és munkatársai biztonsága miatt. Olyannyira, hogy a nyilaskeresztes hatalomátvétel után a Mentő Missziót sűrűn költöztette. 1944 decemberében már majdnem minden éjjel máshol aludt, hogy az SS vagy a nyilasok ne tudják elfogni vagy megölni.

Paradox módon éppen ezek a személyiségjegyei voltak azok, amelyek a kimértebb, zárkózottabb Wallenbergekben kétségeket ébresztettek aziránt, hogy alkalmas lenne-e magas pozíció betöltésére a Wallenbergek pénzügyi és ipari birodalmában: extrovertált természete, képessége az elvegyülésre és a szavahihetőségre (hogy könnyen bizalmat keltett új ismerőseiben), impulzivitása és merészsége – mindezek tökéletesen hasznára váltak új feladatkörében. Fontos, hogy bátran tárgyalt a magas rangú német és magyar tisztségviselőkkel. Kiválóan beszélt németül, megkérdőjelezhetetlen magabiztossággal folytatott tárgyalásokat. Nem riadt vissza attól sem, hogy a háború utáni komoly retorziókkal fenyegesse meg német vagy németbarát ellenfeleit, vagy hogy a

megvesztegetésükkel érje el, amit akart. Magabiztos – vagy ahogy egyesek jellemezték: arisztokratikus – viselkedése talán családi hátterében gyökerezett.

Wallenberg teljes elkötelezettsége, szervezési készsége, példás szerénysége és vele született vezetői tehetsége arra sarkallták munkatársait, hogy csodálattal tekintsenek rá. Kérdés nélkül végrehajtották kéréseit. Egyik munkatársa a következő összefoglalót adta vezetői készségeiről: „Gyors döntések, villámgyors cselekvés, borotvaéles gondolkodás és csodálatra méltó munkabírás."[26]

Hogyan került Sztálin börtönébe?

Amikor a Vörös Hadsereg elérte Budapestet, Wallenberg – az örökösen előre gondolkodó stratéga – úgy döntött, hogy a már a Vörös Hadsereg kezén lévő Debrecenbe megy, hogy ott találkozzon Rogyion Jakovlevics Malinovszkijjal (1898–1967), aki tábornagyként a szovjet hadsereg nyugat felé előrenyomuló 2. Ukrán Frontját vezette. Debrecen volt a székhelye a szovjetek által támogatott magyar Ideiglenes Nemzeti Kormánynak is, amely 1944. december 21-én alakult.

Eltérő feltételezések léteznek debreceni útja célját (vagy céljait) illetően. Ezek közül az egyik, amely azokon a megjegyzéseken alapult, amelyeket állítólag elutazása előtt néhány munkatársának tett, az volt, hogy megpróbálja meggyőzni Malinovszkij tábornagyot: sürgesse a Vörös Hadsereg benyomulását Pestre, mert ezzel meg lehetne akadályozni, hogy a két pesti gettóba (lásd. később) zsúfolt zsidókat lemészárolják az SS-katonák vagy a nyilasok. Egy másik emlékező szerint a Magyarország háború utáni újjáépítésére vonatkozó tervét akarta megbeszélni Magyarország új vezetőivel.[27]

Hogy ezután mi történt, nem világos. A szakirodalomban jelenleg is több verzió talalható az őrizetbevételükkel kapcsolatban. Az egyik változat szerint Wallenberg elindult Debrecenbe sofőrjével, Langfelder Vilmossal.[28] Szovjet katonák még Pesten megállították és „védőőrizetbe vették" őket, miután megtudták, hogy egy semleges ország diplomatájával van dolguk. A Vörös Hadsereg két katonája egy oldalkocsis motorkerékpárral követni kezdte, de szabad mozgásában még néhány napig nem akadályozták.

Egy másik verzió szerint január 13-án Wallenberg a pesti Benczúr utca 16. szám alatti épületben találkozott össze szovjet katonákkal – abban az épületben, amely Ocskay László százados[29] tulajdonában volt, és amelyet ő bocsátott a Nemzetközi Vörös Kereszt rendelkezésére. Január 11. után ez az épület pár

napig éjjeli rejtekhelyként szolgált Wallenbergnek. 12-én elment az Üllői út 2–4 alatti irodájába, és számos további svéd állomáshelyet felkeresett. 13-án, a környék háztól házig tartó harcait követően, a Vörös Hadsereg katonái benyomultak a Benczúr utca 16-ba. Wallenberg és mások is a diplomata-útlevelüket és egyéb irataikat mutatták fel.

Az ezt követő néhány napban Wallenberg ismét több embermentő-irodáját kereste fel – és mindenhová a „védelmezői" kísérték oldalkocsis motorkerékpárral, akik az épület előtt állva vártak rá. Néhány nappal később őt és Langfeldert, továbbra is barátságos keretek között, vitték egy Vörös Hadsereg felügyelete alatt álló épületbe, Rákosszentmihályra. Az egyik utolsó ember, akivel találkozott, mielőtt a szovjetek „eltüntették", munkatársa és bizalmasa, Pető László volt, akivel még régen Franciaországban kötött barátságot. Pető számolt be Wallenberg talán Debrecenbe indulasa (vagy vitele) előtti utolsó mondatáról: „Nem tudom, hogy vendégként vagy fogolyként jutok el majd az orosz katonai vezetőkhöz."[30]

A részben új bizonyítékokon alapuló, folyamatban lévő kutatás, amelyet – többek között – a rangos Wallenberg-szakértő, Vadim Birstein, is folytat, további részleteket tárt fel arról, hogy mi történt Wallenberggel és Langfelderrel, miután kapcsolatba léptek a Vörös Hadsereggel. Függetlenül attól, hogy hogyan és hol találkozott először Wallenberg a Vörös Hadsereg katonáival (a találkozás részletei több változatban ismertek), az arról szóló történetek, hogy azután mi történt vele és a sofőrjével, nagyjából egybecsengenek (lásd a 7. számú keretes szöveget).

Sok évvel később a szovjetek beismerték, hogy Wallenberget ők tartották fogva, és azt állították, hogy 1947-ben halt meg a börtönben, állítólag – meg nem erősített információk szerint – szívroham következtében, 35 éves korában.

1957-ben a szovjetek azt is elismerték, hogy Langfeldert is a Szovjetunióban tartották fogva, és hogy sosem engedték szabadon. Gorbacsov *glasznoszty* („nyíltság") politikája idején hivatalos nyilatkozatban megerősítették, hogy mindkettejüket elfogták, majd jogtalanul bebörtönözték; és hogy a sztálini Szovjetunió politikai üldözéseinek lettek az áldozatai.[31]

Számos, többé-kevésbé hihető feltételezés született azt illetően, miért rabolták el a szovjetek Wallenberget, és miért nem engedték szabadon őt és a sofőrjét soha többé:

- Tudatában annak, hogy kapcsolatban állt a Háborús Menekültügyi Bizottsággal, és közvetve a CIA elődjének egyik munkatársával, Iver Olsennel, a SMERSH egyszerűen feltételezte Wallenbergről, hogy kém.[32]

- A szovjetek gyanakvását tovább táplálta az a hihető (de független forrás által meg nem erősített) állítás, hogy jelentős mennyiségű valutát, aranyat és és gyémántot találtak Wallenberg tulajdonában, az autója üzemanyag-tartályába rejtve.

- Mivel Wallenberg diplomataként 1944-ben már régre visszanyúló kapcsolatokkal rendelkezett a náci Németország elöljáróival és a magyar kormány, hadsereg és rendőrség magas rangú tagjaival, nyilván gyanúsnak számított a szovjetek szemében. Elképzelhető, hogy az egyik rosszakarója, például az orosz születésű Grossheim-Krisko (más néven Henry Thomsen) vagy Mihail Tolsztoj-Kutuzov – 1944-ben mindketten a Svéd Követségnek dolgoztak, a sebesült szovjet katonákról gondoskodtak Budapesten (mivel Svédország diplomáciai védelmet nyújtott a Szovjetuniónak Magyarországon) – jelentette róla, hogy kém. Bizonyíték van arra, hogy valamelyikük ezt tette, vagy talán mindketten, és hogy ők Magyarországon élő szovjet besúgók (kémek) voltak.[33]

- Birstein szerint Sztálinnak ismernie kellett a „Wallenberg" nevet, amikor elrendelte, hogy letartóztassák, és Moszkvába szállítsák.[34]

- Az egyik ok, amiért a szovjet illetékesek továbbra is tagadták, hogy Wallenberg szovjet fogságban lett volna, az, hogy a későbbiekben Sztálin ki akarta cserélni őt több, Svédországban élő szovjet állampolgárra.[35]

7. keretes szöveg: Wallenberg és sofőrje szovjet fogságba kerüléséről

Dr. Vadim Birstein és Susanne Berger sok évtizeden át próbálták kideríteni, hogy mi történt a szovjet fogságba esett Wallenberggel. Archív információkra alapozva, amelyekhez szovjet és egyéb forrásokból jutottak hozzá, és néhány új, svéd levéltárakból származó információ alapján, dr. Birstein összerakta Wallenberg és sofőrje sorsát attól kezdve, hogy először találkoztak a szovjet katonákkal, egészen a moszkvai szovjet börtönökbe kerülésükig. Alább részletek olvashatók Birstein 2019. július 17-i blogbejegyzéséből (http://www.vbirstein.com/2019/07/17/sudaplatovs-lies/):

Wallenberget sofőrjével, Langfelder Vilmossal együtt [szovjet] hírszerző tisztek fogadták a Pesten előrenyomuló 581. gépesített lövészezredből. A tisztek az ezred harcálláspontjára vitték (bár a hivatalos jelentések szerint Wallenberg „magától ment" oda). Ugyanekkor rekvirálták Wallenberg kocsiját. Wallenberget és Langfeldert ezután átadták Ivan Afonyin altábornagy parancsnokságának, aki a 18. gárda-lövészhadtest és a budapesti szovjet egységek összességének parancsnoka volt. Mindez azokon a részletekbe menő feljegyzéseken alapul, amely három szovjet tiszt leveleiben olvasható, akik részt vettek az eseményekben, és akik egyike még naplót is vezetett. 1991-ben ezeket a leveleket átadták a svédeknek, és nemrég elérhetőkké váltak a svéd külügyminisztérium weboldalán, amely Wallenbergről szóló iratokat mutat be. (Még a Wallenbergről szóló viszonylag frissen megjelent életrajzok sem fértek hozzá teljes egészében ezekhez az információkhoz.) Wallenberget és Langfeldert Afonyin parancsnokságáról a 2. Ukrán Front SMERSH-állomására szállították, amely Debrecenben volt (...), és Rogyion J. Malinovszkij parancsnoksága alatt állt. Az ő parancsnokságára küldték ki a parancsot 1945. január 17-én, hogy Wallenberget és Langfeldert fogják el, és szállítsák a SMERSH moszkvai főhadiszállására.

Két nappal később Wallenberget és Langfeldert hivatalosan őrizetbe vették, január 25-én pedig fegyveres kísérettel, vonaton Moszkvába küldték. 1945. február 6-án a Szovjet Állambiztonsági Népbiztosság Moszkvai Belső Börtönébe, a Lubjankába vitték, és hadifoglyoknak nyilvánították őket.

A szerző értelmezései és néhány meglepő tény

1991-ben egy hivatalos svéd-orosz munkacsoportot is létrehoztak (Mihail Gorbacsov kormányzása alatt), amelynek tagjai arra vállalkoztak, hogy közösen megállapítsák, mi történt Wallenberggel 1945 januárja után. A munkacsoport korlátozott hozzáférést kapott a korábbi szovjet archívumokhoz, és lehetőségük nyílt beszélni a korábbi szovjet biztonsági szervek tagjaival. A munkacsoport 2000-ben mutatta be kutatási eredményeit, de nem tudtak határozott választ adni a kérdésre, hogy mi történt valójában Wallenberggel, és miért.[36]

Saját értelmezésemet, hogy miért ölhették meg Wallenberget, és hogy miért övezték az eltűnését hihetetlen fordulatokban bővelkedő legendák még évekkel

az 1947-ben bekövetkezett halála után is, a következő három alfejezetben foglalom össze. Az alábbiak jól megalapozott tényeken és erős közvetett bizonyítékokon alapulnak, továbbá független szakértők véleményén, akik éveket töltöttek azzal, hogy összerakják a kirakós darabjait. A magyarázatokat és a forrásokat a jegyzetekben adom meg.

Miért kellett meghalnia Wallenbergnek?

A szovjet hivatalnokok, köztük maga Sztálin ismételten utalásokat tettek arra, hogy a szovjetek megfontolnának egy svéd javaslatot Wallenbergnek egy vagy több, Svédországban tartózkodó oroszra történő kicserélésére. De Stockholmnál süket fülekre találtak ezek a célzások.[37] Az ezzel az egyoldalú játékkal eltöltött két év után Sztálin 1947-ben adta ki a parancsot Wallenberg megöletésére, talán mert azt hitte, hogy akkor a svéd kormány lezártnak tekinti majd a Wallenberg-ügyet (lásd az előző jegyzetet, különösen a 2. pontot). Miután Wallenberget nyilvánvalóan nem tudták kicserélni, így tovább már nem volt hasznukra. Ha még jobban kiszivárog, hogy a szovjet börtönrendszerben tartják fogva, vagy ha valaha is kijutott volna a Szovjetunióból, ez a lehető legkellemetlenebbül érintette volna a szovjeteket, akik évekig bizonygatták, hogy semmit nem tudnak a svédről. A korban nem volt szokatlan a módszer, hogy a már felesleges rabokat megöljék (például úgy, hogy injekciót adtak be nekik, majd utólag szívrohamnak állították be az esetet). Gyakran így szabadultak meg azoktól a foglyoktól, akik jelenlétükkel zavart okozhattak volna. És mivel a szovjetek azt hitték: egy Magyarországra, a zsidók mentésére küldött svéd – aki az amerikaiak kezdeményezésére érkezett, és részben az amerikai kormány pénzéből működött – csakis a szovjetek ellen tényked imperialista ügynök lehet, nem láttak kivetnivalót Wallenberg meggyilkolásában.

A szovjetek kezdeti reakciói a külföldi nyomásra

Időről időre komoly fejfájást okozott a szovjeteknek, hogy Wallenberg fogva tartásáról feltételezések kaptak lábra. A svédek egyre kézzelfoghatóbb bizonyítékaival álltak elő, hogy más Moszkvában fogvatartottak kapcsolatban álltak Wallenberggel; a média folyamatosan címlapon hozta a róla szóló híreket; a svéd parlamentben viták folytak az ügyről; masszív tüntetések zajlottak Svédországban, amelyeken azt hangoztatták, hogy a kormány nem tesz meg eleget, hogy felkutassa Wallenberget; és még az Egyesült Államok is követelte, hogy az oroszok tisztázzák magukat az eltűnt svéd ügyében.

A közelmúltban meglepő dokumentáció került napvilágra a szovjet bürokrácián belüli időszakos káoszról és az akörül folyó belharcokról, hogy kinek és hogyan

kellene reagálnia a kívülről érkező nyomásra.[38] 1947 augusztusában, nem sokkal azt követően, ami Wallenberg meggyilkolásának legvalószínűbb dátuma lehetett (1947 júliusában), Visinszkij[39] hivatalos választ adott Svédországnak: „Alapos vizsgálat eredményeként megállapításra került, hogy Wallenberg nincs a Szovjetunió területén, és tartózkodási helye ismeretlen számunkra."[40] Ez a svéd hivatalnokokat túlnyomórészt elhallgatatta, de sokan voltak, akik égbekiáltó hazugságnak minősítették (aminthogy az is volt).

*Szovjet offenzíva: elfojtani a Wallenbergről keringő hiresztelés*eket

1953. január 13-án a legfontosabb szovjet lapok, a *Pravda* és az *Izvestia* bejelentették, hogy kilenc orvos – többségük zsidó – meggyilkolt számos szovjet vezetőt, és továbbiak, köztük Sztálin meggyilkolását tervezték; de valamennyi összeesküvőt sikerült elfogni, és vallomást tettek. Többek közt Andrej Zsdanov, a Központi Bizottság titkárának megmérgezésével vádolták őket, aki Sztálinnál húsz évvel fiatalabb volt, és az örököseként tartották számon, 1948-ban bekövetkezett halála előtt (ma már tudjuk, hogy Sztálin gyilkoltatta meg). Az orvosokat azzal vádolták, hogy amerikai vagy brit hírszerzők voltak, és a nemzetközi zsidóság érdekeit képviselték, a JOINT-on keresztül munkálkodva.[41]

A kirakatper célja az volt, hogy felkészítse a tömegeket Sztálin újabb tisztogatására a szovjet vezetők körében, és hogy a Szovjetunióban, valamint a kelet-közép-európai csatlósállamokban szembefordítsa a közvéleményt az Egyesült Államokkal. A JOINT-ot az amerikai kémtevékenység és szabotázs fő eszközének kiáltván ki, sikeresen ki tudták aknázni a széles körű antiszemitiz--must, amely a holokauszt után továbbra is jelen volt a Szovjetunióban és a kelet-közép-európai országokban. Így egy zsidó összeesküvésre lehetett koncentrálni (Sztálin szemében minden zsidó cionista és Amerika-barát volt), ami elterelte a figyelmet a kommunista országokban zajló tisztogatásokról.[42]

Visinszkij rávette Sztálint, hogy beleegyezzen: a Wallenberg hollétével kapcsolatos makacs kérdezősködést legjobban úgy állíthatják le, ha a „védekezésről" (miszerint tagadják, hogy Wallenberg valaha is szovjet fogságban volt) „támadásra" váltanak. Az volt az ötlete, hogy „bebizonyítják": Wallenberget Magyarországon ölték meg, 1945 januárjában. Szovjet tanácsadókat küldtek Budapestre, hogy ott a Sztálin által választott vezetőkkel, Rákosi Mátyással és Gerő Ernővel, valamint az ÁVÓ-val[43] dolgozzanak együtt. 1952 vége felé belefogtak a kirakatper előkészítésébe.

Kezdetben úgy volt, hogy a *nyilasok*at teszik meg bűnbaknak; de később a budapesti zsidóság három vezető tagját (Stöckler, Domonkos és Benedek)

választották ki, hogy „beleillesszék” őket a cionista zsidó orvosok koncepciós perébe, amely időközben már kezdetét vette Moszkvában. A vádlottak padján ült egy zsidó orvos, dr. Benedek László, a Zsidó Kórház főorvosa is, aki a háború után a JOINT fő magyarországi koordinátoraként is működött.[44]

A forgatókönyv szerint „szemtanúk” – két Wallenberggel együttműködő magyar: Szalai Pál és Szabó Károly (lásd 5. keretes szöveg) – látták Wallenberg holttestét, és mellette a két zsidó vezetőt pillantották meg, kezükben a „füstölgő pisztollyal”. A fáma úgy szólt, hogy a gyilkosság Budapesten, a háború előtti amerikai követség pincéjében történt (amit ekkoriban svájci diplomaták és munkatársaik használtak). Vitatkoztak rajta, hogy az indíték rablás legyen-e (mivel Wallenberg gyakran hordott magánál nagy összegeket), vagy egy amerikai kémügynökség megrendelésére történt, és a JOINT-on keresztül szervezték meg, mert Wallenberg „túl sokat tudott”.

A vádlottakat és a „tanúkat” hónapokon át fizikailag súlyosan bántalmazták, áramütésekkel kínozták, és időnként vért is vettek tőlük, hogy megtörjék az ellenállásukat, és így hajlandóak legyenek eljátszani a rájuk kiosztott szerepet a perben. Az elsődleges cél az volt, hogy megmutassák: az Egyesült Államok és a nemzetközi zsidóhatalom maguk a gonosz megtestesítői. Emellett azt is „be akarták bizonyítani”, hogy hamisak a nemzetközi vádak, miszerint a szovjetek rabolták volna el és tartották volna fogva Wallenberget.

Szerencsére Sztálin 1953 márciusában meghalt, és ez arra késztette az ÁVÓ-t, hogy hagyják abba, amit csinálnak, és figyeljék meg, milyen irányba fordul Moszkva. A pert szeptemberben szüntették meg. Csak novemberben engedték szabadon a vádlottak és a tanúk többségét. Domonkos 1954-ben, nem sokkal szabadlábra helyezése után belehalt sérüléseibe. Stöcklert továbbra is őrizetben tartották, és a holokauszt alatti legvalószínűtlenebbül ördögi gaztettek elkövetésével vádolták, majd ezekért el is ítélték.[45] Négy évvel később meghalt. Benedek 1954-ben szabadult, Svédországba emigrált, és ott tevékeny életet élt egészen az 1970-es években bekövetkezett haláláig. Szabó szélütésben halt meg Budapesten 1964-ben.[46]

Ezek után a kommunista Magyarország egyszerűen hallgatásba burkolózott Wallenberggel és a Budapesten véghezvitt hősi tetteivel kapcsolatban. Az emberek annyira meg voltak félemlítve, hogy a svéd titkárt túlélő magyar munkatársai nem merték sem a nevét, sem tetteit nyilvánosan említeni. Csak a már „nyitottabb” 1980-as években indult újra a párbeszéd arról, hogy mit is vitt véghez, és mi is lehetett a végzete.

Hagyaték: külföldön csodálat; otthon, mellőzés és elhallgatás

Raoul Wallenberget ritka, kétszeres hőssé tette, hogy eredményesen harcolt a náci bűnök ellen, és hogy a kommunista Szovjetunió ártatlan áldozata lett. Tiszteletbeli állampolgárságot kapott az USA ban, Kanadában, Izraelben és Ausztriában; számtalan könyvet és cikket írtak róla; továbbá sok országban szobrokkal és emlékbélyegekkel emlékeznek róla. Az elsők közt volt, akiknek az izraeli Yad Vashem Intézet a Világ Népeinek Igaza címet adományozta.

2. Wallenberg-emlékbélyegek: Magyarország és Canada

Wallenberg megítélése ellentmondásos a hazájában. Noha az eltűnése utáni első években nagy utcai demonstrációk zajlottak, követelve, hogy a kormány tegyen lépéseket a felkutatására, a közérdeklődés idővel elhalványult. Sok külügyi dolgozó bizalmatlanul méregette Wallenberg gyakran szokatlan módszereit: hogy minden létező eszközt bevetett, hogy sikerre vigye a mentőakcióit.[47] Nehezen viselte a külügye által kivánt korlátozásokat. Később a határtalan dicsőítés, amelyben a külföldiek részesítették a „diplomata” Wallenberget, féltékenységet szült a diplomáciai testület tagjai közt.

A svéd hivatalnoki kar még sok évtizeddel a háború után is a legtöbb esetben fájdalmasan félvállról vette Wallenberg keresését. Nem tett sokat azért, hogy támogassa azokat a családtagjait és barátait, akik évtizedeken át aggódtak és mindent tűvé tettek érte. 2001-ben a svéd miniszterelnök, Göran Persson nyilvánosan bocsánatot kért Wallenberg még élő rokonaitól, amiért az országuk nem elegendő mértékben támogatta az élethosszig tartó keresésüket.

Hadd zárjuk le Wallenberg életének, teljesítményeinek és végzetének összefoglaló leírását a szerző saját gondolatával: **ha volt valaha megfelelő személy jó helyen és kellő időben ahhoz, hogy emberfeletti cselekedeteket hajthasson végre, akkor az Raoul Wallenberg volt.**

4. MARIANNE A SVÉD MENTŐ MISSZIÓNÁL; A VÉDLEVELEK TÖRTÉNETE

Hogyan jutott be Marianne?

Wallenberg július 9-én érkezett Budapestre. Eddigre vidékről az összes zsidót deportálták. A 18 és 48 év közti zsidó férfiak magyarországi és német fennhatóság alatti területeken kisegítő munkaszolgálatos zászlóaljakban szolgáltak, köztük olyanokban is, amelyeket a frontra kényszermunkára küldtek.

Marianne apja, Bach Jenő tudta, hogy a lánya nagyon szeretné otthagyni a Zsidó Tanácsot, ezért szerzett neki a Magyar Vöröskeresztnél dolgozó ismerősétől egy általános ajánlólevelet. Július közepe táján egy nap Marianne magára vette nagy, piros sálját, hogy eltakarja a kabátján virító sárga csillagot. Kézitáskájában a levéllel gyalogszerrel keresztülvágott Budapesten, a svéd követségre. (A Gyopár utca 8. szám alatt volt, ma Minerva utca 3/a.) Végig gyalogosan tette meg az utat, mivel úgy gondolta az utcán sétálva kisebb eséllyel igazoltatják, mint ha villamossal utazik. Nem hallott híreket Székely Iványról, de azt remélte, a férfi már a svéd Mentő Missziónak dolgozik, és a követségen találja.

A bejáratnál zsidók hosszú sora várakozott. Marianne nem állt be a sorba, hanem egyenesen az ajtónál álló őrhöz lépett. Meglobogtatta előtte a Vöröskereszt jelzésével ellátott levelet: „Székely Iván úrhoz jöttem fontos hivatalos ügyben!” Friss, fiatalos látványa a nagy, piros sálban elbűvölte az őrt, magabiztosan csengő hangja lenyűgözte, a kezében lobogtatott vöröskeresztes levél pedig meggyőzően hatott rá. Beengedte Marianne-t.[48]

Szerencsére Székely Ivánt a követségen találta. Már néhány napja Wallenbergnek dolgozott. Iván bocsánatot kért tőle, amiért korábban nem lépett kapcsolatba vele; rendkívül sok elfoglaltságára hivatkozott. Ekkoriban alakult meg a Mentő Misszió, és minden a feje tetején állt. De már volt valaki, aki a leendő munkatársak felvételéért felelt, egy bizonyos Turai úr (Marianne nem emlékszik a másik nevére). A misszió épp elkezdett magyarul és németül dolgozó gépírókat toborozni, Marianne pedig korábban elvégzett egy gép- és gyorsírói tanfolyamot németül, bár nagy gyakorlatot még nem szerzett. Iván ez elé a bizonyos Turai úr elé vitte Marianne-t, és a következő szavakkal mutatta be: „Ő itt Bach Marianne, egy barátom. Szeretne itt dolgozni.” Mire Turai megkérdezte: „Ismer egy Bach Jenő nevű férfit?”

Kiderült, hogy Turai és Bach még Debrecenből ismerték egymást. (Osztálytársak lehettek, vagy egy egyesületben sportolhattak – találgat ma Marianne.) „Igen, a lánya vagyok” – felelte. Ez elég is volt, hogy Marianne-t azon nyomban felvegyék, anélkül, hogy előbb letesztelték volna a gépírástudását – ami nem is volt baj. Valószínűleg nem ment volna át a vizsgán.

A munkáért nem járt fizetés. Wallenberg egyre nagyobb alkalmazotti gárdája javarészt zsidókból állt. Kiváltságnak tekintették, hogy itt dolgozhattak, mivel nemcsak hasznos munkát végezhettek, de potenciálisan saját maguk és a családjuk életét is megmentették. Mindannyian teljesen mentesültek a zsidóellenes rendszabályok hatálya alól

Hivatali feladatok

Székely Iván eredetileg titkárnőjének szerette volna Marianne-t, csakhogy olyannyira elfoglalt volt, hogy nem maradt ideje munkával ellátni. Emiatt Marianne a védelmi iratok kiállításában kezdett el segédkezni, és csakhamar hivatalosan is a gépíróállomány tagja lett. Így került be Forgács Gábornak a Wallenberg-szervezetről készült részletes tanulmányába is.[49] Később részt vett néhány veszélyes mentőakcióban is (lásd a 6. és a 7. fejezetet).

Tekintettel Wallenberg fáradozásaira, hogy változatos fajta életmentő dokumentumokat ötöljön ki, és ahogyan ő maga személyesen használta ezeket sokak megmentésére a deportálásra várakozók közül, a fejezet további része azokra a gyakorlatokra koncentrál, amelyeket a svédek a változatos védelmi iratok kiadására kifejlesztettek. Ez a nézőpont itt azért is indokolt, mert Marianne fő tevékenysége a kiállított *Schutz-pass*ok kitöltése és nyomon követése volt. Emellett személyesen egy külön *Schutz-pass*t is kiállított, hogy megmentse vele a saját nagynénjét a deportálástól (6. fejezet).

A svájci volt az első külföldi követség, amely Budapesten (már 1942-ben) elkezdett védelmi iratokat kiállítani, és úttörő szerepet játszott abban, hogy ezekkel az iratokkal végül egész csoportokat lehessen megmenteni. A svájci eset annyira egyedi, olyan fontos, és annyi tanulsággal szolgál, hogy a következő fejezetet annak szenteljük.

A zsidók sorsa Wallenberg érkezése előtt és után

Több mint három hónapig azután, hogy Németország csapatai 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, Horthy kormányzó – aki hivatalosan nem

fosztatott meg sem az államfői tisztségétől, sem attól, hogy továbbra is a hadsereg főparancsnoka maradjon (habár a *de facto* politikai hatalmat nagyrészt Hitler újonnan kinevezett teljhatalmú magyarországi megbízottja, Edmund Veesenmayer és a túlnyomóan az ő irányítása alatt álló kormány gyakorolta) – néma maradt a deportálásokkal és a közel félmillió magyar zsidó halálba küldésével kapcsolatban![50] Teljesítvén Hitler és Veesenmayer követelését, hogy mentse fel a titokban náciellenes miniszterelnökét, Kállay Miklóst, Horthy kormányzó a németek által támogatott Sztójay Dömét nevezte ki a helyére. Első kormányülésén, március 29-én Sztójay miniszterelnök bejelentette, hogy Horthy kormányzó arról értesítette:

> [A]z összes zsidó rendeletekre vonatkozólag szabad kezet adott az ő vezetése alatt álló kormánynak, és azok tekintetében nem akar befolyást gyakorolni.[51]

Június vége felé Horthy akcióba lépett. Először csak azt javasolta, hogy függesszék fel a deportálásokat, vagy legalábbis azokat ne a magyarok hajtsák végre. Ezzel részben a világ különböző részein élő befolyásos személyektől érkező tiltakozásokra és fenyegetésekre reagált. Köztük volt a svéd király, a pápa és Roosevelt elnök is. Továbbá, mert egy személyére irányuló – a szóbeszéd szerint tervezett – puccstól tartott a Baky irányította csendőrség részéről, július 6-án Horthy elérte, hogy felfüggesszék a további deportálásokat.[52]

Horthy nem járt teljes sikerrel a deportálások azonnali leállítását illetően, és Magyarország megmaradt zsidóinak üldözése folytatódott. Ezzel együtt a július közepével kezdődő három hónapos periódus október közepéig mégis a viszonylagos nyugalom időszakaként írható le a budapesti zsidó lakosság számára, legalábbis a korábbi, május–júliusi brutális, vidéki deportálásokkal összehasonlítva, vagy a nyilaskeresztes csőcselék uralmához képest, amely 1944 októberétől Pestnek a Vörös Hadsereg általi, 1945 január közepén bekövetkezett felszabadításáig tartott.

Ebben a három hónapban Wallenberg nagy és olajozottan működő állományt alakított ki, amely képes volt segédkezni a budapesti zsidók számottevő részének megmentésében. Ezzel egyidejűleg Wallenberg és munkatársai számos tiltakozást nyújtottak be a magyar és a német hatóságoknál a zsidókkal szembeni kegyetlen bánásmód ellen. A tiltakozások közül néhány időszakosan hatásosnak bizonyult. Akárhogy is, a svéd (és a többi) misszió összességében emberek ezreit érintő, merész mentési tevékenységének túlnyomó része 1944. október

közepétől 1945. január közepéig tartott. Ezekre az eseményekre egy későbbi fejezetben térünk vissza.

Kezdeti svéd próbálkozások az életmentésre

A svéd diplomaták már 1944 áprilisában elkezdték kiállítani a védelmi iratokat.[53] A hír, hogy talán hozzá lehet jutni ilyen iratokhoz a svéd követségen, futótűzként terjedt a budapesti zsidóság körében. Hamarosan mindenre elszánt kérelmezők százai sorakoztak fel naponta a követség bejárata előtt. Ez volt az a sor, amelyet Marianne kikerült július közepén, amikor meggyőzte az őrt, hogy sorban állás nélkül engedje be.

1944 áprilisától júniusig (tehát Wallenberg érkezéséig) több mint 700 védelmi iratot állítottak ki azoknak, akik bizonyítani tudták, hogy jelentős svéd családi vagy üzleti kapcsolatokkal rendelkeznek.

Minden egyes kiállított iraton a következő szöveg szerepelt:[54]

> Igazoljuk, hogy X.Y., akinek rokonai svédországi [állandó] lakhellyel rendelkeznek, a megfelelő hatóságokhoz folyamodott svéd állampolgárságért, melyről hamarosan döntés születik. Emiatt a követség felhívja mind a civil, mind a katonai [magyar és német] hatóságok figyelmét, hogy minden X.Y-t érintő ügyben vegyék tekintetbe a fentieket.

A pár fős csapat éjt nappallá téve dolgozott az alkalmasságok megállapításán, az adatok ellenőrzésén, és azon, hogy minden egyes mentődokumentumot kitöltsenek és központilag regisztráljanak, majd aláírassák őket Danielsson követtel.

A probléma ezzel az eljárással – hogy csak azoknak adtak ki „ideiglenes útlevelet”, akik kiterjedt svéd kapcsolatokkal rendelkeztek –, az volt, hogy leginkább a tehetőseknek kedvezett, és nagyjából kizárt minden más, egyébként arra érdemes jelentkezőt.

Wallenberg újításai

A megérkező Wallenberg művészi képességeit vetette be, hogy a „védlevelek” (amelyek kibocsátását Per Anger már korábban megkezdte) meggyőző hatást keltsenek: svéd színekkel és a koronával, valamint pecsétekkel és aláírásokkal látta el őket. Ezek a dokumentumok hordozójukat repatriálásra várakozó svéd állampolgárként jelölték meg, és arra kérték a hatóságokat, hogy mentesítsék őt a zsidótörvények hatálya alól. Ezek az iratok nem voltak törvényesek, de

meggyőzően hivatalosaknak tűntek, és általában el is fogadták őket a német és a magyar hatóságok.

Wallenberg felismerte, hogy az „ideiglenes útlevelek” hitelessége a kiadott útlevelek számának korlátozásán múlik, így aztán szigorított a kibocsátásuk szabályain. Minden, a követség előtt sorban állónak jelentkezési lapot osztottak, amelyen részletezve fel kellett tüntetniük, hogy pontosan milyen típusú svéd családi vagy üzleti kapcsolataik vannak. Minden egyes jelentkezést egy bizottság vizsgált át, amely Wallenberg négy (később esetenként három) munkatársából állt. A kérelem továbbjutásához a bizottság többségének pozitív ajánlást kellett tennie. És csak miután Wallenberg aláírta a kérelmet, küldték meg a kiállított „ideiglenes útlevelet” Danielsson követnek, aki ellátta az iratot aláírásával és pecsétjével.[55]

Az eljárás előmozdítására 1944 nyarán egy úgynevezett „kollektív útlevelet” is elkezdtek kiadni az addigi egyéni útlevelek mellett. Az alkalmasként kiválasztott segítségre váróknak egy tanúsítványt osztottak ki, amely szerint a nevük egy kollektív útlevélen szerepel, és így svéd védelem alá esnek.

Az effajta iratokat átfogóan *Schutz-Pass*nak (magyarul menlevélnek) nevezték. Minden védelmi irat két nyelven: magyarul és németül íródott, és hivatalos követi aláírással, valamint gumibélyegzővel látták el, az egészet pedig gondosan kidolgozott pecsétekkel díszítették. Az új „útlevelet” (amely nem volt valódi útlevél) ránézésre drága, csontfehér A4-es méretű papírra nyomtatták, kék betűkkel. A szöveg négy darab sárga, kék szegélyes mezőben helyezkedett el, így együtt az egész egy inverz svéd zászlót adott ki. Volt rajta hely a birtokos fényképének és személyes adatainak. Nagy fáradtsággal komponálták meg e dokumentumok meggyőző külalakját, a sárga meg kék svéd színek kiterjedt használatával. Az iratok a következő szöveget tartalmazták:[56]

A budapesti Svéd Kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett – a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott – repatriálás keretében Svédországba utazik. Nevezett a kollektív útlevélben is szerepel.

SCHUTZ-PASS Nr. 01942.

Name: Nikolaus D o m b i
Név:
Wohnort: Budapest
Lakás:
Geburtsdatum: 1. Jan. 1908.
Születési ideje:
Geburtsort: Budapest
Születési helye:
Körperlänge: 181 cm.
Magasság:
Haarfarbe: grau Augenfarbe: braun
Hajszín: Szemszín:
Unterschrift:
Aláírás:

SCHWEDEN SVÉDORSZÁG

Die Kgl. Schwedische Gesandtschaft in Budapest bestätigt, dass der Obengenannte im Rahmen der — von dem Kgl. Schwedischen Aussenministerium autorisierten — Repatriierung nach Schweden reisen wird. Der Betreffende ist auch in einen Kollektivpass eingetragen.

Bis Abreise steht der Obengenannte und seine Wohnung unter dem Schutz der Kgl. Schwedischen Gesandtschaft in Budapest.

Gültigkeit: erlischt 14 Tage nach Einreise nach Schweden.

A budapesti Svéd Kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett – a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott – repatriálás keretében Svédországba utazik.

Nevezett a kollektív útlevélben is szerepel.

Elutazásáig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd Kir. Követség oltalma alatt áll.

Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.

Reiseberechtigung nur gemeinsam mit dem Kollektivpass. Einreisevisum wird nur in dem Kollektivpass eingetragen.

Budapest, den 22 September 1944

KÖNIGLICH SCHWEDISCHE GESANDTSCHAFT
SVÉD KIRÁLYI KÖVETSÉG

Kgl.Schwedischer Gesandter

Elutazásáig fentnevezett és lakása a Svéd Kir. Követség oltalma alatt áll.

És alatta apró betűkkel: „Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.”

Itt látható egy tipikus *Schutz-Pass* dokumentum.

A hatóságok csakhamar felismerték a „mentési játékot”, amelyet a semleges országbeli (a svéd mellett svájci, spanyol, portugál, el-salvadori és vatikáni) diplomaták játszottak a különféle védelmi iratok kiállításával.

3. Egy tipikus *Schutz-pass* dokumentum

Hogy elzárják ezt az „egérutat”, amely nagyszámú zsidónak jelenthette a menekülést, hoztak egy törvényt, mely szerint Magyarország többé nem ismer el semmilyen „ideiglenes” külföldi állampolgárságot, ha azt 1944. március 19. után adták ki.

Válaszul Wallenberg egy új megközelítéssel állt elő, amely enyhítette azt a korábban említett problémát is, hogy főként a jómódúak számára volt elérhető

ez a fajta védelem. Az alkalmas zsidó jelentkezők egy fiktív vízumot és úti okmányokat kaptak, amelyek a Svédországba való hivatalos beutazásukat engedélyezték. A vízumot „fiktívnek” nevezték, mert egy magyar zsidó előtt egyáltalán nem állt nyitva a lehetőség, hogy bármilyen vízum birtokában Svédországba utazhasson. Ugyanis ehhez Németországon és/vagy olyan országokon kellett volna átutazni, amelyek német megszállás alatt álltak – ez pedig elképzelhetetlen volt. Így aztán az új típusú okmányon az szerepelt, hogy birtokosa svédországi beutazási vízum birtokában van, és amint lehetségessé válik beszerezni a szükséges tranzitengedélyeket, Svédországba utazik. Amíg ez nem lehet, a hatóságoknak ugyanazokban a kiváltságokban és bánásmódban kell őt részesíteniük, mint amelyekben a svéd állampolgárok részesültek.

A zsidó követségi alkalmazottak védelme

Akik hivatalosan a semleges országok követségeinek alkalmazásában álltak, szintén mentesültek minden magyarországi zsidótörvény alól.[57]

Vagyunk olyan szerencsések, hogy bemutathatjuk Székely Iván (1919–1955) hivatalos munkaengedélyét. Székely Marianne barátja volt, és együtt dolgoztak a Zsidó Tanácsban, majd a Mentő Missziónál is. Egyike annak a három embernek, akik – családján kívül – a legnagyobb hatással voltak Marianne-ra (bővebb kifejtését lásd a záró fejezetben). Ezt a ritka dokumentumot Raoul Wallenberg írta alá.[58]

KÖNIGLICH SCHWEDISCHE GESANDTSCHAFT

Name ...Székely...

ARBEITSBESCHEINIGUNG

Die Königlich Schwedische Gesandschaft bescheinigt hiermit, dass Herr

IVÁN SZÉKELY

bei der Repatriierungsabteilung der Gesandschaft und des Schwedischen Roten Kreuzes ständig Arbeit leistet.

Budapest, den 26.August 1944

Kgl.Schwedischer Gesandschafts Sekretär.

MUNKAIGÁZOLVÁNY.

A Svéd Királyi Követség ezennel igazolja, hogy

SZÉKELY IVÁN ur

a Svéd Kir. Követség, valamint a Svéd Vöröskereszt repatriálási osztályának állandó munkatársa

Budapest, 1944 augusztus 26.

Svéd kir.követségi titkár

4. Iván munkaengedélye a Svéd Mentő Missziótól

Menedék a Schutz-Pass-birtokosoknak: a nemzetközi gettó

Wallenberg ráébredt: semmi esély nincs arra, hogy a németek tranzitvízumokat adjanak a *Schutz-Pass*-birtokosoknak. Így aztán a viszonylagos nyugalom (július közepétől október közepéig tartó) három hónapja alatt elkezdett felkészülni arra, hogy szállást, élelmet és védelmet biztosítson Budapesten annak a több száz fős – és idővel több ezresre duzzadó – tömegnek, akiket a Mentő Missziója védelme alatt álltak. Más semleges országok diplomatái is csatlakoztak Wallenberg kezdeményezéséhez. Nem sokkal később – a nyilas rezsim alatt – előrelátásuk kiválóan kamatozott.

November első felében Szálasi és külügyminisztere, Báró Kemény Gábor, még reménykedtek abban, hogy a semleges orszagok el fogják ismerni Szálasi kormányát, ezért beleegyeztek egy Nemzetközi Gettó megalapitásához, a város pesti oldalán, közel a Margit Hidhoz és a Pozsonyi utcához (keretes szöveg 8).

8. keretes szöveg: A „nemzetközi gettó”

A nemzetközi gettóban „hivatalosan” nagyjából 15 000 zsidót helyeztek el. (Különféle becslések szerint november vége felé az itt lakók, beleértve az itt rejtőzőket is, száma 20 000-et vagy ennél is többet tett ki.) Azok közül, akiket hivatalosan szállásoltak el, 7800-an svájci, 4500-an svéd, 2500-an vatikáni, 700-an portugál, és több mint százan spanyol védelem alatt álltak (Braham, *i.m.,* 1134). A svéd védelem alatti házak elhelyezkedését a nemzetközi gettón belül megtaláljuk Szita Szabolcsnál: *Élet és halál között, i.m.,* 58. Lásd még Ingrid Carlberg, *i.m.,* 294–375.

A Mentő Missziónak újra és újra költöznie kell

A *Schutz-Pass* vagy hasonló iratoknak a svéd Mentő Missziótól történő beszerzése elképzelhetetlen mértékű stresszel járt a jelentkezőknek (ahogy azon több ezer ember körében is, akik a svájci követség fennhatósága alatt álló Üvegház előtt sorakoztak, és azt igazoló iratokra szerettek volna szert tenni, hogy engedélyezzék kivándorlásukat Palesztinába; lásd a következő fejezetet).[59]

A követségek előtt sorakozók tömege napról napra növekedett.

Marianne úgy emlékszik, hogy amikor 1944 júliusában csatlakozott a Mentő Misszióhoz, annak a már akkoriban is zsúfolt „irodája” egy aprócska, udvari épületben helyezkedett el, a követség fő épületével szemben. A követségen dolgozók nem örültek az épület előtt várakozó zsidók hosszú sorainak, mivel ez a látvány felhívta a figyelmet arra, hogy a svédek a hatóságok szemében gyűlölt és a lakosság jó része által megvetett embereknek segítenek. Amikor elkezdett

náluk dolgozni – emlékszik vissza Marianne –, már számítani lehetett rá, hogy amilyen hamar csak találnak másik helyet, a mentési osztály el fog költözni a követség fő épületéből (5. számú foto).

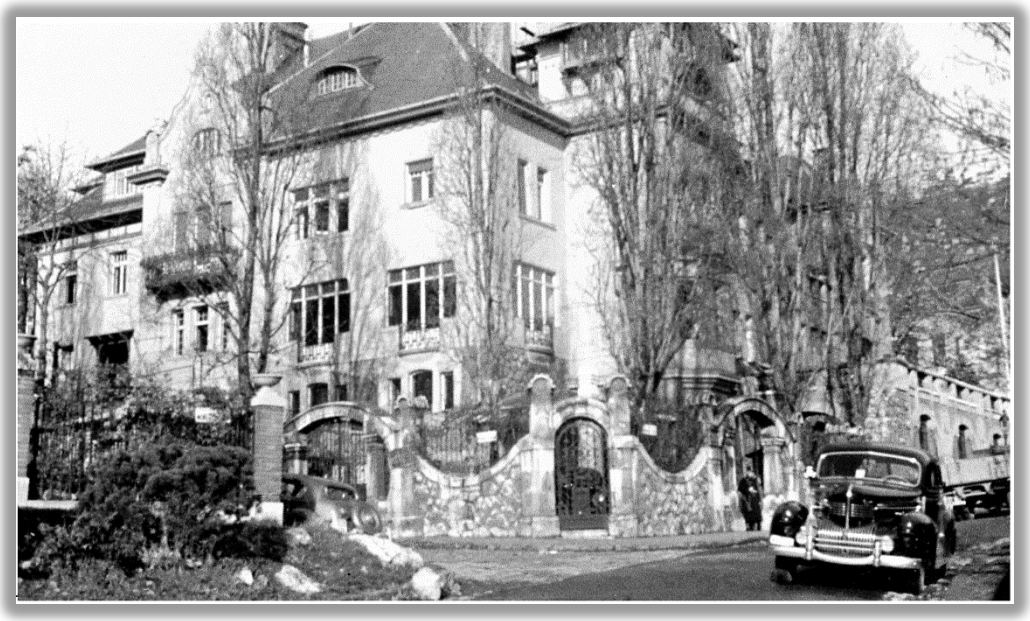

5. A svéd követség háború alatti épülete

A követség közvetlen szomszédságában (a Minerva u. 2. szám alatt) egy félig üres villa állt, amely a híres Zwack család tulajdonában volt.[60] A zsidó család számos tagja az épület padlásán vagy a pincében rejtőzött a deportálások idején.

A követségen dolgozó két svéd titkárnő, Margaret Bauer és Birgit Brulin még korábban közösen kibérelték ugyanennek az épületnek a felső szintjén álló lakást. Azonban a földszint nagy lakása, számos tágas szobával, üresen állt. A Követség úgy döntött, kibérli ezt a lakást, és odaköltözteti Wallenberg Mentő Missziójának egyre terebélyesebbre duzzadó irodáját.

Az osztályon dolgozók száma villámgyorsan növekedett, így augusztus elejére több mint negyven főt számlált a csapat.[61] Ivan Danielsson követ sikeresen meggyőzte a Külügyminisztériumot, hogy svéd diplomáciai területté minősítse a villát, ami egyformán áldás volt a mentési akciónak és a házban rejtőző tulajdonosoknak.[62]

Miután a németek megszállták Magyarországot, rohamtempóban lezajlott 447.000 vidéki zsidó deportálása, és egyre szigorúbb zsidótörvényeket kényszerítettek Budapest zsidóira, akik a svéd követségnek számos különféle ingatlant (köztük házakat és lakásokat) ajánlottak fel használatra, egyéb értéktárgyak, mint például autók mellett, hogy „megvédjék” azokat.

A tulajdonosok abban reménykedtek, hogy a háború után visszakapják majd az átadott értékeiket. A svéd diplomaták kiállították a nyugtákat, de természetesen kezeskedni nem tudtak a rájuk bízott értékek végső sorsa felől. Más semleges országbeli diplomaták is hasonló feltételek mellett jutottak ingatlanokhoz és egyéb értéktárgyakhoz.

Ezen túl az „ellenséges országok" (mint az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország vagy Hollandia) vállalkozásai által Magyarországon legálisan tulajdonolt ingatlanok kezelését is azoknak a semleges országoknak a diplomatáira bízták rá, amelyek az adott „ellenséges ország" érdekeit hivatalosan képviselték Magyarországon. A svéd diplomaták így (más semleges országok diplomatáihoz hasonlóan) nagyszámú ingatlan használati jogára tettek szert, és ez jól jött, amikor a diplomáciai személyzetet kellett megfelelően elhelyezni. Ez magyarázattal szolgál arra, hogyan tudott a svéd Mentő Misszió Budapest változatos pontjain irodákat, illetve raktárakat létesíteni (ez utóbbiakban élelmiszert tároltak, amellyel később a nemzetközi gettó lakosait látták el).

Nem sokkal Horthy eltávolítása és a nyilaskeresztesek hatalomátvétele után felfegyverkezett férfiak kezdtek el körözni a svéd követség és a szomszédos Mentő Misszió épülete körül. Ezért Wallenberg kiköltöztette a Mentő Misszió tagjait a Minerva utcai központból, mert az épület nem volt többé biztonságos. Ezután 10–12 napon át Szilvássy Margit operaénekesnő Tigris u. 2. szám alatti villájában gyűltek újra össze.[63]

Svédország biztosította a diplomáciai védelmet Hollandia számára is, így a követség állománya elfoglalhatott két emeletet egy pesti épületben, az Üllői út 2–4. szám alatt, amely korábban egy holland-magyar biztosítótársasághoz tartozott, most pedig üresen állt. 800 négyzetméternyi terével és 30 szobájával ez az épület bőséges teret biztosított a Mentő Missziónak. Volt itt több kisebb lakás is, ahol jó pár alkalmazott és családjuk talált menedékre, oly módon, hogy minden egységbe két vagy három család zsúfolódott be.[64] Később, Svédországban fellelt dokumentumok tanúsága szerint kezdetben 114 fő dolgozott az épületben, akik ott is éltek, további 183 családtaggal együtt. Idővel ez a szám 340-re emelkedett az alkalmazottak esetében, ami a családokat is beleértve összesen 700 ott lakót jelentett.[65]

1945. január 9-én egy légitámadás során az épületet bombatalálat érte, és az egyik szárnya teljesen megsemmisült (6.b számú fotó).

Szerencsére a követség dolgozói és családjuk a másik szárny pincéjében tartózkodtak, így a Mentő Misszió egy tagja sem sérült meg.[66] Ebben az épületben vészelte át Marianne családja is a nyilasterror legszörnyűbb napjait, és a város 1944 novemberétől 1945 január közepéig tartó véres ostromát, míg a Vörös Hadsereg át nem vette a teljes körű irányítást a főváros pesti része felett.

6a. kép (fent): Szemben az Üllői út 2-4. számú épület a Calvin tér felől

6b. kép (alul): A lebombázott Üllői út 2-4. (szélső bal, csak egy része látszik)

5. A VILÁGHÁBORÚ LEGNAGYOBB ZSIDÓMENTŐ AKCIÓJA MAGYARORSZÁGON

Wallenberg svéd és Carl Lutz svájci mentőakciói mellett más semleges országok is igyekeztek védeni a zsidóságot. (Ezen országok neve és mentési akcióik kiemelkedő diplomatáinak bemutatása a 9. keretes szövegben olvasható.)

9. keretes szöveg: Semleges államok diplomatáinak mentései Budapesten

Minden embermentő diplomatának megvolt a maga módszere, hogy változatos dokumentumokat adjon ki (személyazonossági iratokat, születési anyakönyvi kivonatokat, útleveleket stb.), amelyek megnövelték az ideiglenes vagy tartós túlélés esélyét. Akadtak köztük, akik készek voltak legálisan vagy illegálisan szállást és ételt nyújtani a zsidóknak és más üldözötteknek olyan épületekben, amelyeket diplomáciai védettség alatt állónak nyilvánítottak.

Monsignor Angelo Rotta (1872–1965) apostoli nuncius volt Budapesten. Az egyik legaktívabb és legbefolyásosabb diplomata, aki a hatóságokkal tárgyalva és védlevelekkel próbálta menteni az üldözötteket. Munkáját számosan segítették, köztük egy bátor fiatal kispap, a magyar **Baránszki Tibor** (1922–2019), valamint Rotta titkára, az olasz **Gennaro Verolino** (1906–2005). A Jad Vasem mindhármukat a *Világ Igaza* kitüntetésben részesítette.

Ángel Sanz Briz (1910–1980) fiatal spanyol diplomata, aki spanyol követségi ügyvivőként szolgált Budapesten 1943–1944-ben. Kihasználva egy régi rendeletet, amely spanyol állampolgárságot biztosított a Spanyolországból 1492-ben kiűzött szefárd zsidók leszármazottainak: „Elértem, hogy a magyar kormány engedélyezze 200 szefárd zsidó Spanyolország általi védelmét. [...] Ezt követően [...] a 200 egyént 200 családra változtattam, és a 200 családot végtelen számúra többszöröztem; csupán arra kellett figyelni, ne állítsak ki olyan menlevelet vagy útlevelet a zsidók részére, amely 200-nál nagyobb számot visel."

Miután Sanz-Briz-nek el kellett hagynia Magyarországot, egy Budapesten tartózkodó olasz barátja, **Giorgio Perlasca** (1910–1992) magyarországi spanyol főkonzulnak adta ki magát. A beszámolók szerint a Sanz-Briz által hátrahagyott üres űrlapokat felhasználva nagyszámú zsidó életét mentette meg 1944–1945 telén. Perlasca ezután visszatért Olaszországba, ahol anonimitásban élt egészen 1987-ig, amikor egy csoport hálás magyar zsidó felfedezte, Láng Éva költő vezetésével. Azóta Perlascát az olasz, magyar és spanyol kormány is elismerte, a Jad Vasemtől pedig a *Világ Igaza* kitüntetését kapta.

Carlos de Almeida Fonseca Sampaio Garrido (1883–1960) portugál követként szolgált Budapesten 1944 júliusa és decembere között. Több száz vagy még ezernél is több zsidó életének megmentését tulajdonítják neki a megszállt Magyarországon.

José Arturo Castellanos Contreras (1893–1977) el salvadori ezredes és diplomata, aki, miközben El Salvador genfi főkonzulaként szolgált a II. világháború alatt, számos, a nácik által üldözött közép-európai, köztük sok zsidó, életének megmentésében segédkezett, azzal, hogy el salvadori állampolgárságot adott nekik. Szorosan együttműködött egy zsidó-magyar üzletemberrel, Mandl Györggyel.

A semleges országok közül Svájc volt olyan helyzetben, hogy az európai holokauszt idején talán a legsikeresebb zsidómentő akciót tudta megszervezni Budapesten. Annak megértéséhez, hogy ez hogyan is történhetett és történt, előbb szükséges áttekintenünk a háttérben zajló eseményeket.

A semleges országok diplomáciai szerepe a világháborúban

Miután 1939 szeptemberében elkezdődött a II. világháború, egyre több, a Tengelyhatalmakkal háborúban álló szövetséges állam (mint például Anglia) kérte fel Svájcot (vagy Svédországot vagy egy másik semleges államot), hogy az országuk diplomáciai, az ellenséges országokban rekedt állampolgárainak sorsát és vagyoni ügyeit intézzék egy vagy több országban, például Magyarországon. A háború ellenére mindket félnek (jelen esetben Angliának és Magyarországnak is) érdekében állt, hogy ügyeiket (a két fél háború alatti kölcsönös megállapodása alapján) a semleges Svájc intézze. Az egyezmény fő célja mindkét részről az volt, hogy védjék az „ellenséges" országban élő állampolgáraikat, akik – ellenkező esetben – túszul is szolgálhattak.

Svájcot sok ország – beleértve nemcsak Angliát, az Egyesült Államokat és Belgiumot, hanem több közép- és dél-amerikai államot is – kérte fel, hogy érdekeit képviselje, éppúgy, mintha az saját nemzetének ügye lenne. Ezek intézésére a berni külügyminisztériumban létrehozták az úgynevezett Idegen Érdekeket Képviselő Osztályt, mely diplomatákat küldött, például Magyarországra, hogy ez ügyeket menedzselje. Ilyen módon került Carl Lutz Budapestre 1942 elején, hogy többek között Anglia, az Egyesült Államok, és később már egy tucat ország ügyeit intézze. Lutz két főnöknek jelentett: Svájc nagykövetének Budapesten (aki 1936 és 1944 között Maximillian Jäger volt), és annak a személynek, aki az ő részlegét irányította az Idegen Érdekeket Képviselő Osztályon, Bernben.

Carl Lutz szerencsés választás volt, különösen a magyarországi zsidók későbbi mentése szempontjából. Lutz fiatalkorában 20 évig élt az Egyesült Államokban. Első jelentős diplomáciai feladataként Svájc palesztinai konzulátusát vezette (1935–40 között). A korábban az oszmán birodalomhoz tartozó terület a Népszövetség megbízásából (1922 óta), angol mandátum volt. A háború kitörése után itt a német érdekeket is sikeresen képviselte (beleértve a Németországból Palesztinába vándorolt zsidók ügyeit is). Így aztán személyes tapasztalatot szerzett a zsidóság sorsáról Európában, és jó viszonyt alakított ki úgy a német, mint az angol diplomatakörökkel.

Palesztina és az európai zsidóság a holokauszt idején

Miután 1941-ben Németország (Magyarországgal) lerohanta Jugoszláviát, a megtámadott ország Svájcot kérte fel, hogy Berlinben képviselje érdekeit, mely feladatra Svájc Lutzot delegálta a német fővárosba, ahol palesztinai munkássága révén jó hírnévnek örvendett. Ezen diplomáciai feladatok hasznos (és később jól gyümölcsöző) összeköttetéseket teremtettek Lutznak befolyásos emberekkel, még az egymással háborúskodó országokban is.

Részben ennek, részben a körülményeknek, és részben a diplomata kiemelkedően humanitáriánus természetének köszönhetően Lutznak alkalma nyílt megszervezni és irányítani a II. világháború talán legnagyobb méretű zsidómentő akcióját, Budapesten. A következő két alfejezet ennek hátterét ecseteli; az azután következő magát a mentési akciót foglalja össze.

Palesztinában Anglia felállított egy, a brit kormánnyal együttműködő zsidó és ezzel párhuzamosan egy muszlim képviseletet, az úgynevezett Jewish Agencyt (ivritül *Szochnut*) és a Muslim Supreme Councilt, melyek feladata a Palesztina két népe közti érdekegyeztetés volt, az angolok által megszabott keretek között. Azonban a következő két évtizedben az arabok nem ezúton, hanem a britek és a zsidók elleni ismétlődő fegyveres lázadásokkal próbáltak maguknak független államot létesíteni. Persze a cionistáknak is ez volt a céljuk, így ők is harcoltak mind az arabokkal, mind pedig az „államalapítást akadályozó" britekkel.

Anglia kötelezte magát, hogy engedélyezi zsidók bevándorlását Palesztinába. Azt, hogy évente hány főt fogadnak be, a britek határozták meg. Eleinte a kivándorlás (*alija*) nem volt csábító az európai zsidóságnak, de az antiszemitizmus, a zsidóellenes törvények és a zsidóüldözések erősödésével egyre inkább az lett. Anglia természetesen nem volt bőkezű a bevándorlásra jogosultak számát illetően; meghatározta a következő év(ek) teljes zsidó bevándorlási kvótáját, és az összszámot a Jewish Agency-nek adták meg, mely azt lebontotta országokra, annak alapján, hogy hol milyen erős volt a cionista mozgalom. A Jewish Agency részéről logikus volt a feltételezés, hogy minden ország cionista közössége tudja a legjobban, hogy kiknek ítélje oda a *certificate*-jeit. Minden európai országban működött egy úgynevezett Palesztin Iroda, ahová a döntéshozókat az adott ország különböző cionista szervezetei delegálták.

A magyarországi Palesztin Iroda 1931-től Budapesten, az Erzsébet körút 26. egyik emeleti lakásában működött.[67] Vezetője 1934-től Krausz Miklós (Moshe)

volt, aki rendszeres kapcsolatban állt Lutz-cal a diplomata 1942. január 2-i érkezése után, már csak azért is, mivel Magyarországon Svájc képviselte a brit érdekeket, így a palesztin ügyeket is.

A II. világháború alatt egyre nehezebb, időnként csaknem lehetetlen lett egyes országokból, például Magyarországról, Palesztinába jutni. Az egyik akadály az volt, hogy a Magyarországról valamelyik tengerhez vezető utak olyan országokon haladtak keresztül, mint Németország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária vagy Olaszország, melyeket a németek vagy szövetségeseik uraltak, vagy pedig általuk megszállt területek voltak. Átutazási vízumot tehát csaknem lehetetlen volt szerezni. Így leginkább illegálisan próbálkozhattak az elszántak, hogy eljussanak egy európai tengeri kikötőbe. A másik akadály az volt, hogy az angol hadiflotta gyakran meggátolta, hogy a legális és illegális bevándorlókat szállító hajók elérhessék Palesztina valamelyik kikötőjét. Így aztán több bevándorlókat szállító hajó elsüllyedt, minek folytán százával fulladtak tengerbe a bevándorlók.

A sok nehézség ellenére 1939 szeptembere és 1944 eleje között állítólag 3500 magyar zsidó utazott ki Palesztinába, legtöbbjük valószínűleg 1940–41-ben. Ugyanakkor az ankarai magyar követség jelentése a vészkorszak idején 10–12 ezer magyar menekültről számol be (mindkét adat: Vámos, 42). Ezek bizonyára becsült számok. A nagy különbség egyik oka valószínűleg az, hogy a két időköz nem azonos, de még fontosabb, hogy az utóbbi becsült szám magában foglalhatja az illegális és nem-zsidó kivándorlókat is, akiknek egy jelentős része nem Palesztinába indult, vagy nem oda jutott el.

Hivatalos magyar állásfoglalás a zsidók kivándorlásáról

Az 1930-as évek közepétől egészen 1945 elejéig az egymást követő magyar kormányok álláspontja nem volt következetes azt illetően, hogy a zsidók kivándorolhatnak-e Palesztinába (ha erre engedélyt kapnak és módot találnak). Amíg Németország engedélyezte és támogatta, hogy az ott élő zsidók, vagyonukat hátrahagyva, kivándoroljanak (nagyjából ez volt a helyzet a Berlinhez közeli Wannsee-ben 1942 januárjában megtartott konferenciáig, ahol döntés született a „végső megoldásról”), addig Magyarország kormányai is hasonlóan cselekedtek („kitűnő, ilyen módon is megszabadulunk a zsidóktól”). Azonban miután 1942-ben megkezdődött a zsidóság tömeges, Európa-szintű kiirtása, a magyar kormányok elbizonytalanodtak azt illetően, hogyan kezeljék a kivándorlást. Egyrészről egyre erősödő német nyomás nehezedett rájuk, hogy

kövessék a náci Németország példáját („irtani kell a zsidó fajt, gyorsan és mindenhol, kegyelem nélkül”), másrészt ezt a „megoldást” még Horthy és kormányai is visszautasították, egészen addig, amíg 1944. március 19-én a német csapatok meg nem szállták Magyarországot. Ezt követően két hónap alatt (május–június) közel félmillió vidéki magyar zsidót deportáltak, nagyrészt Auschwitzba, ahol 75–80%-ukat azonnal elgázosították és elégették, anélkül, hogy Horthy felemelte volna a szavát védelmükben.

Miután Horthy értesült ezekről a szörnyűségekről (hogy pontosan mikor, az vitatott), és ahogy a hadi helyzet egyre kevésbé kedvezett a Tengelyhatalmaknak, valamint Horthy és kormánya egyre több felszólítást kaptak külföldi és belföldi méltóságoktól, hogy állítsák le a mészárlást, ez meg is történt, többé-kevésbé sikeresen, 1944 júliusában, mielőtt még a budapesti zsidóság tömeges deportálását az SS és magyar kiszolgálóik el tudták volna indítani. És amikor 1944. október 16-án a zsidógyűlölő nyilas Szálasi német segítséggel átvette a hatalmat, egy új tényező befolyásolta a döntést a Palesztinába való kivándorlást illetően: Svájc, Svédország, Vatikán és más semleges államok magyarországi diplomatái azzal fenyegették Szálasit, hogy ha nem biztosítja a palesztin bevándorlási papírral rendelkezők „védelmét” Magyarországon (hiszen kiutazásukra hivatalosan nem volt mód), akkor kormánya a semleges országoktól nem fogja megkapni a diplomáciai elismerést, amit Szálasi különösen fontosnak tartott.

A svájci mentési akció

A magyarországi Palesztin Iroda hivatalosan 1931 és 1944 áprilisa között működött.[68] Regisztrálta és rangsorolta a jelentkezőket, intézte az engedélyeket, és minden tekintetben segítette a kivándorlást (amíg az hivatalosan engedélyezett volt), majd pedig az illegális kivándorlást támogatta (különösen 1944-ben). Nem sokkal az 1944. márciusi német megszállás előtt Krausz 600 kivándorlási engedélyt kapott a Jewish Agency-től, és ezeket próbálta érvényesíteni.

Áprilisban Krauszt behívták munkaszolgálatra, az Irodát megszüntették, és gyakorlatilag betiltották a zsidók kivándorlását. Krausz kétségbeesetten fordult Lutzhoz, aki befogadta Krauszt és családját a volt amerikai követség épületébe, melyben Svájc Idegen Érdekeket Képviselő Osztályának magyar munkatársai dolgoztak. Itt lakások is voltak, ahová Lutz már korábban is beköltöztetett néhány menekültet. Azt állítván a magyar hatóságok felé (túlozva!), hogy a

Palesztin Iroda vezetőjeként Krausz diplomáciai munkát végez a briteknek, amelyért most ő a felelős, Lutz elintézte, hogy Krausznak ne kelljen bevonulnia. Így aztán Krausz és néhány munkatársa, beleértve a környező országokból idemenekült jónéhány, ellenállási tapasztalattal rendelkező cionistát is, folytatták a Palesztin Iroda kivándorlással kapcsolatos munkáját a volt amerikai követség épületében, a svájci iroda ott dolgozó magyar alkalmazottaival együtt. 1944-re Lutz hivatalának létszáma meghaladta a százat (akiket főként az általa képviselt államok korábbi alkalmazottaiból verbuvált).

Júniusban Lutz 7000 palesztinai kiutazási engedélyért folyamodott a magyar hatóságokhoz, és hosszan ecsetelte, milyen előnyökkel járna a beleegyezés Magyarországnak. Mivel június végén és július elején Horthy bejelentette, hogy betiltja a magyarok részvételét a deportálások végrehajtásában, és mivel arról is komoly vita folyt hogy mentesítsék-e a kikeresztelkedett zsidókat a deportálás alól (amit a pápa sürgetett), továbbá egyre több politikus és hivatalnok gondolkodott el azon, hogy mi is lesz, ha a Tengelyhatalmak elvesztik a háborút (ami egyre valószínűbb lett), a Minisztertanács jóváhagyta Lutz kérelmét. Egyes hatósági vezetők azt ajánlották a semleges országok diplomatáinak: kormányaik lobbizzanak a németeknél, hogy hagyják jóvá ilyenfajta kérelmeiket.

Az egyre rosszabbodó hadi helyzetben a németek nem akartak egyenesen nemet mondani a fontosabb semleges országoknak, ezért halogatták a választ, például arra a kérdésre, hogy mikor és hány zsidót fognak majd kiengedni, és milyen feltételekkel. Állandó alkudozás folyt, egyrészt a magyar és német hatóságok, másrészt az angol és a svájci tárgyaló felek között. Wallenberg (és más országok diplomatái) és a magyar és német kormánytisztviselők között is hasonló egyeztetések folytak. Minden résztvevő más és más „kivándorlási” számokkal dobálódzott, és ezek is gyakran változtak.[69]

Röviddel Szálasi hatalomra jutása után, tehát 1944 októberének második felében, Lutz ígéretet kapott Szálasitól, hogy 8000 palesztinai *certificate*-tulajdonosnak kiállíthat védőútlevelet. Más semleges államok diplomatái is kaptak ilyesfajta ígéretet, kisebb számokkal. Lutz bejelentette, hogy csoportos útleveleket fog készíteni. Wallenberg ugyanezt tette (lásd az előbbi fejezetet).

A vidéki zsidóság százezreinek villámgyors deportálása (május – július) pánikot keltett a még Budapesten maradt hittestvéreikben, akik nagy számban gyülekeztek menlevelekért (vagy hamis dokumentumokért), főleg a város központjában lévő Kossuth téri svájci iroda előtt. Ez lehetetlen állapotot teremtett. Noha a csoportos palesztinai útlevelek és a tucatnyi más képviselt

állam védettjei számára kiállítandó dokumentumok száma bizonytalan volt, Lutz tudta, hogy sokezres tömeg fogadására alkalmas irodát kell találnia. Szerencsére sikerült megszerezniük a Szabadság térhez közel, egy kis mellékutcában a Weiss üvegnagykereskedő család által korábban létesített úgynevezett Üvegházat, mely terjedelmes mérete és hatalmas pincéi révén alkalmas volt a feladatra.

Az Üvegház 1944. július 24-én nyílt meg, hogy ellássa ezt a feladatot. Az épület falára egy tábla került: *A Svájci Követség Idegenérdek-képviseletének Kivándorlási Osztálya*. A nyilas uralom utolsó szakaszáig – nagyjából 1944 decemberéig – az épületet rendőrök őrizték, és diplomáciai védelem alatt állt, ami lehetővé tette, hogy sok bujkáló zsidó, köztük nagyszámú cionista is, menedékre leljen itt. (Így vált az Üvegház a cionista ifjúsági ellenállás központjává, melynek egyik tevékenysége a különböző iratok hamisítása volt.) Volt olyan időszak is, amikor az Üvegház, annak pincéi, és egy szomszédos lakatlan ház (ahová a bujkálók egy része behatolt) 3000 menekültnek adott szállást és – úgy-ahogy – ellátást. A bentlakók nagy része csak oldalán fekve tudott pihenni, mint heringek egy konzervdobozban, borzalmas körülmények között, miközben nappal az Üvegház irodaként is működött.[70]

1944 decemberében és 1945 január elején, amikor a nyilas pokol teljesen elszabadult Budapesten, az Üvegházba kétszer is betörtek, és több bentlakót megöltek vagy elhurcoltak. Az elhurcoltak sorsa kínzás és halál volt.

Lutz, Krausz és segítőik a 8000 hivatalosan engedélyezett palesztinai *certificate* mindegyikét átlagosan négyfős családokra vonatkoztatták, így aztán először 42 000 személyre, később (a számozás újrakezdésével) még többre állítottak ki menleveleket; senkit sem utasítottak el. Ahogy a hír elterjedt, naponta több száz, majd több ezer jelentkező állt sorba az Üvegház előtt (10. keretes szöveg). Mindenkit regisztráltak, és ahogy a dokumentációk elkészültek, személyre szóló védlevelet állítottak ki és adtak oda vagy küldtek el a lakóhelyére, többnyire kiskorú küldöncökkel (mivel a gyerekek biztonságosabban mozoghattak a városban, mint a felnőtt zsidók). Beleszámítva a rengeteg, még a – főleg a cionisták által – hamisított palesztin *certificate*-et is, állítólag több mint 60 000 svájci *Schutz-Pass*-t gyártottak, zömében az Üvegházban.

10. keretes szöveg: Carl Lutz és az Üvegház

A Magyarországon a britek diplomáciai érdekeit képviselő Svájci Követség tevékenységét – beleértve annak az irodának a munkáját, amely a zsidóknak a brit felügyelet alatt álló Palesztinába történő kivándorlását intézte – Carl Lutz vezette. Számos bátor mentőakcióban, például a Budapestről Bécsbe tartó halálmenet esetén, Lutz szorosan együttműködött Wallenberggel (7. fejezet). A Palesztina Hivatal vezetőjével, Krausz Miklóssal (1908–1985) – akinek a munkaszolgálatra való behívóját Lutz érvényteleníteni tudta a hatóságoknál – nagyszámú bujkáló zsidónak engedték meg, hogy az Üvegházban rejtőzzenek, köztük a föld alatt működő cionistáknak. Őket céltudatosan visszatartották a terrorcselekményektől, felismervén, hogy a valószínű bosszúakció esetén sok zsidó halálát okoznák. Így aztán a cionistak ellenállása főleg a mentőiratok tömeges hamisításából állt.

A „Palesztina-igazolványért" érkező zsidók vagy képviselőik százával, ha nem ezrével zsúfolódtak össze az utcán az épület előtt, ahogy az alábbi fotó mutatja.

7. Kérvényezők tolakodnak az Üvegház előtt

A belvárosi Üvegház (Vadász utca 29., a Bazilika közelében) ma emlékszobának ad otthont, amely (audioguide-dal, több nyelven is) dokumentálja Carl Lutz történetét, és az épületben a holokauszt alatt lezajlott eseményeket (www.uveghaz.org). Ingyenes látogatás minden nap du. 1 és 4 óra között.

A mentettek számának becslése a védelmi iratok száma alapján

Számos tényező, így a szerencse is közrejátszott abban, hogy a magyarországi holokauszt utolsó hat hónapját ki élte túl a budapesti zsidók közül. A túlélés esélyei lényegesen nagyobbak voltak az első három hónapban, mint az azt követő háromban, miután Hitler erőszakkal eltávolította Horthy kormányzót.

Július közepe és október közepe között a semleges országok követségei által kiadott *Schutz-Pass*-jellegű iratokat a hatóságok általában elfogadták. Számos rendkívül jómódú zsidó, köztük Chorin és Weiss Manfréd is, úgy tudott megmenekülni, hogy potom áron eladta az SS-nek Magyarország legértékesebb ipari eszközeinek némelyikét, cserébe azért, hogy családjukkal együtt egy semleges országba telepítsék át őket.[71]

Egy *Schutz-Pass* birtoklása még nem jelentett garanciát a túlélésre, különösen a nyilas hatalomátvétel után. A védelmi iratok segítségével történő embermentési törekvések részben sikerrel jártak, részben pedig nem, ami számos tényezőtől függött, többek közt a hamisítvány minőségétől, az időszaktól, amikor az iratokat véletlenszerűen ellenőrizték, és attól is, hogy ki végezte az ellenőrzést.

Nem létezik megbízható módja annak, hogy megbecsüljük a „sikerességi arányt" – vagyis azt, hogy hány százalékban élték túl a vészkorszakot az igazi és hamis iratok birtokosai, akár ideiglenesen, akár a háború végéig; sem azt, hogy a túlélők mekkora arányban köszönhették túlélésüket valamelyik védelmi iratnak vagy más tényezőknek. Jó pár leleményes zsidó többfajta iratot is magánál hordott, és mindig azt húzta elő, amelyiket a „legjobbnak" vélt egy adott szituációban, emlékezve, hogy melyik dokumentuma melyik zsebében van.[72]

Egyszerűen nincs mód arra, hogy egy elfogadható sávban megbecsüljük azoknak a zsidóknak a számát, akiknek a semleges országok védelmi iratokat állítottak ki, és akiket ezek az iratok valójában meg is mentettek.

Sajnálatos módon sokan, akik azon védőiratok becsült száma alapján állapítják meg a megmentettek számát, amelyeket például a saját országuk diplomatái adtak ki, nagymértékben felduzzasztják ezeket a számokat; úgy tűnik, hogy esetenként akár a valóságoshoz képest öt- vagy tízszeresére is. Néhány helyen mintha „a számok háborúját" figyelhetnénk meg a tekintetben, hogy melyik ország diplomatái mentettek több zsidót. Ez egy szükségtelen és hiábavaló mérkőzés. Ezért itt nem is tüntetjük fel, számszerűen ki mennyi zsidót mentett, egymással összehasonlítva (például a svájciak a svédekkel szemben vagy a spanyolok a portugálokkal szemben). Annyit azonban megjegyzünk, hogy

konzervatív becslés szerint Lutz és munkatársai több tízezer zsidó életét mentették meg, kétséget kizáróan a legtöbbet a számos magyarországi (és talán az egész európai holokauszt alatti) mentőakciók között. Számháború helyett legyünk egyszerűen hálásak a hatalmas erőfeszítésekért az ügy érdekében.[73]

A magyar holokauszt szakaszai

A magyar holokauszt két egymástól jól elkülöníthető naptári szakaszra bomlik. Az első, amely Magyarország német hadsereg általi megszállásával kezdődött 1944. március 19-én, 1944. július 10-éig tartott, amikor a deportálási program utolsó, Rákoscsabáról induló vonata 1230 zsidóval, áthaladt a határon Kassánál. A sebes ütemben levezényelt deportálását Adolf Eichmann SS-*Obersturmführer* tervelte ki, de a megvalósítását már a magyar állam végezte (4. keretes szöveg).

A második szakasz október 16-án vette kezdetét, a nyilaskeresztesek hatalomra jutásával. A második szakasz alatt az áldozatok többsége a munkaszolgálatosok közül került ki, de sok nő, gyerek és idős ember is áldozatul esett ekkor, akiket a csillagos házakból, később pedig a két budapesti gettóból vittek el, és öltek meg azonnal, vagy küldtek halálmenetekben a német határ felé, ahol útközben sokan odavesztek. És a hirtelében felfegyverkezett és hatalmat szerzett fiatalok gyülevész bandái, különösen Budapesten, akiket arra toboroztak, és akik alig várták, hogy nyilaskeresztes „végrehajtók” legyenek, gyakran széttépték a *Schutz-Pass*okat, tudván, hogy azok birtokosai zsidók, akiket, úgy érezték, szabadon kirabolhatnak, letartóztathatnak, és akár meg is ölhetnek.

A nyilaskeresztes bandák razziái számos lakost elragadtak – köztük gyerekeket is –, és a közeli Duna partjára hurcolták őket. Itt rájuk parancsoltak, hogy vegyék le a cipőjüket, és a rakpart szélén felsorakoztatva lelőtték őket, úgy, hogy a jeges vízbe estek, így a folyó magával tudta sodorni a testüket. Az áldozatok emlékére állított *Cipők a Duna-parton* emlékművet, melyet sok látogató keres fel, itt ábrázoljuk.

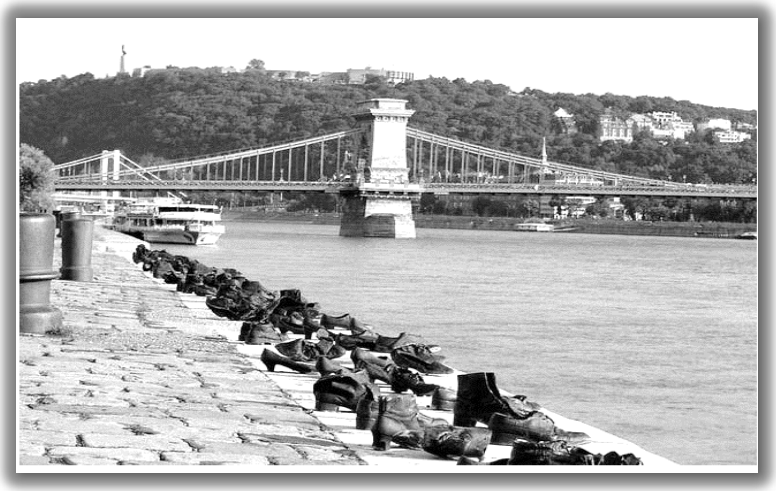

8. Cipők a Dunaparton emlékmű

6. A TÉGLAGYÁRI ÉLETMENTÉS

Politikai háttér

1944. október 15-én Horthy kormányzó bejelentette a rádióban, hogy Magyarország – érdemi előkészületek nélkül – fegyverszüneti megállapodást köt a Szovjetunióval. Hitler elindította jól előkészített beavatkozását. Magyarországra küldte a Waffen-SS kommandóparancsnokát, Otto Skorzenyt, és a Brandenburg-hadosztály korábbi parancsnokát, Adrian von Fölkersamot, hogy amint erre felszólítást kapnak, fogják el Horthyt. Elrabolták ifjabb Horthy Miklóst, Horthy egyetlen életben maradt fiát, és megzsarolták a kormányzót, hogy nevezze ki a magyar nyilaskeresztes mozgalom vezetőjét, Szálasi Ferencet miniszterelnöknek. Miután ennek október 16-án – kényszer hatására – eleget tett, családja nőtagjaival együtt egy bajorországi kastélyba internálták.

Alighogy a központi rádióállomás a nyilaskeresztesek kezére került, harsány propaganda-hadjárat indult meg a „judeo-bolsevik fenyegetés” ellen. Ez a manőver felbátorította a csőcseléket – jó részük fegyvereket birtokló kamasz volt – a zsidókkal szembeni erőszakra. A hatalom átvétele tucatszám vezetett atrocitásokhoz Budapest csillagos házaiban, az utcákon és vidéken is, ahol számos zsidó munkaszolgálatos egység állomásozott.[74]

Október 18-án, csupán két nappal Szálasi hatalomra kerülése után, Eichmann sietve visszatért Budapestre, hogy pontot tegyen a „végső megoldás” végére.

Paradox módon Szálasi nem támogatta az Eichmann-Baky-Endre program újraindítását, amely olyan gyorsan és eredményesen deportált 437 000 (vagy 447 000) zsidót Magyarországról, Auschwitz-Birkenauba.[75] Szálasinak három oka volt arra, hogy ne folytassa azonnal Sztójay tömeges deportálásait. Először is Magyarországon akarta tömegesen munkára fogni a munkaképes korú zsidó férfiakat és nőket, nem kívánta őket Németországnak „kölcsönözni”. Másodszor: megszállottan igyekezett elérni, hogy kormánya elnyerje a semleges államok, különösen Svédország és Svájc hivatalos diplomáciai elismerését. Azonban ezen országok diplomatái – így Wallenberg, Carl Lutz és Valdemar Langlet is[76] – közölték Szálasival: kormányaik csak akkor biztosítanak diplomáciai elismerést, ha garantálja a budapesti zsidók életben maradását.[77] Végül pedig Szálasi a háború utánig el akarta napolni Magyarország teljes zsidótlanítását, mivel az utolsó percig hitt a Tengelyhatalmak győzelmében.[78]

Mire a nyilaskeresztesek átvették a hatalmat, a Vörös Hadsereg gépesített egységei mélyen benyomultak az országba. Eredményesen korlátozták a nyilas terrorrezsim hatáskörét az egyre szűkülő, Budapestet körülölelő területsávra, valamint a hasonlóan szűkülő sávra Nyugat-Magyarországon. December elején a Szálasi-kormány elhagyta Budapestet, a szovjet csapatok karácsonyra körbezárták a fővárost.

Október 20-án kifüggesztették a kormányrendeletet, miszerint a 16 és 60 év közötti, csillagos házakban élő zsidó férfiaknak jelentkezniük kell „honvédelmi munkaszolgálatra" besorozásra. Október 22-én már a 16 és 40 év közötti zsidó nőknek is jelentkezniük kellett, ugyanebből a célból.

A „sorozás" nagyrészt úgy zajlott le, hogy nyilaskeresztes banditák napokon át több száz csillagos házban fosztogattak; a lakókat felsorakoztatták az udvaron, és magukkal vitték közülük azokat, akiket önhatalmúlag kemény fizikai munka végzésére képesnek ítéltek. Egyeseket Budapest határába vittek, hogy ott védelmi árkokat ássanak; míg másokat utólag hozzácsatoltak a Hegyeshalom felé haladó, gyaloglásra ítélt menethez.[79]

Válaszul az Eichmanntól és Veesenmayertől érkező nyomásra, hogy indítsa újra a deportálásokat – és azt is próbálván bizonyítani, hogy nem a náci Németország játékszere – 1944. november közepén Szálasi nyilvánosságra hozta a „zsidókérdés megoldására" irányuló tervét. Lényege a magyar zsidók hat osztályba sorolása volt. A terv szerint minden zsidót nemkívánatos elemként kell kezelni, és végül mindannyiuktól meg kell szabadulni, de a különböző kategóriákba tartozó csoportoktól eltérő időpontokban és más-más módon.[80]

Szálasi három fő kategóriáját a következő zsidók képezték: (1) akik a semleges országok diplomatái által kiállított védelmi iratok birtokában voltak: ők maradhattak a kerítés nélküli „nemzetközi gettóban", vagy máshonnét ide költöztethették őket; (2) akiket Németországnak „kölcsönözhetnek", hogy ott hozzájáruljanak a háborús erőfeszítések sikeréhez, és akik közül sokakat a Sztójay-kormány már korábban elszállított, többnyire megsemmisítőtáborokba, az említett álca alatt; ezt az eljárást Szálasi kritizálta, mivel ő inkább magyarországi munkára fogta volna őket;[81] és (3) a fennmaradók többsége – főként a fiatalok, az idősek és a betegek –, akiket az elképzelés szerint egy újonnan létrehozott, kerítéssel körülvett központi gettóba terelnek majd össze; az ő sorsukról később terveztek dönteni.[82]

Szálasi hozzáállását jól illusztrálja a híres pannonhalmi bencés apátság papjaira vonatkozó megjegyzése, amikor fülébe jutott, hogy zsidókat segítenek: „Hazánkban Nemzetünk válságos napjaiban semleges papságot nem tűrök meg. Ne legyenek gátlásaik olyanokkal szemben, akik Nemzetünk ellenére cselekszenek.” [83]

Eichmann, Veesenmayer és Ribbentrop német külügyminiszter nem nézték jó szemmel Szálasi késlekedését. Nyomást gyakoroltak rá, hogy a megmaradt zsidókat gyorsan és teljes-körűen deportálják Magyarországról, „azért, hogy így könnyebben meg tudják védeni Budapestet a szovjet támadástól”. A deportálásokat azonban nemcsak Szálasi politikája akadályozta, hanem a bombatámadásokban megrongálódott vasutak és az is, hogy a háború kaotikus utolsó hónapjaiban vagonállomány erősen megcsappant.

Tekintettel Szálasi kezdeti vonakodására, ami a munkára megfelelő zsidók „kikölcsönzését” illette, Eichmann és Veesenmayer „csak” ötvenezer további munkaszolgálatost követelt. A háborúnak ebben a késői szakaszában a német hadseregnek, a fegyvergyártásnak főként a zsidók munkaerejére volt szüksége. Október vége felé Himmler leállította az utolsó még működő gazkamrákat Auschwitz-Birkenauban az elgázosítást, és elrendelte azok megsemmisítését. Azonban Eichmann és magyar kollaboránsai még mindig a „végső megoldás” kiteljesítésével próbálkoztak, még mielőtt a Vörös Hadsereg bekerítené Budapestet. Követelték, hogy annyi zsidót deportáljanak, amennyit csak lehetséges, tekintet nélkül a munkaképességükre vagy Auschwitz kapacitására. Megmutatkozott, hogy a háború utolsó szakaszában a különböző beosztású náci vezetőknek a magyarországi zsidókhoz kötődő célkitűzései gyakran ellentétbe kerültek egymással.

Szálasi újraindítja a deportálásokat

A különböző német hatóságok, ahogy a magyarok is, folyamatosan alkudoztak azon, hogy kit kellene Magyarországról deportálni. Úgy a német, mind a magyar katonai vezetés a munkaképes zsidókat akarta megtartani, míg a politikai döntéshozóknak csak az volt a fontos, hogy minél több zsidót deportáljanak és megsemmisítsenek.

Szálasi végül vonakodva beleegyezett a deportálások újraindításába. Tekintettel a bombatámadásokban megrongálódott vasútvonalakra és a vagonhiányra, Eichmann és Szálasi belügyminisztere, Vajna Gábor megegyeztek, hogy nagyméretű új deportálásokat hajtanak végre, amelyek során a deportáltakat

gyalog meneteltetik Budapestről Hegyeshalom határátkelőig, vagyis körülbelül 240 km távolságba, és innét szállítják őket tovább Németországba.

Noha hivatalosan csak a 16 és 60 év közötti zsidó férfiakat, valamint a 16 és 40 év közötti zsidó nőket hívták be „munkára történő sorozásra", a buzgó nyilasok több száz csillagos házba rontottak be. Több ezer embert tereltek össze durván. Azokat is, akik idősebbek vagy betegek voltak, hogy innét gyülekezőhelyekre, rendszerint téglagyárakba hurcolják őket. Mindez csak előkészület volt, hogy idővel Németországnak „kölcsönözzék" őket, kényszermunkára.[84]

A legtöbb munkaképes korú zsidó férfi – akik elkerülték a május-júliusban lezajlott tömeges vidéki deportálásokat – eddigre már munkaszolgálatos zászlóaljakban szolgált otthon vagy a fronton (esetleg rejtőzött, leginkább Budapesten), és korábban már sok munkaképes korú budapesti nőt is deportáltak németországi kényszermunkára, koncentrációs vagy megsemmisítő táborokba.

Hogy kielégítsék a németek követelését, kiválasztottak számos, Budapesten vagy Budapest közelében állomásozó munkaszolgálatos egységet. Sokakat Budapest körüli árokásási munkára fogtak, vagy arra kényszerítettek, hogy a határ felé induló erőltetett menetekhez csatlakozzanak.

A fő gyűjtőpontok a külvárosi téglagyárak voltak, például Óbudán az Újlaki Téglagyár vagy a Tattersaal (a Nemzeti Lovarda). A körülmények rettenetesek voltak:[85]

> A foglyok nem kaptak enni, és megfosztották őket a megmaradt kevés vagyontárgyuktól is: ruháiktól, takaróiktól, mindentől, ami bármilyen értéket képviselt. „Amikor már mindannyian ott voltunk, alig maradt hely a földön, hogy mindenki leülhessen" – emlékszik vissza Tábor Zsuzsanna, akit fiatal lányként internáltak Óbudára édesanyjával együtt. „Nem volt világítás, víz, étel, orvosok, elsősegély, semmilyen tisztálkodási lehetőség, ki pedig senkit sem engedtek. Fegyveres nácik járkáltak körbe-körbe, rátapostak az emberekre, bántalmazták őket, átkozódtak és lövöldöztek. Vereséget szenvedtünk." Azoknak, akiknek nem jutott hely a (felülről fedett, de falak nélküli) épületekben, odakint, a szabad ég alatt kellett aludniuk.
>
> Wallenberg a téglagyári foglyok segítségére sietett. Reggelente maga vagy a Mentő Misszió általa kijelölt munkatársai mentek a téglagyárba, hogy zsidó pártfogoltakat szabadítsanak ki onnét: ebben a mentési tevékenységben a svájciak és a Vörös Kereszt megbízottai is részt vettek.

Marianne bátor lépése

Marianne személyesen is részt vett a történésekben. Anyja nővéreinek egyike (leánykori neve Landau Rózsa volt), egyedül élt Budapesten egy kis lakásban a Kresz Géza utcában. 1944-ben Rózsa a hetvenes évei végén járt, már megözvegyült. Későn ment férjhez, és nála jóval idősebb férje a hírhedt Szamuely Tibor (1890–1919) testvére volt. Szamuely Tibor magas rangú kommunista funkcionárius volt az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság-ban. A vörösterror alatt a „diktatúra számos ellenségének" peren kívüli eljárásban történt kivégzéséért volt felelős.[86] Ezért Rózsa asszonyneve, Szamuely, a legbaljóslatúbb nevek közé tartozott a magyarországi holokauszt idején.

Marianne hamar értesült róla, hogy nagynénjét nyilas pribékek vitték el a lakásából. Amikor barátnője meglátogatta, csak a konyhaasztalon félig megivott kávéját találta. A szomszédok elmondták, hogy a nyilasok erővel hurcolták el Rózsát, és hogy jó eséllyel az óbudai téglagyárban van.

Wallenberg mentési osztálya felfedezte, hogy sok zsidót az óbudai téglagyárba vittek. A „terepező" munkatársak feltételezték, hogy a volt gyártelepen nagy csoportokban vannak, akiknek nem volt esélyük magukkal vinni a *Schutz-Pass*ukat. De ha náluk is volt, a nyilasok nem vették figyelembe. Wallenberg úgy döntött, vagy személyesen megy Óbudára, vagy mentőegységeket küld, hogy megpróbálják elhozni onnét a *Schutz-Pass*-szal rendelkezőket.[87]

Marianne kétségbeesetten törte a fejét, hogyan menthetné meg a nagynénjét, akinek nem volt menlevele. Nem rendelkezett semmilyen svéd kapcsolattal sem. A mentési osztály szabályzata tartalmazta, hogy „rendkívüli helyzetekben és körülmények között" az ott dolgozók egyénileg is kiállíthattak *Schutz-Pass*t. Az önkéntes segítők közeli rokonait fenyegető veszély „rendkívüli helyzetnek" minősült. Mivel ez időben a „hatóságok" minden törvény mellőzésével cselekedtek, Wallenberg és stábja könnyítettek a *Schutz-Pass*ok kiadásán.

Marianne számításba vette:

> Ha a „Szamuely" nevet kiáltozva próbálnék megkeresni egy feltételezett *Schutz-Pass*-tulajdonost, a nyilasok biztosan felismernék a nevet. És valószínűleg ott helyben végeznének vele.

Úgy döntött, menlevelet állít ki nagynénjének, ám a lánykori nevét használja. Majd jelentkezett, hogy a többi embermentővel tartson a téglagyárba. Nem említette, hogy az általa kimenteni szándékozott emberek egyike a nagynénje.

A mentőegység két, svéd zászlóval fellobogózott autóban érkezett a téglagyárhoz. Miután engedélyt kaptak, hogy a védelmi iratokkal rendelkezőket megkeressék, körbejártak. Az udvar sarában számos idősebb nőt és férfit találtak szörnyűséges állapotban, segítségért könyörögve.

A munkatársai elkezdték a *Schutz-Pass*-birtokosok neveit kiáltozni. Marianne a „Landau Rózsa" nevet kiáltotta Szamuelyné Rózsa helyett – bár utóbbi volt az a név, amelyen úgy gondolta, hogy nagynénjét a valószínűleg úgy regisztrálták a táborban. Amikor a nagynénje nevét kiáltotta, a hangja éppannyira személytelen maradt, mint amikor azokat hívta, akiknek a *Schutz-Pass*a nála volt.

Működött a dolog. Rózsa is élelmes volt. Azonnal felismerte a helyzetet, és nem tárta fel, hogy a *Schutz-Pass*át kezében lengető személy az unokahúga.

> Láttam, milyen rettenetes körülmények közt várnak zsidók tömegei az ismeretlen végzetükre. Akiknek a neve nem szerepelt a listán, kétségbeesetten könyörögtek, hogy tegyek valamit értük. Nemet mondanom volt a legnehezebb. Ez megmaradt az emlékeimben.

Aznap csapatával együtt több tucat embert tudtak kimenekíteni a téglagyárból. Mivel a mentőegységnek mindössze két kocsija volt, a kimenekítettek csoportját gyalog vezették el a svéd védett házakba, a Pozsonyi út nemzetközi gettójába.

A Bécsi úti gyártelepről kifelé menet odaszólt a várakozó svéd kocsi sofőrjének:

> Egy hely még van ebben az autóban – miért nem visszük el azt az idős hölgyet ott? Olyan lassan lépked, hogy feltartóztatja a többieket.

Rózsa nénit beültették a kocsiba. Még ekkor sem fedték fel, hogy rokonok.

Mindez 1944 november elején történt. Ekkor Marianne és szülei, Wallenberg Missziójának számos tagjával és családtagjaikkal együtt – több száz ember – már az Üllői út 2–4. szám alatt dolgoztak és laktak Oda a szüleihez vitte a nagynénjét.

7. A PÁLYAUDVAR ÉS A MEGBABONÁZOTT RENDŐR

Politikai háttér

A halálmenetek kegyetlensége elleni dipomáciai tiltakozások arra sarkallták Szálasit, hogy november 17-én elrendelje az újabb menetek beszüntetését. Ennek ellenére négy nappal később, november 21-én máris egy újabb menetet indítottak el, Eichmann parancsára.

22-én Wallenberg értekezletet hívott össze a svájci, portugál és spanyol missziók képviselőivel, hogy összehangolják a több tízezer zsidó „halálmeneteire" adandó reakciójukat.[88] Batizfalvy Nándor rendőrkapitány (5. keretes szöveg) is meghívást kapott a találkozóra, aki újabban együttműködött az életmentőkkel. Információval látta el őket, sokat tett, hogy mentse a halálra hajszolt zsidókat, vagy legalábbis enyhítsen a körülményeiken.

Batizfalvy ekkor fejezett be egy hivatalos ellenőrzőkörutat, melyen vizsgálta, hogyan kezelik a deportálandókat Budapest és Hegyeshalom között. Az embermentőkkel történt találkozón Batizfalvy felolvasta lesújtó beszámolóját, és idézte a következő statisztikát:[89]

> Mindeddig 7500 zsidó lépte át az osztrák határt. Az előző napon [november 21-én] 2000 zsidót adtak át a németeknek [Hegyeshalomnál], akik arra várnak, hogy munkára fogják vagy továbbszállítsák őket a Harmadik Birodalomba. Nagyjából 13 000-en még menetelnek. Tízezer zsidónak út közben nyoma veszett, néhányuknak sikerült megszökni, mások meghaltak, öngyilkosságot követtek el, vagy lelőtték őket.

A fenti számokat összeadva láthatjuk, hogy körülbelül 22 500 zsidó kezdte meg a halálmenetét, még mielőtt a szörnyűségek pár nappal később véget értek volna. Az összejövetel résztvevői megegyeztek, hogy a négy semleges ország mindegyike két-két képviselőjét küldi ki a Hegyeshalomra vezető út főbb éjszakai megállóhelyeire, hogy tiltakozzanak, és hogy minden lehetséges módszerrel mentsék vagy segítsék a szenvedő zsidókat.

November 23. estéjén Wallenberg, Per Anger és munkatársaik három személygépkocsiban indultak útnak Hegyeshalom felé. Három nagy teherautó volt velük, ezek élelmet, gyógyszert és egy tábori konyhát szállítottak. Útközben éjszaka megálltak, hogy segítsenek az éhező és legyengült menetelőknek. Másnap érkeztek meg Hegyeshalomra. Per Anger emlékeiből:[90]

> A legbaljóslatúbb látvány, amelyben egy embernek része lehet, az, amit a határ menti városban, Hegyeshalomnál láttam, a Bécs felé vezető úton.

> Wallenberg társaságában elnéztem, amint zsidók ezreit, lerongyolódott emberi roncsok végtelen oszlopait, erőszakkal hajtották át a határon a németek és a nyilasok, a biztos halál irányába. (...) Wallenberg ezen a helyen állt [itt vélhetően egy hegyeshalmi helyszínre utal], és sok zsidót megmentett, védelmi iratokkal rendelkezőket, és másokat is.[91]

Wallenberg és munkatársai nagyjából négyszáz, *Schutz-Pass*-szal rendelkező ember életét kísérelték meg megmenteni. Többségüknek a hatóságok megtiltották, hogy elhagyják Hegyeshalmot. Néhányukat elengedték, de a visszaúton, Győrött vagy Komáromban, megállították, majd a svéd tiltakozások hatására ismét elengedték.

Valószínűleg ekkor, a határátkelőnél sikerült Wallenbergnek meggyőznie a helyi állomásfőnököt, hogy törvénybe ütközne svéd védelmi iratokkal rendelkező személyeket átengedni a határon. Az állomásfőnök néhány budapesti telefonhívást követően beleegyezett, hogy elkülönítse a deportálandók egy 30–40 fős csoportját – akiknél volt *Schutz-Pass* – a vonatba zsúfolt több száz főből; talán azokat, akik nyilvánvalóan nem voltak elég jó bőrben ahhoz, hogy gyalogszerrel induljanak vissza Budapestre. Wallenberg megígértette az állomásfőnökkel, hogy ezt a kisebb csoportot azonnal visszaküldi a Józsefvárosi pályaudvarra, amint találnak egy üres vagont, amit hozzácsatolhatnak egy Budapestre tartó vonathoz. Ezek után megkérte a Józsefvárosi pályaudvaron dolgozó emberét, hogy hívja fel, amint a Hegyeshalomról indult csoport a pályaudvarra megérkezett. Ez meg is történt.

Marianne veszélyes küldetése

Visszatérvén Budapestre Wallenberg önként vállalkozókat toborzott munkatársai közül a küldetésre, hogy eljuttassák a visszatérőket a pályaudvarról egy svéd védett házba a nemzetközi gettóba. Ez a pályaudvarról nagyjából 5 kilométer megtételét jelentette. Egyéb sürgető feladatok miatt sem Wallenberg, sem a kevés svéd diplomata kollégája közül egyikük sem tudott odamenni. Így azt a munkatársakból verbuvált önkénteseknek kellett elvégezniük. Különösen veszélyes volt, mivel minden magyarul beszélő munkatárs – a magyar nyelvtudás mindenképp kellett ehhez a küldetéshez – zsidó volt. Ez kockázatokkal járt a résztvevők számára, hisz zsidókat küldtek ki, hogy zsidó társaikat hozzák el a csendőröktől és a nyilasoktól. Emellett számítani lehetett arra, hogy a foglyokat nem akarják majd szabadon engedni. Magabiztos fellépésre volt szükség, hogy remény legyen a sikerre.

Két önkéntes jelentkezett. Egyikük – nevét Marianne nem tudja felidézni – a Wallenberg-szervezet úgynevezett *Schützling-Protokoll* (az eltűnteket felkutató és menteni próbáló) osztály rangidős tagja volt,[92] a másik pedig Marianne.[93]

Marianne önként jelentkezett, mert vállalkozó szellem fűtötte, és valami izgalmasabbra vágyott, mint hogy egész nap *Schutz-Pass*okat töltögessen. Fiatalságából fakadt, hogy alábecsülte a küldetés veszélyességét. Wallenberg helyeselte, hogy Marianne menjen. Csinos, 22 éves szőke nő volt, aki 18 évesnek nézett ki, és egyáltalán nem festett „zsidósan" – Wallenberg felismerte, hogy „nem-zsidó kinézete" a küldetésnek hitelességet kölcsönözhet. A követségi titkár gondoskodott arról is, hogy Marianne és tapasztaltabb társa – akit innentől X úrnak nevezünk –, megértse a küldetéssel járó kockázatokat.

9. Marianne 1944-ben, 22 évesen

Körültekintően magyarázta el, mire számíthatnak, és vészhelyzetben hogyan viselkedjenek.

A két önkéntes sofőrrel, személyautóval jutott el a Józsefvárosi pályaudvarra.[94]

X úr és Marianne beléptek a pályaudvarra, ahol folyamatosan jöttek-mentek a deportálóvonatok. X úr ragadta magához a szót. Látszólag sikerült elérnie, hogy a visszatérők csoportját kieresszék a mellékvágányon várakozó vagonból. Ki tudja, mióta senyvedtek a vagonban – élelem, víz és mosdási lehetőség nélkül. Marianne felidézi, hogy a látványuk – ruhájuk rongyokban lógott, legtöbbjük vérhasban szenvedett, félholtan tántorogtak, és alig voltak maguknál – élete újabb nagy megrázkódtatásaként érte. Soha elképzelni sem tudott volna semmit, ami akár csak megközelítette volna ezt a rettenetes látványt. Az első gondolata ez volt:

> Istenem, most egy kis betekintést nyertem annak a sokszázezer embernek a sorsába, akiket korábban deportáltak – hogy történhetett ez meg?

Marianne megfigyelte, ahogy X úr az összezavarodott emberekhez beszél – többnyire idősebb nőkhöz –, próbálja nyugtatni őket. Ellenőrizte, hogy rendelkeznek-e *Schutz-Pass*-szal, majd a kijárat felé terelte csoportjukat, ahol

egy rendőr állt őrt. Intett Marianne-nak, aki szinte földbe gyökerezett lábbal szemlélte a történteket.

> Látod azt a rendőrt a kapunál, aki a kifelé tartók papírjait ellenőrzi? Menj oda, és tereld el a figyelmét!

Ma már nem emlékszik, az volt-e a cél, hogy megpróbálják kijuttatni azokat, akiknél nem volt ott a menlevelük, vagy hogy más zsidóknak segítsenek (akiket épp valamelyik deportálóvonathoz hurcoltak) abban, hogy csatlakozzanak a visszatérők csoportjához, akik elhagyni próbálták az állomást. Annyi biztos, hogy egyből megértette, mit kell tennie.

Odalépett a rendőrhöz, és flörtölni kezdett vele. Megcsodálta egyenruháját, „parancsnoki pózát", és így tovább. A rendőr hamar horogra akadt. Le sem tudta venni szemét a szép, csinosan öltözött, szőke „keresztény" lányról, aki a jelek szerint kedvelte őt. Nem sok idő után előhozakodott a felajánlással:

> Ma este nem vagyok szolgálatban. Szívesen elvinném vacsorázni, vagy legalábbis meghívnám egy kávéra, süteményre. Remélem, elfogadja az ajánlatomat!

Gyorsan ki kellett találnia valamit, hiszen a rendőr türelmetlenül várta a válaszát. Végül így felelt:

> Nagyon köszönöm a kedves invitációt. Még kiskorú vagyok, így a szüleimmel élek. A vőlegényem katona, az orosz fronton harcol. Így nem hiszem, hogy lehetséges lenne ma este találkoznunk.

Ekkor tette fel a rendőr azt a kérdést, amire Marianne-nak még most, 75 év múltán emlékezve is haraggal telik meg a hangja, szeme villámokat szór:

> Mondja meg, ugyan mit keres itt egy ilyen csinos keresztény lány, mint maga, az emberiség szennye között?

Azzal a megzavarodott zsidók és a vagonok felé intett.

Marianne így válaszolt:

> A Magyar Vörös Keresztnél önkénteskedem. Visszaküldik Budapestre azokat a zsidókat, akik svéd menlevelekkel rendelkeznek. Engem pedig a svéd követségre küldtek, hogy segítsek biztonságban elérni az úticéljukat.

8. WALLENBERG ÉS A DEPORTÁLÁSRA BEVAGONÍROZOTT MUNKASZOLGÁLATOSOK MENTÉSE

Politikai háttér

Október harmadik hetében a nyilaskeresztes hatóságok férfiak egy idősebb korcsoportját hívták be, és nőket is, hogy munkaszolgálatban lévő zsidószázadok mellé, Magyarországnak azokra a területeire telepítsék őket, amelyek még a Szálasi-kormány kezén voltak.[95] Számuk összesen több mint százezer férfira, és nők tízezreire rúgott. Zömüket Budapest körüli és nyugat-magyarországi erődítményekbe vitték dolgozni.

A zsidó munkaszolgálatos századokban sokan svájci, svéd, spanyol, portugál vagy vatikáni diplomatáktól, illetve a Nemzetközi Vörös Kereszttől származó védelmi iratokkal rendelkeztek. Amikor a semleges országok diplomatái arról értesültek, hogy a védlevéllel rendelkezőkkel is állati kegyetlenséggel bánnak (mint mindenkivel), és hogy őket is deportálhatják Németországba (efféle tervek „a levegőben" voltak), ismételten tiltakozni kezdtek. November 2-án Szálasi – sóvárogva a semleges országok hivatalos diplomáciai elismerésére – beleegyezett, hogy elismeri a semleges országok védelme alatt álló épületek, így például kórházak stb., területenkívüliségét, és visszaszállítja Budapestre azokat a munkaszolgálatos zsidókat, akik védelmi iratokkal rendelkeztek. Maga és az illetékes hivatalos szervek megígérték, hogy a védelmi iratokkal rendelkezőket nem deportálják.

A Budapestre visszaküldöttek száma hamarosan többezerre duzzadt. Ők az úgynevezett „különleges kisegítő külföldi munkaszolgálati" egység tagjai lettek (katonai megjelölésük a 701. volt), és Budapesten, a Benczúr utcában állomásoztak, ahol további, számozott alegységekbe rendezték őket.[96] Több százan közülük ideiglenesen még rövid időre, a semleges országok egyes diplomáciai szolgálatain, kórházakban, gyermek- és idős-otthonokban alkalmazásba is állhattak.[97]

Ezzel egy időben növekedett a német nyomás, hogy egyre több munkaképes zsidót küldjenek a Németország által annektált Ausztriába, hogy ott védelmi állások építésén vagy a fegyvergyártásban dolgozzanak. Nőtt az egyetértés a nyilas vezetők között, hogy minden zsidót deportálni kell Magyarországról. Ezek a körülmények olyan döntésekhez vezettek, amelyek szörnyű következményekkel jártak a megmaradt zsidókra nézve:

(1) Gyakori razziákat tartottak a csillagos házakban és a nemzetközi gettó házaiban, hogy felkutassák azokat, akik nem jelentkeztek munkaszolgálatra, valamint akik hamisított védőiratokkal rendelkeztek. Mindkét esetben a razziázók önkényesen döntöttek. Okkal vagy ok nélkül számos embert fogtak el, hogy deportálhassák őket.
(2) Számos munkaszolgálatos századot, félszázadot mozgósítottak (ideértve azokat, akiket a szerbiai Bor rézbányáiból meneteltettek előbb Magyarországra, aztán Budapestről Hegyeshalomra), hogy átadhassák őket a németeknek.
(3) A hatóságok több ezer, „különleges kisegítő külföldi munkaszolgálati" egységben szolgáló férfit, akiket korábban Budapestre szállítottak, és a semleges országok védelme alá helyeztek, hazugsággal újabb bevetésbe osztottak, hogy aztán az eredeti munkaszolgálatos egységükkel együtt deportálhassák őket (részletek lejjebb).

Hivatalos írásos feljegyzések alapján 1944. október vége és december eleje között a nyilaskeresztesek összesen 81 ezer zsidót adtak át Eichmannak és különítményeinek, vagy elszállították őket. Ennyi embert deportáltak Németországba a nyilaskeresztes uralom első két hónapja alatt.[98] (Ebbe nem számít be az a sok ezer ember, akik odavesztek az úton.)

Egy másik, sokatmondó statisztika szerint 1944. október 15. és Pestnek az 1945. február 13-án bekövetkezett felszabadítása között a budapesti zsidók száma 105.453 fővel csökkent.[99] Budapest zsidó lakossága ezek alapján durván megfeleződött a nyilaskeresztesek rövid uralma alatt.

Mentőakciók a Józsefvárosi pályaudvaron

1944 novemberének utolsó hetére helyrehozták a Józsefvárosi vasútállomást ért rongálásokat, és a Hegyeshalomig vezető síneket ért, a szövetségesek bombázásai okozta legkritikusabb károkat.[100] Ekkoriban történt, hogy több vonatnyi üres tehervagont sikerült összegyűjteni. November 29-én újraindították a vonattal történő deportálásokat a még nyilaskeresztes uralom alatti részeken állomásozó zsidó munkaszolgálatos egységekre koncentrálva. A tehervonatok számos irányba indultak: legtöbbjük az osztrák-német határra, hogy ott a deportáltak megépítsék a „Délkeleti Falat"; másokat Buchenwaldba és más táborokba küldtek.[101]

Ekkor következett, hogy a semleges országok követségei értesítést kaptak a Honvédelmi Minisztériumtól, amelyben felszólították őket, hogy valamennyi

zsidó férfinak ideiglenesen vissza kell térnie eredeti munkaszolgálatos egységébe, „felülvizsgálati ellenőrzésre”. A diplomaták tiltakoztak, de válasz nem érkezett. Ezután Gobbi Ede századoshoz fordultak (aki az egyik ismert magyar színésznő, Gobbi Hilda apja volt). A „különleges kisegítő erők” parancsnokaként az elmúlt hónapokban emberségesen, segítőkészen bánt az irányítása alá került férfiakkal. A százados azt válaszolta, hogy a parancsot nem tudja semmissé tenni, de ez nem számít. Bizonyos, hogy az „ellenőrzés” rövid ideig tart, utána mindannyian visszatérhetnek jelenlegi állomáshelyükre. Becsületszavát adta, hogy csakugyan így lesz.

A szükségtelen bonyodalmakat elkerülendő, a diplomaták azt tanácsolták a védelmük alatt állóknak, hogy teljesítsék az utasítást. Semmiféle „felülvizsgálati ellenőrzés” nem történt, viszont a munkaszolgálatos századokat bezárták. Új parancsnokok és csendőrök érkeztek. November 29-ére virradó hajnalban az „idegengyűjtő századokat” a Józsefvárosi pályaudvarra vezényelték, deportálóvonatuk hamarosan elindult.[102]

Amikor Wallenberg kiderítette, mi történt, a pályaudvarra sietett, hogy *Schutz-Pass*-szokkal „svéd védetteket” mentsen. A Mentő Misszió fotográfusát, Veres Tamást kérte meg, hogy tartson vele.[103] Veres titokban készítette az alább látható fotót (a titkár kérésére, hogy dokumentálja a deportálásokat), jóllehet, ha rajtakapják, szigorú büntetésben részesült volna.

10. Wallenberg deportálandó munkaszolgálatosokat ment a Józsefvárosi pályaudvaron
(Vita tárgya, hogy a képen a két fekete kabátos férfi közül melyik Wallenberg. Valószínű, hogy a jobboldali.)

November 29-én és az azt követő napokban „a 17 ezer emberből, akiket azokban a napokban a Józsefvárosi pályaudvarra vittek, az állítások szerint csupán az 500 svéd védelem alatt álló zsidónak sikerült megmenekülnie”.[104]

A 11. keretes szöveg Wallenberg pályaudvari mentőakcióinak drámai történetét ismerteti. A 12. keretes szöveg egy tanúvallomás. Mindkét keretes szöveg más-más szempontból számol be a történtekről.

Számos további jelentős esemény történt az 1944. november végi pályaudvari mentések és a svéd diplomata 1945. január közepén, történt eltűnése között. Ez idő alatt újabb mentési kísérletek történtek, míg maguk az embermentők igyekeztek elkerülni, hogy az SS-ek és a nyilasok elfogják őket. Így érdemes visszaemlékezni egy rövid, de örömteli alkalomra, 1944 karácsonyára (13. keretes szöveg).

11. keretes szöveg: Wallenberg pályaudvari mentőakciói, november 29-től

Wallenberg november elején írásos igazolást és egy rendeletet eszközölt ki, mely szerint a védőiratokkal rendelkező munkaszolgálatosokat kivételes elbánásban kell részesíteni, és nem deportálhatják őket (a honvédelmi miniszter 155.090. sz. eln. 42/1944. rendelete, vitéz Hibbey Gusztáv ezredes aláírásával). Megkérte Veres Tamás fényképészt, készítsen fénymásolatokat minden svéd védelmi iratról, amelyeket kiosztottak a munkaszolgálatos egységekben szolgálók között.

Idézzük fel (a szöveg 95. jegyzetéből), hogy a rendelkezéseket Wallenberg személyesen is megerősítette Ferenczy László csendőralezredessel történt találkozóján, amit találkozóik után Ferenczynek kiküldött emlékeztetőkben is megerősített. Amikor Wallenberg tudomást szerzett a megállapodás megszegéséről, megkérte Ferenczyt, hogy találkozzon vele a Józsefvárosi pályaudvaron, hogy ott közösen állapítsák meg, kik azok, akiket „tévedésből" készülnek deportálni.

Mialatt a „védettek" maradékát bevagonírozták, Ferenczy személyesen ellenőrizte, ki jogosult a mentességre. Az egész napos küzdelemben Wallenberg vagonról vagonra járt, hogy „megtalálja" a svéd menlevéllel rendelkezőket. A nap végére nagyjából száz embert tudott összeszedni, akiket a Tátra utcai (svéd védelem alatt álló) épület pincéjébe vitt vagy küldött.

A pályaudvari küzdelem napokig folytatódott. Wallenberg több száz ember szabadon engedését érte el. Egyik nap Theodor Dannecker *SS Hauptsturmführer jelent meg a pályaudvaron, aki szenvedélyesen gyűlölte Wallenberget. Amikor Raoul elindult volna, hogy még több, egyelőre lepecsételetlen vagont ellenőrizzen, a csendőr- és rendőrtisztek azt mondták, hogy nem adhatnak erre engedélyt, és a háttérben ácsorgó SS-tisztre mutattak, mondván, ő felel ezért. Wallenberg odalépett az SS-tiszthez, és előadta neki a kérését. A tiszt válasza egy éles „nein" volt.*

A csendőrök hallották ezt a választ, és gyorsan lepecsételték a vagonokat, egyben a bevagonírozottak sorsát is.

A munkaszolgálatosok túlzsúfolt elhelyezése és az embertelen bánásmód, amelyben részesítették őket, hasonló volt ahhoz, ahogyan korábban a 437 ezer zsidó deportálttal bántak (akik többségét 1944 május-júniusában deportálták).

Forrás: Lévai Jenő, *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka* (Budapest: Magyar Téka, 1948, 135–140) – Pelle János korábban idézett cikke hívta fel a figyelmemet erre a forrásra.

12. keretes szöveg: Egy embermentő tanu: mi történt a Józsefvárosi pályaudvaron?

Részletek Beér János (1923–2018), a Wallenberg-féle Schützling-Protokoll osztály egy tagjának visszaemlékezéséből, aki Wallenberget kísérte a pályaudvari embermentés alkalmával.

1923. február 27-én születtem Budapesten, zsidó szüleim, Beér Sándor és Gizella egyetlen gyermekeként. (...) 1944 áprilisában besoroztak a hadsereg kényszermunka-zászlóaljába (...) innét dezertáltam (...) Az utcán összefutottam Veres Tamással, egy barátommal, akit a kényszermunka-zászlóaljban töltött közös szolgálatunkból ismertem. Elmondta, hogy a svéd követségen dolgozik Raoul Wallenberg fényképészeként. Felajánlotta, hogy bemutat Wallenbergnek, ha érdekel a munkája, ami svéd védettség alatt álló zsidók mentését jelentette az SS és a nyilasok kezei közül. Igent mondtam.

Wallenberg felvett a munkatársai közé. A Schützling-Protokoll osztályba osztott be, ami a követség egy részlege volt, és az volt a célja, hogy olyan Schutz-Pass-birtokosokat mentsen, akik a deportálással vagy a halállal néztek szembe.

A küldetésem november 29-én az volt, hogy segítsek Wallenbergnek a Józsefvárosi teherpályaudvaron, ahol zsidó munkaszolgálatos férfiakat tereltek marhavagonokba, hogy deportálják őket. (...) Wallenbergnek a német követségtől engedélye volt, hogy a svéd Schutz-Passok birtokosait kihozza a vagonokból. Veres Tamás és én Wallenberggel autójában mentünk a pályaudvarra. Amikor megérkeztünk, egy kis csoport a követségről már a helyszínen volt. Dossziék voltak náluk, bennük a Schutz-Pass-birtokosok részletes adatai. Egy asztal előtt pedig emberek sorakoztak: voltak köztük, akiknél ott volt a Schutz-Passuk, mások azt állították, hogy rendelkeznek Schutz-Pass-szal, csak elvették tőlük. Személyes adataikat össze kellett vetni a követség nyilvántartásával, mielőtt átadták volna őket Wallenbergnek.

Veres Tamás fényképeket készített (...) rejtett fényképezőgépével. [A főszövegben lásd híres felvételét a pályaudvari eseményről.]

Az én feladatom volt, hogy a vagonokhoz menjek, és intézzem, hogy mindenki, aki svéd védettnek vallotta magát, megjelenjen a vizsgálatot végzők előtt, akik közt a magyar hatóságok képviselői is jelen voltak. Késő délutánra több mint száz férfit kiválasztottak, akiknek elfogadták az igazoló iratait. Wallenberg elintézte, hogy a rendőrség kísérje őket a svéd védett házak valamelyikéhez.

Forrás: http://www.raoulwallenberg.net/news/janos-beer/ Beér János és felesége elszöktek Magyarországról az 1956-os forradalom után. Az Egyesült Államokban telepedtek le. Dr. Beér a világhírű MIT (Massachusetts Institute of Technology) vegyész- és üzemanyagmérnök professzora lett, a massachusetts-i Cambridge-ben.

13. keretes szöveg: Wallenberg karácsonya, 1944

Amikor 1944. december 21-én a szovjet csapatok mind szorosabbra fogták a Budapest körüli ostromgyűrűt, bent a városban pedig elszabadult a nyilas terror, Raoul Wallenberg, a zsidómentő svéd diplomata különös ajándékot kapott magyar harcostársaitól. A karácsonyi „meglepi" egy kis könyvecske volt a védlevél, vagy ahogy német nevén elhíresült, a Schutz-Pass históriájáról. Vagyis arról, hogyan, mikor és kik használhattak volna ilyen mentőpapírokat a világtörténelem vérzivataraiban. Az írásmű 75 évvel ezelőtt, az ostromlott városban néhány tizen-, huszonéves fiatal értelmiségi tollából született. Így tisztelegtek az akkor Pesten szolgáló Wallenberg hősiessége előtt, elvégre a fegyvertelenül harcoló svéd számára a Schutz-Pass egyszerre volt kard és pajzs a pusztulásra ítélt pesti zsidóság megmentéséért vívott küzdelemben. [Kard abban az értelemben, hogy aki a Shutz-Passt kiadta és aki használta, mindketten ellenállók lettek a gonosz ellen.] *Védlevele azt igazolta, hogy felmutatója a svéd állam oltalma alatt áll, bízva, hogy az okmány még a hétpróbás gyilkosokat is meghátrálásra kényszeríti* [életet menthet, legalábbis ideiglenesen].

A Wallenbergnek ajándékba adott Schutz-Pass-emlékkönyv azonban nemcsak születésének körülményeiben, hanem feldolgozásában is rendkívüli. A németül, írógépen, egy példányban készült szöveg és hozzá festmények a művészettörténet egy-egy meghatározó stílusirányzatának tükrében historizál a védlevelekről az ősember falfirkájától a középkori Bizánc mozaikpadlóján, vagy a flamand olajfestészeten át egészen a modern futurizmusig. De mindezt egyfajta intellektuális, nagy tárgyi tudást feltételező csavarral, hiszen a stílushű illusztrációs rajzok, festmények, csakúgy, mint a hozzájuk írt Schutz-Pass-ismertetők, kitalációk. Valójában csupa bolondozás az egész, művészettörténeti zsargonban előadva. Már a képaláírások is ezt sugallják: „Giacomo Biboldo felmutatja Schutzpassát a német zsoldosnak. 1504 olajfestmény, Milánói Nemzeti Galéria". Vagy Pablo Piacassóra hajazva: „Chicasso (Pablo Miundso) 1910-Schutzpass és csillag 1931. Tempera. Washington. Knight Collection". Az avatatlan olvasó csak alaposabb tanulmányozások után eszmélhet rá: akasztófahumorral megírt remekművel van dolga.

A mű spiritus rectora Sugár Péter, a német irodalom nagyreményű ifjú tudósa volt; (...) ő írta a Wallenbergnek ajánlott karácsonyi védlevél-elégiát. Végzete jelképes: az ajándékozás napján Sugár Péter újabb mentőakcióra indult sorstársainak megmentésére a nyilasok fészkébe, az Andrássy-laktanyába [ma a Terror Háza], *de felismerték, Wallenberg sem tudta megmenteni, agyonlőtték.*

Forrás: Heimer György, „Wallenberg karácsonya '44", *Népszava,* 2019. december 21. A Wallenbergnek adott eredeti német nyelvű könyv remek reprodukciója megjelent – utólagosan hozzáadott magyar, angol és svéd szövegváltozattal és magyarázó jegyzetekkel – ugyanannál a kiadónál, mint *ez* a kétnyelvű kötet, amelyet az olvasó a kezében tart.

Térjünk most vissza Marianne magánéletéhez!

9. HÁZASSÁG – VAGY VALAMI OLYASMI: NEMZETKÖZI ÉS CSALÁDI KONSPIRÁCIÓK

A vőlegény

1943-ban Marianne megismerkedett egy fiatal magyar zsidóval, Lukács Jenővel, aki eladó volt egy vegyszereket importáló cégnél, és hamarosan udvarolni kezdett. Háttere szokatlan volt. Az akkori Csehszlovákia magyar ajkú részéről származott, és az 1930-as évek második felében egy titkos egyetemi csoportosulás tagja volt. Erőszakra izgattak, és személyesen is elkövettek erőszakos cselekedeteket. Ezt Szlovákia önálló állammá válása érdekében tették – összefüggésben azzal a törekvéssel, hogy a magyarul beszélő részeket visszacsatolják Magyarországhoz.

A háború első éveiben Németország megszállta a szétdarabolt ország cseh részét, a Szudétavidéket beolvasztotta a Harmadik Birodalomba, és létrehozta a szlovák bábállamot. Magyarország részben megkapta, részben erőszakkal megszerezte Szlovákia egyes területeit, melyek a történelem során egykor a Magyar Királysághoz tartoztak. A nagyszámú magyarul beszélő lakossággal rendelkező szlovák területek visszacsatolását Németország és Olaszország az úgynevezett első bécsi döntésben hagyta jóvá (1938 novemberében).

Az 1930-as évek közepén a titkos szlovák cseh-ellenes és magyarbarát csoportosulás vezetője Jaross Andor volt. 1938-ban Magyarországra költözött, és a visszacsatolt területek beolvasztására létrejött Felvidéki Minisztérium minisztere lett. Miután Hitler megszállta Magyarországot, és Sztójay Döme lett a miniszterelnök, Jarosst belügyminiszterré nevezték ki. Ettől kezdve két államtitkárával – Endre Lászlóval és Baky Lászlóval – vállvetve a magyarországi zsidók lehető leggyorsabb deportálásán munkálkodott.[105]

A nagy hatalommal bíró Jaross úgy döntött: megjutalmazza az egykori titkos szlovákiai csoportok tagjait, még akkor is, ha zsidók. Utóbbiaknak katonai beosztást ajánlott fel a magyar hadseregben, és felmentette őket minden zsidótörvény hatálya alól, a deportálást is ideértve.[106] Lukács Jenő is a felmentettek közé tartozott. 1944 tavaszán vagy nyarának elején belépett a magyar hadseregbe, és egy Budapest-közeli bázison szolgált.

Jenő feltűnően jóképű férfi volt. Lendületes és vonzó egyéniség, udvariasan viselkedett. Marianne-t levette a lábáról. Marianne visszaemlékszik arra, hogy 1944 elején Jenő tífuszt kapott, ő pedig nemcsak ápolta, hanem átbiciklizett az

egész városon a gyógyszerekért, amelyekre Jenőnek szüksége volt. Noha Jenő az idő nagy részében távol volt, elkezdtek jegyben járni, amint az háborús időkben oly gyakran megesik.

A csalódott menyasszony

Mint említettük, a német megszállást követően Marianne, aki keményen és nem túl boldogan robotolt a Zsidó Tanácsnál, megismerkedett Székely Ivánnal. Miután átment a svéd Mentő Misszióhoz, napi kapcsolatba kerültek. Lassanként rájött, hogy a bátor (némelyek szerint egyenesen fenegyerek), ugyanakkor figyelmes és szavahihető Iványt jobban kedveli, mint a jóképű, de kevésbé megbízható Jenőt.

A nyár és az ősz folyamán még mindig úgy tűnt, hogy Jenőhöz fog hozzámenni, de házassági terveik megvalósítása egyre halasztódott. A lányt rendkívül lefoglalták a Mentő Missziónál végzett feladatai. A hadseregben szolgáló Jenő az idő nagy részében távol volt. Amikor találkoztak, és Marianne megpróbálta kitűzni az esküvő dátumát, Jenő egyik kifogást gyártotta a másik után. Ez mindinkább kiábrándító volt.

1944 októberének második felében Szálasi Ferenc vandál bandái gyakorolták a hatalmat Budapesten. Nemcsak a zsidókat tartották rettegésben, hanem azokat a nemzsidókat is, akik a védelmükbe vették őket. Wallenberg és a svéd Mentő Misszió a nyilaskeresztes gyilkosok célkeresztjébe kerültek. December elejére valós tényeken alapuló szóbeszéd kapott lábra, hogy Eichmann és az SS további tagjai Wallenberg megsemmisítésére és a Mentő Misszió felszámolására törnek. SS-razziára lehetett számítani az Üllői út 2–4. alatti központi irodában és a dolgozók ugyanitt található szálláshelyén. Wallenberg javasolta a Misszió tagjainak, hogy szóródjanak szét, és találjanak egyénileg biztonságosabb rejtekhelyet. A közvetlen vészhelyzetben Marianne — megragadott egy kínálkozó lehetőséget — Jenőn keresztül.

Lakást szerezni, de kinek?

Miután a budapesti zsidókat (1944. június 16-án) arra kényszerítették, hogy csillagos házakba költözzenek, majd (december elején) a hatóságok gettóba zsúfolták őket, jónéhány lakás üresen állt. A rendelkezések szerint az állandó lakhellyel nem bíró házas katonák benyújthatták igényüket ezekre a lakásokra. Jenő elmondta tervét, hogy benyújtaná a kérelmét egy ilyen lakásra saját

magának és „feleségének”, mert ezzel rejtekhelyet tudna biztosítani Marianne-nak.

Csakhogy nem voltak házasok. A nő gyors és valódi egybekelést szeretett volna. Jenőnek más ötlete támadt: arról győzködte, hogy szerezzenek be hamis házassági papírokat és egy hamisított igazolást Marianne „faji tisztaságáról”, amely tanúskodna arról, hogy ő és a szülei is keresztények.

Marianne ismét megmutatta leleményességét, amikor is előző munkahelyéhez (a Remix Kft-nél) fűződő kapcsolatait felhasználva hamis születési és házassági anyakönyvi kivonatot szerzett. Ezekkel a papírokkal (az árja kinézetű, szőke) Marianne és Jenő unokatestvérének (csakugyan árja) felesége együtt mentek a nyilaskeresztesek irodájába, ahol a lakásokat kiutalták. Lakást igényeltek Jenő és Marianne részére.

Marianne emlékszik, hogy a helyzet vegyes érzéseket váltott ki belőle. Egyfelől utált szívességet kérni a nyilasoktól, akiktől undorodott. Másrészt a túlélés iránti vágya arra késztette, hogy lenyelje a büszkeségét. Ismét másnak kellett tettetnie magát, mint aki valójában volt.

A lakást hamarosan ki is utalták a belvárosi Aranykéz utca 4. szám alatt. A nyilaskeresztesek és az SS kettős szorításában Marianne számára a legbiztonságosabb megoldásnak tűnt, ha mielőbb odaköltözik.[107] A Mentő Misszió és Wallenberg munkatársaként úgy érezte, nagyobb veszélyben forog, mint a szülei, akik az Üllői út 2–4. szám alatti épületben maradtak ugyan, de nem álltak a Misszió alkalmazásában.

Mindez Budapest ostroma alatt történt, a szövetségesek légicsapásai és az orosz rakéták záporozása közepette. Így aztán valamennyi társasház lakói – főként nők, gyerekek és idősek – csaknem megszakítás nélkül a ház légoltalmi helyiségként szolgáló alagsorában vagy pincéjében zsúfolódtak össze. Marianne úgy emlékszik: Jenő anyja mindig velük volt. Lassanként rájött, hogy az egész házasság színjáték volt Jenő részéről. Az a „biztonságos” lakásról való gondoskodás, amihez Jenő annyira ragaszkodott, mindössze fortély volt annak érdekében, hogy biztos búvóhelyet találjanak az anyjának, akinek a vonásai annyira „zsidósak” voltak, hogy senkit sem tudott volna megtéveszteni, még jól elkészített hamis papírokkal sem.

Mindezek dacára: házasság

Marianne teljesen kiábrándult Jenőből. A lehető legkevésbé sem vágyott arra, hogy valóban összekösse vele az életét. De ekkor konzervatív gondolkodású szülei nyomást gyakoroltak rá, különösen az apja:

> Marianne, minthogy minden barátunk és rokonunk tud róla, hogy férj-feleségként jegyeztétek be magatokat Jenővel, és együtt is vagytok egy közös lakásban, valóban hozzá kellene menned, hogy megmentsd a becsületedet, és elhallgattasd a pletykákat.

A 22 éves lány szót fogadott a szüleinek. 1945. január végén vagy február elején Jenővel anyakönyvvezető előtt, sietős szertartás keretében összeházasodtak.

A háború után Jenő és Marianne kénytelenek voltak feladni lakásukat, melyet 1944 végén szereztek. Marianne a szüleivel maradt, míg Jenő talált egy lakást (Katona József utca 24.). Ide beköltözött vele, noha így ismét anyósával egy fedél alatt kellett élnie. Jenő szerencsejátékozott, és nyakig volt adóssággal.

Kikeresztelkedés és válás

1945 májusában egy skót presbiteriánus misszió érkezett Budapestre. Marianne rendszeresen eljárt közös iskolázásukra, és részt vett istentiszteleteiken is:

> Tanultunk az Újtestamentumról, és arról, hogyan lehet azt az Ótestamentumból levezetni. És tanultunk Jézus tanításairól, haláláról és feltámadásáról.

Azt is felidézi, hogyan gondolkodott a vallásról:

> Úgy gondoltam: nem bánnám, ha toleráns kereszténnyé lennék. Azt is gondoltam, szerencsés volna, ha a jövendő gyerekeim keresztényekként nőnének fel, nem pedig zsidókként, hogy soha ne legyen részük abban a fajta antiszemitizmusban és üldöztetésben, amin oly sokakkal együtt én magam is keresztülmentem – és aminek szemtanúja voltam – Magyarországon.

Gondolatait tettek követték. 1945 vége felé Budapesten megkeresztelte egy skót presbiteriánus lelkész. Marianne boldogtalan volt a házasságában. És mivel sóvárgott vissza Angliába, az ő kezdeményezésére 1946 elején hivatalosan is elváltak Jenővel, ő pedig visszaköltözött szüleihez a Csáky utcai régi otthonába (ma Hegedüs Gyula utca).

A válás után minden energiáját és leleményességét latba vetette, hogy visszatérhessen Angliába.

10. ISMÉT ANGLIÁBAN: REMÉNYEK ÉS MEGPRÓBÁLTATÁSOK

Gondolatok a jövőről

Miután Marianne felbontotta házasságát, a jövőjén kezdett gondolkodni. Tekintettel arra, amit a holokauszt alatt látott és tapasztalt, kevéssé meglepő, hogy tervei között Magyarország és a magyarok nem szerepeltek kitüntetett helyen.

Első gondolata az volt, mennyire szerette Angliát, amikor 1939-ben cserediákként fél-évet ott töltött, majd a háború kezdetekor ideiglenesen ott rekedt. Az angolokat rokonszenves, összetartóbb és embertársaik iránt nagyobb törődést mutató népnek ismerte meg, mint azokat az embereket, akikkel általában Magyarországon találkozott. (Ez alól figyelemre méltó kivételt képeztek a Mentő Misszió magyar munkatársai.) Így aztán Anglia vált álmai úticéljává.

Anglia: a remény és dicsőség földje!

Marianne-ban visszatérő vágyakozás munkált, hogy kijusson Angliába. Ott találjon egy jóvágású angol férfit, akihez hozzámehet, és akivel letelepedhet, és családanya legyen. Szakadatlanul vágyott arra, hogy egyetemen tanulhasson tovább. 1946-ban olyan lehetőség tűnt fel a horizonton, amely valamennyi álma beteljesítését ígérte. Megragadta a lehetőséget.

Emlékezzünk vissza, hogy 1939-ben iskolai csereúton Marianne csaknem fél évet töltött Angliában. A kitörő háború miatt a tervezettnél jóval tovább ott kellett maradnia. Először levelezőpartnere szüleinél lakott. Később pedig távoli rokonainál, akik ajánlatot kaptak egy középkorú, gyermektelen pártól, Mr. és Mrs. Fred Goodwintől, hogy gondját viselik. A londoni rokonok azonban úgy döntöttek: nem fogadják el az ajánlatot, a kísérőtanárának pedig hamarosan sikerült megszerveznie a visszautat Magyarországra.

Miután elvált Jenőtől, Marianne ismét felvette a kapcsolatot Goodwinékkal: megírta nekik, mennyire szívesen költözne Angliába. Fred Goodwin nagyon örült. Válaszul megírta, hogy a háború alatt elveszítette otthonát és feleségét.

> Azt hittem, hogy a felesége a bombázásokban halt meg. Csak később, miután Fred segített nekem kijutni Angliába, jöttem rá, hogy a felesége egyszerűen elhagyta őt. Levelezésünk rendszeressé vált, és elmagyaráztam neki, mennyire szívesen költöznék Angliába. Ő bátorított, hogy szerezzem meg a szükséges papírokat – az útlevelet,

> a kiutazási engedélyt –, ő majd gondoskodik a többiről. A levelei hangvételéből éreztem, hogy jövőbeli tervei vannak velem. Ez nem nagyon nyugtalanított, azt gondoltam: hagyom, hadd történjen, aminek történnie kell. Egyébként is borzasztóan vágytam Angliába, bármibe kerüljön is.

Hogy beutazási engedélyt kapjon Angliába, Fred Goodwin egy „gyerekre is vigyázó-háztartási segítői" munkaajánlatot szerzett Marianne-nak a Burnettékől, akik gyermekükkel egy Esher nevű városban éltek. Marianne sejtette, és mint később kiderült, helyesen, hogy Fred és a Burnett-házaspár megállapodtak abban, hogy pár hónapig náluk dolgozik majd, azután Fred elveszi feleségül.

A történet további része, Marianne elbeszélésében:

> Fred Goodwinnel találkozót beszéltünk meg Londonban. Micsoda csalódás volt! 23 éves voltam, ő 46. De az én szememben sokkal idősebbnek tűnt. Elmentünk sétálni a Hyde Parkba. Négy óra körül megkérdezte, lenne-e kedvem meginni egy csésze teát. Udvariasan azt válaszoltam, nem vagyok szomjas. „De Marianne, teaidő van!" Ó, gondoltam, hát ilyen lesz mostantól az életem: minden eseménynek meghatározott időben kell történnie. Természetesen beleegyeztem, és elmentünk egy Lyons Corner House étterembe a Marble Arch közelében, ahol csésze teát és süteményt fogyasztottam. Mennyire angol!
>
> Tudtam, hogy tele vagyok ellentmondásokkal. Végre itt voltam Angliában. Velem szemben egy kedves, középkorú úriember ült, aki a napnál is világosabban gyengéd érzelmeket táplált irányomban, és azt tervezte, feleségül vesz. Mégis nagyon távol álltam a boldogságtól.
>
> Azelőtt gyakran álmodoztam és reménykedtem, hogy Angliába költözöm, és hozzámegyek egy angol férfihoz! Igazán pontos képem azonban nem volt az angol férfiról, aki a karjaiba ölel majd. Álmaim férfija leginkább talán Leslie Howardhoz hasonlított: egy magas, szőke brit filmcsillagot képzeltem el (ábrándjaimban az is szerepelt, hogy származása szerint magyar zsidó). Ehhez képest most itt ültem egy „bácsikával", akit egyszerűen nem bírtam elképzelni férjemként.
>
> Így aztán visszamentem a Burnett-házaspárhoz, és megmondtam nekik, hogy nem fogok hozzámenni Fred Goodwinhez. Megkérdeztem tőlük, maradhatnék-e továbbra is az anyuka mellett segítőként, amibe beleegyeztek.
>
> De ettől a pillanattól fogva másként kezeltek. Már nem egy barátjuk menyasszonya voltam, hanem egy fiatal külföldi nő, egy „idegen", akire mindenféle szabályok és rendelkezések vonatkoznak. „Bentlakó dajkaként és háztartási alkalmazottként" tartottak nyilván. Alig kaptam kézhez

pénzt, nem voltak barátaim, és hiányzott a családom. De a döntést meghoztam, így most már ki kellett tartanom mellette.

Viszontagságok és hányattatások

A következő két év (1947–1949 között) nagyon nehéz volt. Újra és újra megpróbált kiszállni a taposómalomból.

Beiratkoztam a London School of Journalism esti képzésére, újságírást tanultam. Ez lefoglalta az estéimet, így nem kellett a családdal maradnom vacsora után. De kezdett már elegem lenni, türelmetlenné váltam, ott akartam hagyni őket. Untig megelégeltem a házimunkát. Elegem lett a korlátozott szabadidőből, hogy nincs semmilyen társadalmi rangom, és „bentlakó dajka és háztartási alkalmazott" vagyok. Micsoda szörnyű sznob vagyok – gondoltam –, nincs bennem hála a sorsom iránt, Isten iránt, az őrangyalaim iránt.

Holokauszttúlélő vagyok. Nem kéne boldogsággal eltöltenie már a puszta ténynek, hogy élek? De sajnos nem tudtam megelégedni ezzel. Szabad akartam lenni, tanulni akartam. Így aztán felmondtam. Azonban „bentlakó dajka és háztartási alkalmazottként" nem volt esélyem arra, hogy szellemi munkát vállaljak, függetlenül attól, hogy mire lettem volna alkalmas.

Nagy nehézségek árán találtam munkát: konyhai dolgozó lettem egy általános iskolában. Ez a munka egy előnnyel járt: nem kellett ott laknom. Két feladatom volt: vigyáznom kellett a gyerekekre, és ügyelnem, hogy rendesen egyenek, és ne pocsékolják az ételt azzal, hogy a padlóra dobják, ha nem ízlik nekik. Az idő fennmaradó részében a konyhán dolgoztam, és kilószámra hámoztam a krumplit.

Egy olcsó panzióban találtam szobát, és beiratkoztam egy esti képzésre a London School of Economics közgazdasági egyetemen. A tananyag érdekelt, de nagyon nehéznek találtam. Nem is volt mindig kedvem esténként tanulni egy hosszú munkanap után, na meg 50 percet utazni a metrón az iskoláig és vissza.

Így aztán váltottam az Adult Education Institute felnőttképzési szakára, ahol gyakorlati pszichológiából és aktuális közéleti témákból hallgattam kurzusokat. Ez sokkal könnyebb volt, mint a közgazdaságtan.

Teljesen elkeserített, hogy csak alantas munkákat végezhetek. Szerettem volna irodai munkát találni, esténként tanulni, és amilyen gyakran csak lehet, színházba járni. De nem volt engedélyem, hogy irodai alkalmazott legyek, csak háztartási vagy kórházi munkát végezhettem. A tartózkodási engedélyem hamarosan megújításra szorult. Mindennek tetejébe a munkaügyi hivatalban tudtomra adták, hogy még az iskolában végzett

> konyhai munkám is illegális, jóllehet ezt a munkát a munkaügyi hivatal egy másik egységén keresztül találtam. Teljesen összezavarodtam és elkeseredtem.
>
> Aztán hirtelen derült lettem. Van egy lehetséges megoldás! Ha a BBC magyar adása – épp hirdettek bemondói állást – alkalmazna, akkor maradhatnék.
>
> Sikerült bejutnom meghallgatásra a BBC-hez. Az angolom több mint kielégítő volt, de a hangminőségem már kevésbé. Röviden: nem vettek fel. Kijöttem a BBC épületéből, leültem a lépcsőkre, és elsírtam magam. A munkavállalási engedélyem már csak egy további hónapra szólt. Állás nélkül vissza fognak küldeni Magyarországra.
>
> Menjek vissza Magyarországra? 1948–49-ben ez a kilátás szörnyűnek tűnt. A kommunista rezsim egyre kibírhatatlanabbá vált: a nyugatról hazatérőket sok esetben letartóztatták. Noha a szüleim, különösen anyám, nagyon szerettek volna látni, leveleikből a sorok közül kiolvastam: ne is álmodozzam a visszatérésről.

Miközben Marianne kétségbeejtő helyzetében a lépcsőkön ülve sírt, egy fiatalasszony lépett ki a BBC épületéből. A görög adásnál dolgozó nő megállt mellette, hogy megnézze, miért itatja az egereket ez az ifjú hölgy. Meghívta Marianne-t egy csésze teára („Angliában mindenre ez a gyógyszer” – fűzi hozzá Marianne), és megtárgyalták problémáját és lehetőségeit. A nő, akiről kiderült, hogy görög, nemcsak megoldást kínált, de segített el is intézni.

> Találtunk egy export-import céget. Az egyik pakisztáni tulajdonosuk felesége egy nagyon kedves ír hölgy volt, aki beleegyezett, hogy bentlakó háztartási segítőként és dajkaként regisztráljanak. A valóságban egy panzióban laktam a közelükben, és az irodában dolgoztam. A fizetés, amit kaptam, csak egy háztartási segítőé volt, hiába vezettem gyakorlatilag az irodát. De a szüleim kerülőutakon tudtak küldeni némi pénzt, így ki tudtam húzni valahogy.

Marianne svájci férjet talál

1948-ban Marianne csatlakozott a londoni nyelvészek és nyelvtanulók társaságához, a Linguist’s Clubhoz. Új dolgokat tanult, új emberekkel ismerkedett. Itt találkozott Felix Clement Vaney-val: egy fiatal, svájci férfival, aki jogi tanulmányait végezte.

Egy apróság már a kezdetekkor lenyűgözte Marianne-t. Amikor Felix a vallása iránt érdeklődött, Marianne azt felelte:

> „Szeretném elmondani neked, Felix, hogy zsidónak születtem.” A sokaktól hallott automatikus válasz helyett, akik gyorsan és védekezően igyekeznek leszögezni, hogy nincs bennük előítélet (gyakran olyan közhelyek elsütésével, mint: „A legjobb barátaim közül többen zsidók”), Felix késedelem nélkül azt válaszolta: „Jó, ezt úgy értsem, hogy beszélsz héberül is?”

„Ez a férfi érzékeny, intelligens és más, mint a többiek” – gondolta helyeslően róla, aki idővel a férje lett. Csaknem egy évi udvarlás után 1949 augusztusában házasodtak össze. Utána Svájcba költöztek.

11. HÁZASSÁG, KARRIER, SVÁJC: AZ ÉLET KIRAKÓS DARABJAI ÖSSZEÁLLNAK

Az itt következő, záró fejezet Marianne 70 svájci évének főbb eseményeit foglalja össze (1949-től napjainkig). Azokat a körülményeket állítja középpontba, amelyek visszatérően – még Svájcban is – arra sarkallták, hogy úgy érezze: továbbra is el kell rejtenie valódi énje bizonyos vonatkozásait. Másnak kell tettetnie magát, mint aki valójában. Beszélgetéseinkben ő maga is – újra meg újra – visszakanyarodott ehhez a témához.

Mássá válni, ismét

Míg Magyarországon élt, Marianne figyelmét már gyerekkorától kezdve felhívták rá, hogy ő „más". Elsősorban a vallása miatt. Később el kellett temetnie magába zsidósága tényét, hogy sikerrel járhasson a vakmerő mentőakciókban, míg Wallenberggel dolgozott. Célja a túlélés volt. Egyes helyzetekben nem volt más választása, mint hogy szerepet játsszon, és valaki másnak tettesse magát; például amikor Jenő noszogatására lakást szerzett a nyilaskeresztesektől.

Ez visszatérő mintázat volt élete nagy részében:

> Majd soha nem lehettem teljesen önmagam. Sehol nem találtam teljes elfogadást, semelyik társaságba sem illettem teljesen, függetlenül attól, hová vetett éppen a sors. Csaknem mindig el kellett rejtenem, hogy zsidónak születtem, kivéve a svéd Mentő Missziónál töltött hónapokat.

Ez a tény szemlátomást élete java részében jelentős súllyal nehezedett Marianne pszichéjére. Orvos fia, Claude Vaney a szerzővel folytatott egyik magánbeszélgetésünkor megjegyezte:

> Katartikus élményt jelentett számára, hogy most, bőven a kilencvenes éveiben járva, nyíltan beszélhetett az átéltekről és az érzéseiről.

Igy válaszoltam:

> Szerencsének érzem, hogy Marianne a bizalmába fogadott. Talán sikerült könnyítenie valamit az élete során felhalmozódott frusztráción, egyúttal pedig egy időskori barátsággal ajándékozott meg.

Szerepjátszás... még Svájcban is

1949-ben, Svájcban Marianne-nak ismét szerepet kellett játszania. Férje, Felix, jómódú, hagyománytisztelő, francia ajkú svájci család sarja volt. Személyén megözvegyült anyja uralkodott. Az ifjú pár az anyós hatalmas házának egyik szárnyába költözött. Mivel Marianne még nem beszélt franciául, Felix tolmácsolt köztük. Felix remélte, anyja soha nem fog tudomást szerezni Marianne zsidó gyökereiről. Az anyós ellenséges volt minden vallással szemben, a sajátján: a svájci protestantizmuson kívül.

A fiatal feleség gyorsan megtanult franciául. A szokásos anyós-meny csatározások mellett, amelyekkel szintén meg kellett küzdenie, Marianne-nak arra is állandóan ügyelnie kellett, nehogy bármi olyasmit mondjon, ami felfedné zsidó származását. Felix családja és baráti köre szemében „jóravaló protestáns magyar családból származó lány" volt – így aztán mindenkor ennek megfelelően is kellett viselkednie.

11. Marianne fiatal, férjes asszonyként, 28 évesen, és férje, Felix

Felix a svájci elit sikeres tagja lett: egyebek közt ezredesi rangot kapott a hadseregben, és vezetőnek nevezték ki a svájci nemzetközi vasúti szállítás egyik részlegénél, amely a Közlekedésügyi Minisztérium alá tartozott. Marianne:

> Svájci köztisztviselő volt, félig-meddig a diplomaták életét éltük. A házunk gyakran svájci és külföldi magas tisztségű méltóságokkal volt tele, és ők is vendégül láttak minket diplomáciai összejöveteleken, otthon és külföldön. Ebben a közegben a zsidó származásom nem sokat segített – finoman szólva. Egyfolytában résen kellett lennem, nehogy olyat mondjak, amit nem kellene.

Az 1970-es évek különösen megterhelőeknek bizonyultak Marianne számára. Ekkoriban Svájcban az amerikai McCarthy-érára emlékeztető idők jártak: az elit, a média és a nagyközönség mindenhol a társadalomba beszivárgó kommunista elemeket vélte felfedezni. Igaz, hogy Marianne, aki a szovjet csatlósállam Magyarországon nőtt fel, ahol az apja még most is élt, itt „bejáratos volt a legjobb körökbe", de... Tudta, hogy a szomszédait gyakran kérdezik az otthonukba érkező sok látogatóról, akik diplomáciai rendszámmal ellátott autókkal parkolnak a házuk előtt. Vagyis tisztában volt azzal, hogy figyelik, talán még vizsgálódnak is utána, és hogy ismét csak nem sikerült beilleszkednie, noha ő maga erről egyáltalán nem tehetett.

Visszatérő identitásválságok

Egy beszélgetés alkalmával Marianne megjegyezte:

> Ahogy az életem eseményeinek még ez a válogatott felidézése is mutatja, életem legnagyobb részében mély „identitásproblémával" küzdöttem, mert az, amit igazán szerettem volna, ahogyan a jövőmet és a boldogságomat elképzeltem, nem valósulhatott meg teljesen „identitástorzító" kompromisszumok nélkül.

A 14. keretes szöveg összefoglal néhány egyszerű tényt, amit pszichológusok mondanak az „identitásról" és valós identitásunk kereséséről.

14. keretes szöveg: Pszichologai alapok az „identitás" kérdésről

Az identitásnak két megközelítése van: az egyik a saját „valódi identitásunk" meghatározása, a másik, hogy mások miként határozzák meg, mi kik vagyunk, vagy kiknek kellene lennünk – ez a „társas identitásunk". Mindkettőt szoros szálak fűzik a megbecsüléshez: egyfelől a (belső) önbecsülésünkhöz, másfelől ahhoz, hogy mennyire becsülnek (fogadnak el, kedvelnek és tisztelnek) önmagunkért annak a csoportnak a tagjai, amelyhez tartozunk, vagy amelyhez tartozni szeretnénk (ez pedig külső). Az emberi fejlődésben alapvető jelentőségű, hogy kutassunk a tiszta identitásunk után, és ez formálja a személyiségünket. Az identitás iránti szükséglet kéz a kézben jár azzal a vágyunkkal, hogy valahová tartozzunk. Ha közel megegyezik a szilárdan kialakított saját identitásunk és a társas identitásunk, amelyet mások adnak nekünk, ez az életünkkel való megelégedettség fontos aspektusa.

Az identitásformálás a kamaszkor idején zajlik a legerősebben, de a folyamat nem áll meg itt. Egy új szerep felvétele, például, ha kivándorlunk egy másik országba, megházasodunk, karriert csinálunk, szülőkké válunk, vagy elveszítjük egy szerettünket, módosíthatja az identitásunkat, vagy új aspektusokkal láthatja el.

Az identitásunk felöleli a hazánkat vagy a szülőhelyünket és lakhelyünket, a számos kapcsolatot, amelyeket ápolunk (gyerekként, barátként, partnerként, kollégaként és szülőként), a tapasztalatainkat, politikai nézeteinket, vallási meggyőződésünket és morális attitűdjeinket. Mindezek napi szinten vezérlik a választásainkat, és segítenek meghatározni, hogy kik vagyunk.

Remélem, hogy Marianne, családja és barátai meg fognak bocsájtani nekem, amiért az alábbiakban botcsinálta pszichológusként fejtem ki meglátásaimat.

Úgy tűnik, Marianne életében mindösszesen két rövid olyan időszak volt, amikor énidentitása és szociális identitása összhangba kerültek egymással. Az első ilyen időszak kiskamasz korára tehető; a másik pedig arra a hat hónapos periódusra, amikor Wallenberg Mentő Missziójának tagjaként tevékenykedett. Kiskamaszként a nagyünnepeken zsinagógába ment a családjával, egyes hétköznapokon pedig a cselédlánnyal a római katolikus templomba látogatott el. Lefekvéskor a nagyanyja héberül mondott egy zsidó imát, míg a cselédlány egy keresztény imádságot suttogott el német nyelven. Habár egyiket sem értette, ez megnyugvást adott neki. Ezek a tapasztalatok elültették a tudatalattijában, hogy csak egy Isten van, akit különböző emberek mind a maguk módján szólítanak meg.

Wallenberg fiatal kollégájaként Marianne elégedett volt. Egy privilegizált közösséghez tartozott (ők és családtagjaik mentesek voltak a zsidótörvények hatálya alól), és munkatársaival egy jól körülhatárolt és nemes küldetést hajtottak végre: életeket mentettek. Ez az élet veszélyes volt, de izgalmas is olyasvalakinek, aki már annyi megaláztatást szenvedett el korábban: az iskolában és a munkahelyen. Marianne önazonos volt. Szárnyalt az önbecsülése, akárcsak a mások általi megbecsülése: ezek a mások kollégái és mindazok a szerencsétlen sorsú emberek voltak, akikkel találkozott, és akik megmentésüket remélhették tőle.

Marianne fájón vágyott rá, hogy ismét megtapasztalja önbecsülése és a környezete megbecsülése összhangját. Egész további életében ez után a tapasztalat után kutatott. Sajnos a körülmények nem tették lehetővé számára, hogy még egyszer elérje a teljes összhangot önbecsülése és a mások általi megbecsülés között – életének ez a beteljesítetlen aspektusa pedig folyamatos feszültség forrása lett számára. „Örökös identitásválságban vagyok” – ahogyan ő maga fogalmazott.

Az identitás-diszharmónia belső és külső forrásai

Az egész valószínűleg tizenéves korában kezdődött, amikor apja a nagy gazdasági világválság idején elveszítette a megtakarításait és állását Debrecenben, így a család Budapestre költözött. Marianne hirtelen azon találta magát, hogy a kényelmes, felső középosztálybeli létből családja szűkölködővé

lett, ő pedig nem tud lépést tartani a nála jobb módú osztálytársaival, ami a tizenéves lányok számára általában fontos materiális dolgokat illeti.

Kirekesztése ezután komolyabb méreteket öltve folytatódott, amikor még több lealacsonyító, megaláztató tapasztalatra tett szert és kirekesztést élt át előbb az iskolában, majd később a munkahelyein is, azért, mert zsidó családba született.

Próbálván fogódzót találni, hogy mi lehet Marianne „identitásának magja" (az identitásnak az a része, ami a felnőttkorban jellemzően nagyjából stabil marad), megkérdeztem tőle: „Milyen életről álmodtál a háború után?"

> Mindig is kényelmes életre vágytam. Nem gazdagságra, hogy a luxusban sütkérezzem, hanem csak hogy pénzügyileg kényelmes életem legyen, és egy festői faluban vagy kisvárosban élhessek Angliában, egy rendes angol férfi feleségeként, gyerekeim legyenek és felsőfokú végzettségem, és hogy egynémely dologban szakmailag kitűnhessek, és ne éljek túl messzire a kulturális központoktól, hogy hébe-hóba elmehessek színházba, koncertekre, múzeumba, és tanult emberek társaságát élvezhessem. Elképzelt életemben nagy jelentőségre tett szert, hogy egy szorosan összetartó közösséghez tartozhassam, amelynek tagjait kedvelem és tisztelem, és amelynek érdekeit szolgálhatom, amennyire csak tudom, és akik cserébe elfogadnának, kedvelnének és megbecsülnének engem, így aztán mindig számíthatnék a megértésükre és a barátságukra. Egy kedves, nyitott, toleráns közösség vezető helyet foglalt el a vágyaim között.
>
> Ki vagyok én? Egy emberi lény, a legtöbbekéhez hasonló szükségletekkel és vágyakkal és törekvésekkel, aki ellene van mindenfajta nemzeti hovatartozáson, fajon, születési vagy lakóhelyen, valláson vagy társadalmi rangon alapuló előítéletnek. Már igen korán is a személyes kvalitásaik alapján ítéltem meg az embereket, és az alapján, hogy kényelmesen érzem-e magam a társaságukban (ami nem azt jelenti, hogy feltétlenül mindenben egyet kell értenünk). De életem legnagyobb részében a közvetlen környezetem arra kényszerített, hogy elrejtsem a valódi énem bizonyos részeit, a származásomat, és hogy a véleményemet tartsam meg magamnak. Gyakran titkolnom kellett a vallást, amelybe születtem, vagy amelyre önszántamból áttértem, a származási országomat vagy határozott véleményemet valamilyen kérdésben, hogy megpróbálhassak beilleszkedni abba a közösségbe, amelybe aktuálisan belecseppentem. De ez a beilleszkedés soha nem volt teljesen sikeres.

Észszerűnek tűnik a következtetés, hogy az egymással ütköző feszültségei – miközben belsője az egyik irányba terelte, a külső nyomás a másik irányba taszította – vezetett nála a stresszhez, depressziós időszakokhoz, szorongáshoz,

kétségekhez és alkalmanként egészségügyi (gyomor) panaszokhoz. Ennek egyik következményeként ez a ragyogóan intelligens és asszertív nő még ma is gyakran mentegetőzik, és bizonytalan abban, hogy vajon a „helyes dolgot" mondta vagy írta-e. Ugyanakkor a személyiségének van egy másik oldala is: időnként verbálisan kirobban belőle az „intolerancia", amit olykor egészen apró-cseprő ügyek váltanak ki. Ez vélhetően akkor történik meg, amikor már nem bírja többé magában tartani a feszültséget.

Élethosszan gyűlő feszültségeinek egyik forrása a nemzetisége. Finoman fogalmazva is vegyes érzései vannak magyar származásával kapcsolatban. Negatív tapasztalatait a következőképpen foglalja össze:

> Tekintettel arra, milyen sok magyart láttam a holokauszt alatt olyan tevékenységek közben, amelyek a legkevésbé sem tüntették fel kedvező fényben őket; és arra is, hogy nem lehettem egyenrangú állampolgár abban az országban, amelyet én és a szüleim hazánkként szerettünk; és hogy még évtizedekkel később is (amikor Magyarországra látogattam) antiszemita megnyilvánulásokat észleltem, úgy döntöttem: jól van, ha egyszer a magyarok kiutasítottak maguk közül, akkor innentől fogva én sem tekintem magam magyarnak. Azt akartam, hogy egyszerűen csak emberként ítéljenek meg, akinek megvannak a maga szükségletei, érzései és törekvései, éppúgy, mint bárki másnak, és így ne kelljen tovább kitartanom magyar nemzeti identitásom mellett.[108] Ez volt az egyik ok, amiért ki akartam vándorolni.

A tisztesség kedvéért: Marianne korábban hangoztatott kritikai megjegyzései, hogy mennyire bántja, hogy a vészkorszak alatt olyan sok antiszemita magyar gyülölködő volt, fokozatosan enyhültek vagy szertefoszlottak, részben annak köszönhetően, hogy a 2019-es budapesti látogatása alkalmával számos nagyfokú érzékenységgel bíró magyarral találkozott. A magyarok iránti ma már elnézőbb viszonyulásához hozzájárult a tény is, hogy

> ...a számos év alatt, amiket Angliában és Svájcban töltöttem, azt tapasztaltam, hogy még ezekben a liberális nyugati demokráciákban is sok az intoleráns, előítéletes ember, ideértve az antiszemitizmust, a katolikusellenességet és így tovább. Így aztán megértőbb és toleránsabb lettem az emberi gyarlóságokat illetően, és már nem ítélkezem minden egyes magyar felett a korai tapasztalataimra alapozva.

A vallás szintén örök feszültség forrása volt Marianne életében. Hadd helyezkedjem ismét a botcsinálta pszichológus szerepébe, és soroljam el azokat a negatív és pozitív tapasztalatokat, amelyek (elmondása szerint) a zsidókkal

(tehát nem a judaizmussal – itt fontos különbséget tenni) és a keresztényekkel kapcsolatban érték.

Tapasztalatai zsidóként

Marianne soha nem merítkezhetett meg a judaizmusban, mint vallásban. Igaz, hogy kisgyermekként a nagyünnepeken ő is elment a zsinagógába, és ma is fel tudja idézni a héber ima szavait, amelyeket nagyanyjától hallott esténként, de ezek csak felületes találkozások voltak a judaizmussal, mint hitrendszerrel és vallási gyakorlattal. Ennél sokkal elevenebb, mély sebeket ejtő volt mindent átható és személyes tapasztalata az antiszemitizmussal az, hogy teljes erővel érezte a rá nehezedő súlyát az egyre szigorodó zsidótörvényeknek, és hogy a háború alatt és közvetlenül utána érezte a magyar társadalom jelentős részének megvetését a zsidók irányában. A Zsidó Tanácsnál szerzett tapasztalatai pedig maradandó rossz emléket hagytak benne (hogy jogosan vagy sem, az más kérdés) a budapesti zsidók vezetőivel kapcsolatban. Egy másik emlékezetes epizód, amelyet felidéz, az volt, amikor első angliai útja során hallotta, hogy a cionisták Palesztinában véres harcokat vívnak a britekkel, megpróbálván kiűzni őket, és hogy abban az időszakban a briteket látták a fő akadályának, hogy a zsidók meg tudják alapítani saját államukat.

> Hogy követhették el a cionisták azokat az aljas terrorcselekményeket a britek ellen, akik annyi áldozatot hoztak a nácikkal vívott harcukban? A britek (és a szövetségesek) győzelme volt az egyetlen esélyünk a túlélésre, nekünk meg Magyarország és Európa többi üldözött zsidóinak is, akik száma rohamosan fogyatkozott.[109]

Tapasztalatai a kereszténységgel

Fogékony gyerekként számos pozitív tapasztalat érte e hit képviselőivel és szimbólumaival kapcsolatban: Debrecenben időnként elvitték egy katolikus templomba, ahol megmártózhatott Máriának, Jézus anyjának irgalmas tekintetében; a tanárokkal és apácákkal abban a három keresztény intézményben, amelyekkel kapcsolatba került Budapesten; és az anglikán egyházzal, ahová iskolai csereútja alkalmával a fogadó családja vitte el vasárnaponként, és ahol a lelkész az üldözött zsidókért imádkozott.

Noha csak spekuláció a részemről, de hihetőnek tűnik, hogy Marianne e véletlen találkozások során szerzett személyes tapasztalatai a két vallás képviselőivel a személyisége kialakulásának szempontjából legfogékonyabb időszakában nagyban hozzájárultak a sokkal későbbi döntéséhez, hogy hivatalosan is áttérjen, először a skót presbiteriánus vallásra, majd később a római katolikus hitre. Ám

ezek a „áttérések” egy újabb „identitásprobléma” forrásai lettek számára. Amint egyszer szarkasztikusan megfogalmazta: „Vajon magyar zsidó vagyok vagy svájci római katolikus?” A feszültség akkor vált akuttá, amikor elrejteni vagy letagadni kényszerült zsidó vallási hátterét, amit még Svájcban is nagyon sokáig meg kellett tennie. Az is minden alkalommal megterhelő volt számára, amikor megkritizálták (vagy amikor ő maga rejtett kritikaként értelmezte az áttérésével kapcsolatban neki szegezett kérdéseket), és ez arra késztette, hogy hosszadalmas – védekező – magyarázkodásba kezdjen azzal kapcsolatban, amit tett, és hogy kicsoda ő valójában.

Magyarázkodása lényege úgy foglalható össze, hogy szilárdan hisz egy Isten létezésében, de ez mindig ugyanaz az Isten, függetlenül attól, hogy melyik nagy monoteista valláson keresztül szólítja meg az ember:

> A vallásgyakorlás bármelyik helyén gyújtok is gyertyát, ugyanaz a jó érzés jár át, mint amikor anyám gyújtotta meg a péntek esti gyertyákat debreceni otthonunkban. És ilyenkor egyszerűen csak rá gondolok, és az iránta érzett szeretet jár át.

Kiegyensúlyozott és termékeny élet

Egy lépést hátrálva az eseményektől magabiztosan megállapíthatjuk, hogy Marianne svájci élete mindent összevetve boldog és eredményes volt. Identitásproblémáit bőven ellensúlyozta számos áldás, amelyben fiatalsága megpróbáltatásai után része volt.

Örömmel idézi fel, hogy Felixszel történt megismerkedése 1948-ban, Londonban milyen változásokat hozott az életébe:

> Egy teljesen új univerzumot nyitott meg előttem. Nemcsak a zenében meg a kultúra egyéb területein, hanem egy egész új világot, végtelen lehetőségekkel. Mindig bátorított és támogatott, hogy fejlesszem a személyiségemet és a képességeimet; hogy emberileg fejlődjem. A türelme és empátiája pedig segítettek, hogy meg tudjak birkózni a Magyarországon a német, majd az orosz megszállás alatt átélt traumatikus tapasztalataimmal. Szeretettel emlékszem vissza a számos csodálatos élményre is, amelyekben gyakran volt részem, amikor szerte a világban konferenciákra vitt magával.

Másrészt az tette boldoggá, hogy megszületett előbb a fia, Claude, majd a lánya, Viviane. Mindketten szép karriert futottak be. Ma már van két szépen boldoguló fiúunokája is. A családban mindannyian egymás támaszai, különösen mióta

Felix 1994-ben elhunyt. Marianne hálát érez azért is, hogy Svájcban anyagi jólétben élhet.

Ezeken túl Marianne jogosan büszke a saját szakmai teljesítményeire, amelyeket második, fogadott hazájában elért. Befejezte egyetemi tanulmányait; pszichológiát hallgatott a brit Open University-n; angolt tanított külföldieknek; felfedezett egy tökéletesített nyelvtanítási módszert, majd a téma szakavatott tudójaként számos sikeres előadást tartott Svájcban. Sok éven át az Eastman Kodak francia-német-angol tolmácsaként dolgozott. Mindemellett szakértője lett az egzotikus vegetáriánus konyhának, és népszerű kurzusokat tartott e témában. Egészében véve Marianne hálás a „sok angyalért", akik megvédték őt, és átsegítették néhány rendkívül nehéz időszakon az életében.

Nagyhatású személyek Marianne életében

Székely Iván volt az első személy (családján kívül), aki nagy hatással volt rá, egy fiatalember, alig pár évvel idősebb Marianne-nál, de jóval tapasztaltabb. A Zsidó Tanácsnál találkoztak, és Marianne neki köszönheti az életét nagyban formáló tapasztalatokat, melyeket Wallenberg munkatársaként szerzett, ahol ismét munkatársak voltak.

Beszélgetéseinkben Iván neve oly gyakran felmerült, hogy végül nekiszegeztem a kérdést: „Szóval mi volt veled és Ivánnal a háború alatt és után?"

Tudom, mire célzol. Valójában Iván és köztem nem volt romantikus kapcsolat a háború alatt, noha én valószínűleg hajlottam volna rá, ha ő kezdeményezi. Később megtudtam, hogy Iván kivándorolt az Egyesült Államokba, megházasodott, és gyógyszerészként dolgozott valahol abban a nagy országban. 1955-ben meghívást kaptam a rochesteri Kodak-központba – a céghez, amelynek sok éven át dolgoztam Renensben (Lausenne közelében) tolmácsként. A férjem, Felix is elkísért.

12. Szekely Ivan az USA-ban
(Az USA-ban Ivan kihagyta a neve diakritikus jeleit.)

A reptéren kocsit béreltünk, és a keleti parttól Rochesteren át elautóztunk egészen Kaliforniáig. Minden városban, ahol áthaladtunk,

végigböngésztem a telefonkönyveket Székely Iván neve után kutatva. Végül Palo Altóban (Kaliforniában) leltünk rá. Iván úgy nézett ki, akkor, ahogy egy művész megörökítette őt a 12. számú képen.

Iván és az akkori (második) felesége, Margeurite, pár napra meghívtak minket magukhoz. Még éveken át kapcsolatban maradtunk, és Iván párszor meglátogatott minket Svájcban. Aztán ismét újraházasodott, és megszakadt köztünk a kapcsolat.

Évtizedekkel később, miután a történetem [*There but by the grace of God go I* – „Isten kegyelméből vagyok”] megjelent az interneten, Iván özvegye a harmadik házasságából, Lynn Szekely, kapcsolatba lépett velem, hogy amit csak lehet, megtudhasson Iván háborús tapasztalatairól a Mentő Missziónál. 2011-ben Lynn és unokahúga – Darlynn Slosar, aki őrzi Iván iratait – meglátogattak engem kerzers-i (Bern-melletti svájci) otthonunkban. Több napon át vendégül láttuk őket, ugyanakkor, amikor Forgács Gábort és feleségét Katit Budapestről (Gábor is Wallenbergnek dolgozott, mint Iván). Együtt idéztük fel a régi emlékeket.

Forgács Kati (Gábor özvegye) így emlékszik vissza a 2011-es látogatásra:

Amikor férjemmel, Gáborral, meglátogattuk Marianne-t otthonában, felelevenítették a régi emlékeket, hogy valaha, a vészkorszakban együtt dolgoztak a Mentő akcióban. Érdekes volt látni, ahogy most egymást ölelve próbálták igazolni, ki – miért hallgatott 60 évig. Az okokat vizsgálva Gábor a hazai rendszer miatt, Marianne a családja miatt. Más-más volt a motiváció, de mindenképp valami félelem bírta hallgatásra őket évtizedekig. De az együtt töltött tíz nap alatt felszabadultak a hallgatás béklyói. A könnyes és megható találkozás alatt kinyíltak az emlékezés ablakai és a hatvan év sem tudta elhomályosítani az emlékeket.

13. Lynn Szekely, Forgács Gábor, Darlynn Slosar és Marianne, Kersers 2011

14. Marianne és Forgács Kati, Budapest 2019

*** * ***

Marianne a szerzővel folytatott beszélgetései során újra meg újra felmerült az identitásprobléma, ami élete nagy részében elkísérte. „Sikerült valaha is megoldanod magadban a vallási identitás problémáját, amellyel olyan gyakran kellett szembesülnöd?”

Igen, szerencsém volt, mert később az életemben rátaláltam valakire, aki segített feloldani ezt az identitásommal kapcsolatos dilemmát. Egy karizmatikus jezsuita pap, a Biblia-tudós és judaisztika-kutató, valamint zsidóbarát dr. (fényképe balra) bad schönbrunni szemináriumai világították meg előttem a 2000-es évek elején, hogy a keresztény hit gyökerei az Ótestamentumban és a zsidó hagyományban találhatók. Ő tanított meg arra, hogy az identitásomnak nem kell vagy-vagy alapúnak lennie. Szűz Mária zsidó anya volt.

15. Jezsuita pater, Dr. Christian Rutishauser

* * *

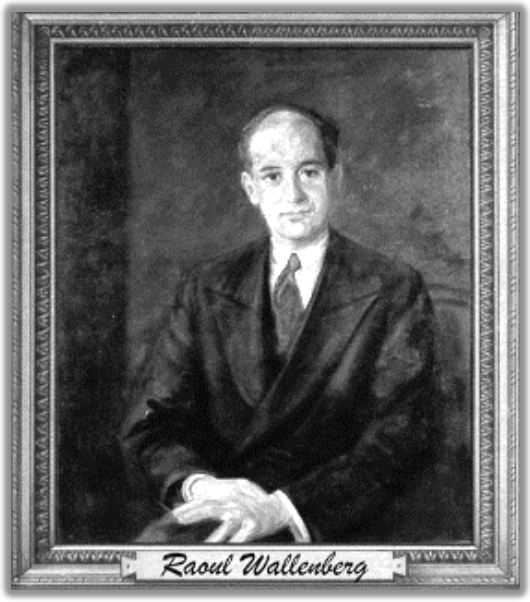

Wallenberg emlékéhez tartozik megemlítenem (folytatja Marianne), hogy itt látható az az egyetlen hiteles festmény, melyet Dombrovszky László festőművész készített 1944-ben (melyet Wallenberg stábja rendelt meg a híres magyar festőtől).[110]

16. Raoul Wallenberg portréja, amihez modellt ült 1944 szeptemberében

Marianne sosem szűnik meg emlékezni arra az időszakra, amelyet a svéd Mentő Missziónál töltött 1944-ben:

> Kétségtelenül Raoul Wallenbergnek – ennek az igazi hősnek, aki oly sok életet mentett meg önzetlenül – köszönhetem, hogy túléltem a német megszállást és a magyar nyilaskeresztesek rezsimjét Budapesten. Kiváltságos helyzetben volt, aki az ő missziójában dolgozhatott, és így láthatta, mekkora empátiát érzett Raoul az üldözött emberek iránt, és megfigyelhette, ahogyan az íróasztalánál ülve dolgozik, néha éjszakába nyúlóan. Nemcsak az életemet mentette meg, hanem ő látott el azzal az önbecsüléssel is, amely aztán velem maradt, és az élet számos megpróbáltatásán átsegített.

*** * ***

17. Marianne otthonában, a szerzővel, 2018, Svájc

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az angol szöveg végén található a **bibliográfia**. A magyar nyelvű források címét angolul is megadjuk, de a más nyelvű források címét csak az eredeti nyelvükön.

KERETES SZÖVEGEK FELSOROLÁSA

1. Miért lépett szövetségre Magyarország Németországgal?
2. Miért szállták meg a német csapatok Magyarországot?
3. A holokausztban meggyilkolt magyarországi zsidók száma
4. Hogyan „támogatták” a magyarok a holokausztot?
5. Néhány magyar, akik az életüket kockáztatva mentettek zsidókat
6. Az Auschwitz-jegyzőkönyvek
7. Wallenberg és sofőrje szovjet fogságba kerüléséről
8. A „nemzetközi gettó”
9. Semleges államok diplomatáinak mentései Budapesten
10. Carl Lutz és az Üvegház
11. Wallenberg pályaudvari mentőakciói, november 29-től
12. Egy embermentő tanú: mi történt a Józsefvárosi pályaudvaron?
13. Wallenberg karácsonya, 1944
14. Az „identitás” pszichológiai alapjai

A FOTÓK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK FELSOROLÁSA

1.Marianne és a szerző, Holokauszt Emlékközpont, 2019. június 23.
2. Wallenberg-emlékbélyegek: Magyarország és Kanada
3. Egy tipikus *Schutz-Pass* dokumentum
4. Székely Iván munkaigazolványa a Svéd Mentő Missziótól
5. A svéd követség háború alatti épülete
6a. Archív fotó Calvin tér és Üllői út 2-4. sz. épület
6b. A lebombázott Üllői út 2-4. sz. épület
7. Kérvényezők tolakodnak az Üvegház előtt
8. Cipők a Dunaparton emlékmű
9. Marianne 1944-ben, 22 évesen
10. Wallenberg a deportálandó munkaszolgálatosokat menti a Józsefvárosi pályaudvaron
11. Marianne fiatal férjes asszonyként, 28 évesen, és férje, Felix
12. Szekely Ivan az USA-ban
13. Lynn Szekely, Forgács Gábor, Darlynn Slosar és Marianne, 2011, Svájc
14. Marianne és Forgács Kati, 2019, Budapest
15. Jezsuita pater, Dr. Christian Rutishauser
16. Raoul Wallenberg portréja, 1944 szeptember
17. Marianne otthonában, a szerzővel, 2018, Svájc

A FOTÓK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK FORRÁSAI

Szerzői képek: 1. 17.
Marianne Vaney tulajonosi engedély: 9. 11.
Forgács családi archívum: 13. 14.
Darlynn Slosar engedélyével: 4. 12.
Nina Lagergren saját kollekció felajánlásával. Karl Gábor fotója: 5.
Veres Tamás, forrás: Holokauszt Enciklopédia: 10.
Dr. Christian Rutishauser engedélyével: 15.
Dombrovszky Ninette engedélyével: 16.
Szabadon felhasználható internetes képek: 2. 3. 7. 8.
Cipők a Dunaparton *(A kompozíció ötletét Pauer Gyula Kossuth-díjas szobrászművész és filmrendező barátja, Can Togay találta ki.)*
Kiscelli Múzeum, Budapest engedélyével: 6.

JEGYZETEK

[1] A Wallenbergről szóló több tucat könyv és több ezer cikk közül számos erősen részrehajló képet fest az embermentőről. Egy részük (ismétlődően) olyan hősi tetteket tulajdonít neki, amelyek sosem történtek meg; mások túlzásokba esvén nemcsak a valótlan történeteket leplezik le, hanem a dokumentált történéseket is hamisaknak állítják be. E könyv Wallenbergről szóló fejezete – akárcsak a Marianne-ról szólók – a tényekre szorítkozik, a dokumentáció a végjegyzetekben kapott helyet. A Wallenberg életét, tetteit és végzetét bemutató tanulmányok közül a legátfogóbbak és legtárgyilagosabbak közé tartozik Carlberg, *Wallenberg*; és Jangfeldt, *Hero*. További idevágó tanúságtételek és dokumentumok lelhetők fel az alábbi weboldalon: http://www.raoul-wallenberg.eu/researcher/susanne-berger/.

[2] Az eseményen készült videofelvétel megtekinthető: *https://www.youtube.com/watch?v=a8Y7dwIZfv8&feature=youtu.be*

[3] Részben kivétel ez alól, hogy 2004-ben, papja és Wallenberg-kutatók ösztönzésére megírta rövid önéletrajzát *There but by the grace of God go I* [„Isten kegyelméből vagyok”] címen, a Raoul Wallenbergről íródott számos tanúságtétel egyikeként. Elérhető a Wallenbergnek emléket állító hivatalos weboldalon: a bibliográfiában *Testimonies* cím alatt található.

[4] Vaney, *Grace of God.*

[5] A székelyek ma is jelentős kisebbség Erdélyben. Úgy hitték róluk, hogy igazi magyarok, akiket évszázadokkal ezelőtt telepítettek oda a magyar határ védelmére. A székely szó jelentése „határvédők”. A székely szombatosok eredetileg egy protestáns felekezet. A reformáció alatt, a 16. században vált ki az erdélyi unitárius hitfelekezetből, elutasítván a kereszténység szentháromságának dogmáját (más szóval antitrinitáriusokká lettek), és életük vezérfonalának a bibliai Ótestamentumot vallották. Ezért is nevezték őket „zsidózóknak”, szombatosoknak.

[6] Vaney, *Grace of God.*

[7] *Uott.*

[8] *Uott.*

[9] *Uott.*

[10] A magyarországi zsidók gyakran idézett 800–825 000-es száma (beleértve a 1938–1941 között visszacsatolt területeken élőket is) azokra vonatkozik, akiket a faji törvények alapján abban az időben zsidónak tekintettek. Ebbe beletartozott nagyjából 250 ezer korábban már kikeresztelkedett

zsidó is. Még ha csak az egyik nagyszülő született is zsidónak, a leszármazottai akkor is annak számítottak.

[11] Igazán ajánlok egy rövid, velős és illusztrált összefoglalót arról, hogyan született meg a náci Németországban a „zsidókérdés végső megoldása" (*Final Solution)* és azt hogyan valósították meg Európa-szerte. A 11 perces videó semmiféle szörnyűséget nem ábrázol, és ebből kifolyólag talán még drámaibb: *https://youtu.be/GPXPjZurupc* .Szintén ajánlok egy 6 perces kiegészítő videót, *Auschwitz,* https://www.youtube.com/watch?v=ubZH1j_zDMk&feature=youtu.be arról, hogy a haláltábort hogyan hozták létre és milyen módon működött, fókuszálva a 400 ezer magyar zsidó deportáltak érkezésére és sorsára. A héber hangot lehet halkítani vagy kikapcsolni, mivel az egymást követő foto-slide-okon megjelennek a jól olvasható angol szövegek.

[12] Molnár Judit arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon a „zsidókérdést" hivatalosan csak 1942-ben vetette fel a kormánynak a Harmadik Birodalom. Molnar, *Nazi*.

[13] Volt azonban egy-két ország, melynek lakossága mindent megtett, sikeresen, hogy a zsidókat mentse: Dánia például a többségüket átszöktette Svédországba.

[14] A felelősség németek és magyarok közti megoszlása egy vég nélküli és máig le nem zárult vita tárgyát képezi Magyarországon (ellentétben Németországgal, ahol a náci rezsim felelősségét az azt követő kormányok teljességgel elismerték, és jelentős kompenzációt nyújtottak a holokauszt túlélőinek, esetenként még a leszármazottaiknak is). Magyarországon az egymást követő Orbán-kormányok a történelmet hamisítják meg masszív erőfeszítéseikkel, hogy a magyarországi holokausztért kizárólagosan vagy nagyrészt a náci Németországra hárítsák a felelősséget. Az Orbán-kormányok hivatalos álláspontját legjobban a 2014-ben Budapest központjában emelt emlékmű példázza, amely Magyarországot egy, a német birodalmi sas által megtámadott Gábriel arkangyalként ábrázolja.

[15] Ránki, *Mozgásterek.*

[16] Az eltérések okai többek közt a következők: (1) eltérő a módszer, amely alapján a zsidókat azonosították: a vallásuk vagy a felmenők születési anyakönyvi kivonata alapján; (2) változóak a becslések azt illetően, hogy hány zsidó szökött titokban vidékről Budapestre, hogy megmeneküljön a deportálás elől; (3) hasonlóképp, más országokból is szöktek zsidók a magyar fővárosba az üldöztetés elől, és az ő számukat illetően is eltérnek a becslések; (4) annak ténye, hogy amint Németország elfoglalta Magyarországot, jelentős számú budapesti zsidó kezdett bujkálni a városban, és így őket nem rögzítették a hivatalos dokumentumokban; és (5) a munkaszolgálatra besorozott zsidó férfiak korosztálya többször is bővítve lett (egyre fiatalabbakat is besoroztak), így egy férfit különböző időpontokban eltérően számíthattak be munkaszolgálatosnak, budapesti lakosnak vagy távollévőnek.

[17] A „22-es csapdája" helyzetet, amelyben a Zsidó Tanács tagjai találták magukat, részletesen leírja a magyarországi Zsidó Tanács korabeli elnöke: Stern, *Zsidótanács*. Stern az emlékiratait közvetlenül a háború után, 1946-ban mondta tollba, nem sokkal halála előtt.

[18] Kezdetben (1944 májusának végén), a közel 36 000 budapesti lakóépületből 2681 épület lett csillagos ház, ahol ettől kezdve kizárólag zsidók lakhattak. Miután befolyásos keresztények tömegei panaszkodtak, hogy az épületeket, melyekben laktak, sárga csillaggal jelölték meg, az ilyen épületek számát körülbelül 2000-re csökkentették. Ezzel egyidejűleg a hatóságok úgy döntöttek: nem hoznak létre egy központi gettót Budapesten, mivel emlékeztek az előző évi varsói gettófelkelésre, és féltek, hogy a szövetségesek akkor a nem zsidó-lakta városrészeket vennék célba a légitámadásaikkal.

[19] Miután csatlakozott a Mentő Misszióhoz, Marianne elköltözött otthonról. A felszabadulás után, 1945. január végén, Marianne és szülei visszaköltöztek a Csáky utca 24. szám alatti otthonukba. A nyilas fosztogatások során - a bútorok kivételével - a legtöbb ingóságukat ellopták.

[20] Szita, *Túlélés.*

[21] Iván apja egy gyógyszertárhálózat tulajdonosa volt. A II. világháború előtt vegyészi és gyógyszerészi diplomát szerzett Magyarországon, és egy ideig Németországban is élt. Wallenberggel 1942-ben ismerkedett meg Budapesten, amikor Wallenberg éppen egyik üzleti útján volt Magyarországon (Forgács, *Emlék*, 47).

[22] Hihetetlennek hangzik, hogy egy Iván helyzetében lévő valakinek ilyen kiterjedt tudása lehetett az érkező svéd mentő missziójáról, nem igaz? De van rá elfogadható magyarázat, amellyel Wallenberg egy munkatársa szolgált: „Carl Ivan Danielsson, budapesti svéd követ (...) Wallenberg kiválasztott vezető munkatársaival kerülte az érintkezést. Ez alól kivétel csak Székely Iván volt, aki ugyan nem tartozott az első vonalbeli vezetők közé [Wallenberg Mentő Missziójában], de nyilvánvalóan még korábbi, békésebb időszakból való ismeretség lehetett." (*uott.*, 17.)

[23] Egy, a külügyminiszteréhez címzett leveléből, 1944. július 11-i dátummal.

[24] Arról, hogy miért nehéz megbecsülni, hány zsidó tartózkodott 1944 nyarán Budapesten, lásd a 16. jegyzetet.

[25] Anyai ágon, Benedicks nevű ükapja révén. Sofie egy zsidó ékszerész, Mikael Benedicks lánya volt, aki a 18. század végén vándorolt be Svédországba Észak-Németországból. Carlberg, *Wallenberg*, 101. Büszke is volt erre, és feljegyzések szerint erős túlzással emlegette zsidó származásának mértékét: „Soha nem lehet legyőzni olyasvalakit, aki olyan, mint én: egyszerre Wallenberg és félig zsidó" (Bierman, *Righteous*, 25).

[26] Jangfeldt, *Hero*, 237.

[27] Wallenberg úgynevezett „Nansen-tervének" összefoglalásáért l. *uott.*, 291–298.

[28] Langfelder története olvasható az alábbi könyvben: Szita, *Wallenberggel*.

[29] Zsidó munkaszolgálatosok egy nagy munkacsapatát vezette, és különösen jó elbánásban részesítette őket: még bújtatott is más egységektől megszökött munkaszolgálatosokat. Ocskay a mentési tevékenységben is segítette Wallenberget. (Ember, *Wallenberg*, 112–113.)

[30] Carlberg, 365–367, és Sweden, *Report*, 47.

[31] Carlberg, 594.

[32] A SMERSH (oroszul a „Halál a Kémekre" név rövidítése) szovjet katonai kémelhárítási művelet volt, amely ezen a néven 1943 és 1946 között működött. A SMERSH átfogó történetét Vadim J. Birstein, *SMERSH* írta meg. Annak a története, hogyan kerültek kapcsolatba Wallenberggel, és kutatták át a budapesti Svéd Követséget, az idézett könyv 278–282. oldalain olvasható.

[33] Carlberg, 289, 400 és 508.

[34] Sztálin valószínűleg tudott a Wallenberg család régre visszanyúló üzleteiről a cári Oroszországban, majd később a szovjet iparral, mint ahogy azzal is tisztában volt, hogy a fiatalabbik Markus Wallenberg részt vett a szovjet-finn béketárgyalásokban.

[35] Birstein, *Blog* (l. 7. keretes szöveg): „Sztálin személyesen utasította a SZMERS-t, hogy tartóztassanak le két svájci diplomatát Budapesten: Harald Fellert és Max Meiert. Ez világos Abakumovnak a Vjacseszlav Molotovnak tett jelentéséből (aki rangban a második ember volt Sztálin után a szovjet hierarchiában): »Jelentem, hogy I. V. Sztálin elvtárs utasításának megfelelően [1945.] március 4-én kémelhárító szervek őrizetbe vették Harald FELLERt és Max MEIERt (...), és a SMERS [moszkvai] főhadiszállására vitték őket."

[36] A jelentés angol nyelvű szövege (a függelékek nélkül) elérhető a svéd külügyminisztérium honlapján: Sweden, *Report*.

[37] A számos részletes és dokumentált „utalás", amelyeket magas rangú szovjet hivatalnokok tettek svéd kollégáiknak, megtalálható Carlbergnél (a 16–19. fejezetekben), ahogy a már idézett

munkacsoport-jelentésben is (a 91–94.oldalon). Jól bizonyítja, hogy a szovjetek ki akarták cserélni Wallenberget, a két svájci diplomata párhuzamos esete, akiket a szovjetek Budapesten tartóztattak le, nagyjából Wallenberg foglyul ejtésével egy időben, majd állhatatosan tagadták, hogy náluk lennének, de végül 1946-ban csendben kicserélték őket Svájcban fogva tartott oroszokra. A szovjetek hasonló cseréket bonyolítottak le az olaszokkal és a dánokkal is (Carlberg, 491). A svédek azért nem követték a svájciak példáját, mert (1) igyekezvén javítani a kapcsolatukat a rettegett, hatalmas keleti szomszédjukkal, azt gondolták: a szovjetek tagadásának megkérdőjelezése csak felingerelné az oroszokat; (2) Staffan Söderblom, a moszkvai svéd nagykövet (1944–1946) kevéssé diplomata módjára „bizalmasan" közölte Sztálinnal és más szovjet vezetőkkel: biztosra veszi, hogy Wallenberg Magyarországon halt meg. Tanácsolta az oroszoknak, hogy ugyanezt feltételezzék, és továbbra is a tagadáshoz ragaszkodjanak a Svédországnak adott hivatalos válaszaikban. (Sztálin és mások természetesen azt hitték, hogy ezt a svéd kormány vezetői akarták így, mivel a „bizalmas" gondolatok megosztásának nem volt helye a magas szintű diplomáciában, kivéve ha érzékeny hivatalos üzeneteket állt szándékukban átadni); és (3) Osten Unden, az akkori svéd külügyminiszter, szintén kiemelten kezelte, hogy javítsák kapcsolatukat a Szovjetunióval; abban pedig elvből hajthatatlan volt, hogy az „életet az életért" kínáló cserekereskedelem erkölcstelen dolog, ezért megtiltotta, hogy diplomatái tárgyaljanak erről.

[38] Carlberg, különösen a 18. fejezet, és Sweden, *Report*, 93–98.

[39] Andrej Visinszkij államügyészként működött közre az 1930-as moszkvai kirakatperekben, amelyekben számos kommunista vezetőt távolítottak el, és küldtek a halálba Sztálin parancsára. 1940 és 1948 között külügyminiszter-helyettes volt Molotov kormányában, 1949 és 1953 között külügyminiszter.

[40] Carlberg, 485.

[41] A JOINT (az American Jewish Joint Distribution Committee, más néven JDC) New York-i székhelyű zsidó segélyszervezet. Az I. világháború alatt alapították. Rendkívüli jelentőségre tett szert a II. világháború alatt, amikor az üldözött európai zsidókat próbálták menteni, a helyi szervezetekkel együttműködve. Miután az Egyesült Államok belépett a háborúba, a JOINT-nak illegalitásba kellett vonulnia azokban az országokban, amelyeket a náci Németország lerohant vagy ellenőrzése alá volt. Mivel a JOINT együttműködött a Háborús Menekültügyi Bizottsággal, a kommunisták könnyedén beállíthatták az Egyesült Államok kémszervezetének.

[42] A kelet-közép-európai államokban a fő célpontok a helyi kommunista vezetők voltak, így például Magyarországon Rajk László és Kádár János, akiket azok a kollégáik állítottak bíróság elé, akik, mint például Rákosi Mátyás, a Vörös Hadsereggel érkeztek – miután hosszú időt töltöttek a sztálini Szovjetunióban, és gondos eljárással kiválasztották, majd kiképezték őket a feladatra.

[43] Az ÁVÓ (más néven ÁVH = *Államvédelmi Hatóság)* Magyarország titkosrendőrsége volt 1945 és 1956 között.

[44] Milyen kényelmes: egy összeesküvő zsidó doktor, aki kapcsolatban áll a JOINT-tal! A munkacsoport jelentése részletesen leírja – Benedeknek a börtönből történt szabadulása után, Svédországban adott vallomása alapján –, hogy milyen kínzásokkal próbálták beismerésre kényszeríteni (126–128).

[45] Állítólagos, de nem valódi „bűne" az volt, hogy a gazdag zsidókat pozitívan megkülönböztette, és megbüntette azokat a szegény zsidókat, akik panaszkodni merészeltek az egyenlőtlen bánásmód miatt: németországi kényszermunkára küldte őket, ahol sokan odavesztek. Azzal is vádolták, hogy zsidó nőket szállított nyilas férfiaknak, akik megerőszakolták őket. Stöcklert nem engedték ki; a börtönben zavart lett az elméje. Az 1956-os forradalom idején szabadult. Rokonai ezután Ausztráliába vitték, ahol huszonnégy órás ellátásra szorult, egészen 1960-ban bekövetkezett haláláig.

[46] A történet részleteiért l. Ember, *Wallenberg*, 119–121. és Ember, *Ránk.* Stöcklerről l. még Ungváry, *Budapest*, 23. A per előkészítésének és a vádlottak, valamint a „tanúk" további sorsának angol nyelvű leírásáért l.: Pethő, *Wallenberg.*

[47] Kiváló bizonyítéka ennek az a könyv, amelyet Wallenberg egyik budapesti svéd diplomatatársa, Lars Berg jelentetett meg Svédországban 1949-ben, *What Happened in Budapest* [Mi történt Budapesten?] címen (angolul később *The Book that Disappeared* [Az eltűnt könyv] címen adták ki újra: New York: Vantage Press, 1990. Az új cím azt a tényt tükrözi, hogy az eredeti, 1949-es megjelenés után mindössze pár nappal minden példány eltűnt a könyvesboltokból és a kiadóból is). Más követségi dolgozók úgy emlékeznek Bergre, mint aki lenézte és dilettáns diplomatának tartotta Wallenberget; továbbá ellenszenvet táplált Raoul számos, keményen dolgozó és életüket is veszélyeztető zsidó munkatársa iránt. *„Azok közé a nem kevés skandinávok közé tartozott, aki a zsidóknál jobban szerette a németeket"*, emlékszik vissza Forgács, *Emlék*, 28. A legszégyenletesebb azonban Berg könyvével kapcsolatban az a kapitális „nagy hazugság", miszerint Wallenberg elfelejtette, hogy vacsorára hívta Eichmannt a rezidenciájára, és amikor Eichmann végül állítólag megjelent, megkérte Berget, hogy az ő munkatársai készítsék elő a vacsorát, és annak Berg legyen a házigazdája a maga rezidenciáján. Ebből a képzeletbeli epizódból Berg egy teljességgel kitalált és karakteridegen beszélgetést „rekonstruált" Eichmann és Wallenberg között. Berget nyilvánvalóan az motiválta, hogy a saját egóját táplálja azáltal, hogy egy jól hangzó történet középpontjába helyezi magát, és hogy pénzt csináljon ebből a világraszóló hazugságból. Más szerzők – köztük a jól ismert Kati Marton is a Wallenbergről szóló könyvében *(Hero)* – előhozakodott ezzel a Hollywoodba illő történettel, és ezzel tovább terjesztette Berg hatalmas hazugságát.
A másik véglet azok a könyvek, amelyek túlzottan kritikusak Wallenberg tényleges tetteit illetően. Utóbbira jó példa Lajos, *Wallenberg*. Mint Karsai László utószavában megjegyzi: „Lajos Attila (...) [m]ítosz-romboló hevületében átesett a ló túlsó oldalára" (Lajos, *Wallenberg*, 248). Egy jó könyv, amely csak svédül és magyarul jelent meg: Kovács, *Alkonyat.*

[48] Marianne ösztönösen tudta, nem szabad úgy viselkednie, ahogy az a korabeli magyarországi nőkre, különösen a fiatal nőkre volt jellemző hasonló helyzetekben. Nem alázattal terjesztette elő ügyét a hatalommal bíró férfi előtt, hanem magabiztos és határozott volt a fellépése. Ez a személyiségjegye még ma, 97 évesen is érvényesül.

[49] 2004-ben Forgács Gábor, Wallenberg közeli munkatársa átfogó beszámolót írt az életmentő szervezetről és alkalmazottairól. (Forgács, *Wallenberg*). A már korábban idézett, *Emlék és valóság* című könyvében pedig öt alkalommal is említi Marianne-t, szintén ebben a minőségében.

[50] A legtöbb történész szemében az ebben az időszakban tanúsított tétlensége bűnössé teszi Horthyt a magyarországi holokausztban, még akkor is, ha a maga részéről úgy gondolta, okkal hallgat: mert azt hitte, Hitler így ígéretéhez híven visszahívja majd megszálló csapatait Magyarországról...

Ugyanekkor Horthynak az 1944. július eleje és október közepe között tett intézkedései világosan hozzájárultak ahhoz, hogy jelentős számú budapesti zsidó megmenekülhetett. Horthy életéről és a háború alatti döntéseiről elfogulatlanul és olvasmányosan számol be Turbucz, *Horthy*, különös tekintettel a 193–208. oldalakra).

[51] Szita, *Sorsok*, 63. és Lévai, G*ettó*, 234. Horthy még mindig reménykedett benne, hogy Hitler megtartja a szavát, és ha ő és kormánya demonstrálnák lojalitásukat a náci Németországhoz, akkor a német csapatok visszavonulnának. Horthy zsidók irányában megnyilvánuló attitűdje egyébként megmutatkozik az alábbi kijelentésből, amelyet Baky László hihetően neki tulajdonít: *„utálom a kommunista és galíciai [haszid] zsidókat, ki velük az országból (...) De (...) itt is vannak ugyanolyan jó magyarok a zsidók között, mind te meg én! Például (...)"* [és itt néhány igen vagyonos budapesti nagyiparost sorolt fel]. Lévai, *uott.*, 246.

[52] Itt fontos megjegyezni, hogy Horthy valójában nem rendelhette és nem is rendelte el közvetlenül a deportálások leállítását, mivel nem volt a kezében végrehajtói hatalom. Csupán kérhette a kormányt a deportálások leállítására, amit meg is tett. Turbucz, *Kormányzó*, 89. jegyzet.

[53] Szita, *Túlélés.*

[54] Anger, *Wallenberggel* című könyve éleslátón ír a svéd követség mentőtevékenységéről. A védelmi irat idézett szövege a könyv 42. lapján olvasható.

[55] Carlberg, 243.

[56] Carlberg, 236–237.

[57] E „nagylelkűségnek" valószínűleg az volt az oka, hogy mind a náci Németország, mind magyar szövetségeseik nagyon igyekeztek jó diplomáciai kapcsolatot fenntartani a semleges Svédországgal és Svájccal, mivel ezek kulcsfontosságú kereskedelmi és üzleti partnereik voltak. Ez különösen nagy jelentőségre tett szert azután, hogy a szövetségesek gazdasági embargót vezettek be a Tengelyhatalmak ellen.

[58] A munkaigazolványt (Iván összes többi iratával együtt) unokahúga, Darlynn Slosar őrzi, aki beleegyezett, hogy itt közzétegyük.

[59] Wallenberg Budapestre érkezése után nem sokkal már napi nagyjából hatszáz jelentkező sorakozott fel a követség előtt. Amikor Per Anger augusztus 29-én visszatért stockholmi útjáról, több ezer zsidót talált odakint az utcán, a követség kertjében és szobáiban, amint egymást taposva tolongtak, hogy védelmi iratokat szerezhessenek (Jangfeldt, 171, 187–194). „A Wallenberg Minerva utcai Mentő Missziójába bejutni kívánó emberek sora több száz méternyire nyúlt, egészen le, a Dunáig" (*uott.*, 188).

[60] A híres Zwack Unicum Nyrt. (akkori és mostani) tulajdonosai gyártják a mai napig az Unicumot, a 80 fokos (40%-os alkoholtartalmú), negyven különböző gyógynövény és fűszer titkos receptjével készülő gyógynövénylikőrt. Az Unicum immár két évszázad óta Magyarország egyik nemzetközi hírű itala. A követség mellett álló villa Zwack Mici (Molnárné) tulajdonában volt.

[61] A nappali időszakban a legtöbb munkatárs a terepen végezte a feladatait, így csak az alkalmazottak egy részét kellett az irodában elhelyezni.

[62] Carlberg, 239.

[63] Forgács, *Emlék*, 59. Számos más budapesti épület is szállást adott svéd mentési irodáknak, védelmi iratokkal nem rendelkező zsidókat bújtatott, vagy ételraktárul szolgált a munkatársaknak, és később a nemzetközi gettó lakóinak. Az egyik ilyen épület a Jókai utca 1. szám alatt állt. Ebbe az épületbe behatoltak a nyilasok, és számos lakóját megölték. Egy másik a Hazai Bank épülete volt (a Deák tér közelében), amely egészen néhány évvel ezelőttig a háború utáni budapesti brit követségként szolgált.

[64] Carlberg, 291.

[65] Jangfeldt, *uott.*, 237.

[66] Forgács, *uott.*, 62–65.

[67] Meglepően sok cionista szervezet volt Magyarországon az 1930-as években és az 1940-es évek elején, noha tagságuk összességében csupán néhány ezer volt. Lásd Vámos György esszéjét: Salamon, *Keresztény* (228).

[68] Vámos, *Carl Lutz.*

[69] Részletek szintén Vámos, *Carl Lutz*.

[70] Az Üvegházról írt történetek és visszaemlékezések közül a leghitelesebb és legrészletesebb Vámos, *Carl Lutz* és Tshuy, *Dangerous.* Vannak szenzációhajhász kiadványok is, amelyek nagymértékben eltúlozzák a Lutz által megmentett zsidók számát, vagy például Krausz hősiességét Lutzéhoz képest. Az utóbbihoz tartozik, többek közt, Nedivi, *Krausz* héber (ivrit) nyelven írt könyve.

[71] A gátlástalanul zajló harcok Magyarország legértékesebb ipari eszközei némelyikének megszerzéséért zajlottak a Himmler irányította SS és a Göring irányította Luftwaffe között. Manővereik részletes leírásáért, amelyek során Kurt Becher SS-ezredesnek sikerült többségi tulajdoni részesedésre szert tennie a Weiss Manfréd Művekben az SS számára, Lévai könyvét érdemes kézbe venni: *A fekete SS „fehér báránya”*, 32–71. A *„fehér bárány”* Kurt Becherre utal, akia háború után félrevezette a nácik bűneit kutató amerikai és a német hatóságokat azzal, hogy a zsidók „megmentőjeként” állította be magát, így elkerülve, hogy számos bűnéért eljárást indítsanak ellene.

[72] Amikor a hatóságok a tömegben zsidók után kutattak, kisebb eséllyel igazoltatták azokat, akik nem néztek ki zsidónak, a felső tízezer nyelvén beszéltek, és magabiztosan viselkedtek. És egy hitelesnek tűnő keresztény születési anyakönyvi kivonat, „katonai eltávozási engedély”, vagy egy irat, amely szerint a tulajdonosa hadianyaggyárban dolgozott, legalább annyira hasznos lehetett, mint a *Schutz-Pass;* sok esetben hasznosabb is. Számos „Palesztina-igazolvány” hamis volt, melyeket a földalatti cionista ellenállók gyártották nagy mennyiségben az Üvegházban.

[73] Az európai holokauszt idején magasan a legtöbb igazi és hamisitott menlevelet és hasonló iratot Magyarországon gyártották, az ország üldözött zsidó személyeinek mentésére. Ezt a széles köru és különbözo tipusu akciót, melyben sok kulföldi diplomata és magyar és más nemzetisegü privát személy is részt vett – egy valódi “Hungaricum”—széleskörüen kutatta és dokumentálja a hamarosan megjelenő könyvében Szita, *Az Életek.*

[74] Braham, *Politics*, 1110–1115. Ez kapóra jött a nyilaskereszteseknek, mert elterelte a lakosság figyelmét a Vörös Hadsereg küszöbön álló megérkezéséről. Az ellenőrizetlen tömeges erőszak azonban akkora káoszba torkollott, hogy a Szálasi-kormány végül megpróbált szigorúbban fellépni a lincselések ellen, bár egyetlen nyilaskeresztes gyilkost sem vontak felelősségre a törvénytelen erőszak miatt, vagy azért, mert védtelen zsidókat rabolt ki.

[75] A magyar holokauszt első szakaszában deportáltak számát illető eltérés magyarázatáért l. a 3. keretes szöveg első bekezdését.

[76] Valdemar Langlet a svéd Vörös Kereszt képviselőjeként 14 éve élt Magyarországon, és folyékonyan beszélt magyarul. Útlevélszerű „védleveleket” adott ki, amelyek számtalan magyar zsidót mentettek meg a deportálástól. (L. Langlet, *Reign.*)

[77] A szóban forgó diplomaták a saját szakállukra tettek efféle kijelentéseket, hogy a zsidókat mentsék – noha kormányaik nyilatkoztak, hogy semmiféle körülmények közt nem fognak adni diplomáciai elismerést Szálasi rezsimjének.

[78] Karsai, 344–356.

[79] Pelle, *Holokauszt*, 13–14. Rudolf Höss (1900–1947) az auschwitz-birkenaui megsemmisítőtábor parancsnoka volt egészen addig, amíg Himmler 1944. október végén el nem rendelte a gázkamrák megsemmisítését, és utasítást nem adott az osztrák erődítmények védelmi célú megerősítésére. Érdekesség, hogy Höss felelt az úgynevezett *Südostwall* megépítéséért a magyar-osztrák határon.

[80] Lévai, *Gettó*, 262. és Karsai, 358–359.

[81] Szálasi naplója számításokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a 400 ezer zsidó korábbi deportálásával, akik közül mindenki napi 12 órát tudott volna dolgozni, az első szakasz tömeges deportálásai miatt Magyarország négymillió munkaórát „veszített el” naponta (Karsai, 34).

[82] November végére bekerítették a központi gettót, amely Budapest egyik legjelentősebb zsidók lakta környékén helyezkedett el, a hatalmas Dohány utcai zsinagógát körülvevő területen. A megmaradt zsidók többségének, köztük a szerzőnek is, december első napjaiban ode kellett átköltöznie.

[83] Idézi: Szita, *Halálerőd*, 79.

[84] Pelle, *Holokauszt,* 40.

[85] Jangfeldt, 219.

[86] A kommunisták vélt ellenségeinek kivégzési parancsa sok esetben egyenesen Szamuelytől érkezett. Voltak olyan esetek, amikor végignézte a kivégzéseket, és még előtte elrendelte, hogy kínozzák meg az áldozatokat, néha a családjuk szeme láttára, beleértve a gyerekeket is. (Bödők, *Szamuely*.) Haláláról és eltemetéséről több – bizonytalan – változat maradt fenn.

[87] Jangfeldt, 219.

[88] Jangfeldt, 221. A résztvevők közt volt Krausz Miklós és dr. Körner, a svájci, illetve a portugál követség képviseletében.

[89] *Uott.*, 221. Batizfalvy beszámolójának további részleteiért és más szemtanúk visszaemlékezéseiért l. Randolph Braham, 1123–1126.

[90] Idézi Jangfeldt, 223.

[91] A „mások" között, akiket Wallenberg megmentett, volt a 14 éves Zvi Erez, valamint az ő anyja, nagynénje és még egy lány (*uott.*, 222–223). A háború után Erez Izraelbe vándorolt ki, és ott később cikkeket írt a magyar holokausztról.

[92] 1944 októberére a Mentő Misszióban változatos csapatok dolgoztak: a mentési, az orvosi és az ellátmányozó csapat (akik arról gondoskodtak, hogy a missziónál dolgozók és a svéd védett házak lakói ne szenvedjenek hiányt élelmiszerben), továbbá egy szállítmányozási csapat, akik néhány, a Missziónak adományozott személygépkocsit vezettek (a sofőrök zsidó munkatársak voltak). Az egyes „munkacsoportok" felelősségi köreit és vezetőit Carlberg említi, 292–314. A Schützling-Protokoll alosztály körülbelül 10 emberből állt. Ők folyamatosan kezelték a telefonokat, amelyeken keresztül Wallenberg informátorai közvetítették, mi történik a terepen, igazi hősök voltak. Wallenberg hozzájuk fordult, ha megítélése szerint olyanná vált a helyzet, hogy mentőcsapatot kellett küldeni zsidók kihozatalára, mert a küszöbön álló deportálással vagy halállal néztek szembe.

[93] A szóban forgó mentőakciót megemlíti Gersten, *Conspiracy*. Ez egy 17 éves magyar lány, Herzog Miriam történetét idézi fel, akit igen rossz állapotban egy Hegyeshalomhoz közeli magtárban tartottak fogva. Túlélte, Wallenbergnek köszönhetően (52). A korábban leírtakat megerősítő történet Herzog Miriam háború utáni visszaemlékezésén alapul, amely elérhető a Jad Vasem weboldalán (Herzog, *Testimony).*

[94] Itt már két vagy több mentő missziós autó várakozott vezetőstül, hogy a kiengedetteket a nemzetközi gettóba szállítsák.

[95] November 20-ra az újonnan besorozott nők nagy részét már átszállították Németországba a hegyeshalmi határátkelőn keresztül. Ettől kezdve sokakat a közeli, osztrák védelmi vonalakra vittek át munkaszolgálatra; másokat a dachaui, ravensbrucki, spandaui vagy oranienburg-sachsenhauseni táborokba szállítottak, ahol sokuk odaveszett (Szita, *Sorsok,* 84).

[96] Braham, 1129.

[97] Wallenberg különösen tevékeny volt abban, hogy svéd védelmi iratokkal rendelkező egyéneket és csoportokat kutasson fel a különböző területeken állomásozó munkaszolgálatosok között. Az ilyen esetekben rendszerint felkereste Ferenczy Lászlót, a nyilas kormány egyik vezető hivatalnokát, aki a zsidó ügyekért felelt, hogy megbizonyosodjék: a svéd védelmi iratok tulajdonosait ugyanazon elbánásban fogják részesíteni, mint a „különleges külföldi munkaszolgálatosokat". Miután Ferenczy szóbeli beleegyezését megkapta, egy emlékeztetőt küldött neki, amelyben megerősítette, hogy miben egyeztek meg. Számos ilyen Wallenberg-féle, Ferenczynek küldött emlékeztető magyar fordítása (az eredetik feltételezhetően németül íródtak) megtalálható Pelle, 24–26.

[98] Szita, *Halálerőd,* 89.

[99] *Uott.* A 16. jegyzet számos forrást idéz, amelyek dokumentálják az említett számokat.

[100] A Józsefvárosi és a Keleti pályaudvarokat, valamint a pályatesteket ért első amerikai légitámadás 1944. június 27-én történt. Számos hullám következett, szeptember 17-én, 18-án és 20-án, majd újfent október 26-án, november 3-án, 15-én és 16-án, komoly károkat okozva. (Pelle, 35.)

[101] Szita, *uott.*, 84.

[102] Ezeket az eseményeket leírja Pelle, és további szemelvényekkel is szolgál az egyik túlélő részletes, 1946-os visszaemlékezéseiből. Szita *Halálerőd*-jét olvasva össze lehet rakni a történteket: „Az átadásra szánt újabb századok parancsnokai november 26-án és 27-én titkos parancsot kaptak. Az összes körletben összetartást rendeltek el, és az emberségességükről ismert parancsnokokat le is cserélték (...), és a november 29-ére virradó hajnalra az egységek valamennyi tagját a Józsefvárosi pályaudvaron bevagonírozták (65–70 ember jutott egy vagonba), és útnak indították nyugat felé" (87–88).

[103] Veres Tamás lebilincselő történetét l. Dési, *Wallenberg*, 43–68.

[104] Carlberg, 317.

[105] A háború után Jaross ügyét a magyar bíróságokon tárgyalták, és végül kivégezték.

[106] Itt meg kell jegyeznem, hogy nem találtam semmiféle utalást arra, hogy Jaross ezt enyhítő körülményként felhozta volna maga mellett, amikor a háború után háborús bűneiért Magyarországon bíróság elé állították (Karsai–Molnár, *Per*).

[107] Ezekben a veszélyes időkben Wallenberg rutinszerűen váltogatta, hogy hol tölti az éjszakáit. Erről szóló feljegyzések például Carlbergnél és Jangfeldtnél találhatók.

[108] Van egy epizód, amelyhez újra és újra visszatér: ez akkor történt, amikor az 1980-as években egy svájci jezsuita pap, Christian Rutishauser társaságában részt vett Budapesten egy nemzetközi ökumenikus konferencián, amely a keresztények, zsidók és más vallásúak békés együttélésének témáját járta körül. Amikor a fogadáson bemutatták egy magyar püspöknek, mint Raoul Wallenberg egykori munkatársát, a püspök nekiszegezte a kérdést (ahelyett, hogy szomorúságát fejezte volna ki amiatt, ahogyan a zsidókkal bántak Magyarországon): „Mégis miért döntött úgy egy jó anyagi helyzetben lévő személy, hogy a semleges Svédországból Budapestre jön, és megpróbál zsidókat menteni?" Hanghordozása, amellyel a kérdést feltette, azt mutatta: még csak meg sem fordult a fejében, hogy Wallenberget az erkölcsi kötelesség vezethette, hanem valamilyen hátsó szándékot feltételezett. „Ez arra késztetett, hogy faképnél hagyjam, anélkül, hogy bármit válaszolnék neki. De emlékszem, hogy forrt bennem a düh az érzéketlensége megnyilvánulásától – és ráadásul egy püspökről volt szó! –, és ez csak segitett bebetonozni a magyarok iránti kételyeimet. És nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor magyarországi látogatásaim alkalmával érzéketlen, intoleráns megjegyzésekbe ütköztem a zsidókkal és más etnikumokkal szemben."

[109] Ezt gondolta tizenévesen. Ma már tudja, hogy a párhuzam, amit akkor húzott, nem helyes, hiszen nem lehet összehasonlitani az akkori gyarmatositó brit birodalom ellen küzdő cionisták harcát – akik saját államukat akarták megalapítani – egy olyan küzdelemmel melyet Anglia a saját országa védelme es az europai beke érdekében vivott a Hitler-féle gyilkos náci rezsimmel szemben.

[110] Részletesen olvasható a kép története http://wallenberg-dombrovszky.com/portre-tortenet.com/ Wallenberg naptárában kétszer szerepel Dombrovszky cime, Keleti Károly utca 26. Egyszer a neve, illetve egyszer a telefonszáma is: 1944 szeptember 22-én és 27-én. Az utóbbi bejegyzés mellett „Forgács", ami alkalmasint Forgács Vilmosra, Wallenberg egyik legközelebbi munkatársára utal.